

AKADEEMIA

8. AASTAKÄIK 1996 NUMBER 3

Eesti välispoliitikast	Eero Medijainen
Euroopa rahvus	Anthony Smith
Eetika ja Lõpmatus	Emmanuel Lévinas
Jean de La Fontaine	Fanny de Sivers
Võimatu asi	Jean de La Fontaine
Eesti 1930ndate metsapoliitika	Toivo Meikar
Eesti metsateadlased välismaal	Malev Margus
Kas Jumal mängib täringuid?	Ian Stewart

Kolleegium

Igor Cernov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja Ain Kaalep
tegevtoimetaja Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja Agu Tani
universalia Jaan Kangilaski
. Eduard Parhomenko
humaniora Mart Orav
socialia Jaan Isotamm
naturalia Toomas Kiho
keeletoimetaja Triin Kaalep
korrektor Kristin Haljasorg
sekretär Tiiu Jõgi
raamatupidaja Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid:

431 373, 431 117

Fax:

431 373

Arveldusarve nr. 12301797 ERA-Pangas

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 15. II 1996 OU «Greif» trükikoda, Tartu,
Ülikooli 17/19. Trükiarv 2600. Tell. nr. 344.

© AKADEEMIA 1996

AKADEEMIA

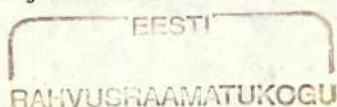
Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

8. AASTAKÄIK 1996 NUMBER 3 (84)

- Orientatsiooniotsingutest Eesti välispoliitikas
Eero Medijainen 451
- Euroopa rahvus või rahvuste Euroopa
Anthony D. Smith 482
Tõlkinud Tanel Mätlik
- Eetika ja Lõpmatus: Dialoogid Philippe Nemoga
Emmanuel Lévinas 495
Tõlkinud Jana Porila
- Õpetajast-naljahambast, kelle nimeks Jean de La
Fontaine: Märkmeid tema 300. surma-aastapäeva järel
Fanny de Sivers 544
- Võimatu asi
Jean de La Fontaine 552
Tõlkinud Ain Kaalep
- Märkmeid Eesti Vabariigi 1930. aastate metsapoliitikast
Toivo Meikar 556
- Eestlastest metsateadlased välismaal
Malev Margus 580

<i>Arvustus: Pilk uutele eesti ajaloo õpikutele. Tiia Toomet. Me elame ajaloos. Eesti ajaloo õpik 5. klassile. Tallinn: Koolibri, 1993. Jaak Sarapuu. Eesti ajaloo algõpetus. I–II. Viljandi: Trükiekspert, 1994. Mati Laur jt. Eesti ajalugu. I–II. Tallinn: Avita, 1995.</i>	<i>Vello Helk</i>	589
Filosoofia ajaloost füüsika õpikuis. Harri Õiglane. <i>Füüsika X klassile. I osa. Aeg, ruum, liikumine. Tallinn: Koolibri, 1995.</i>	<i>Jüri Eintalu</i>	593
Editorial note. Summaries		598
Kas Jumal mängib täringuid?: Kaosematemaatika. VIII	<i>Ian Stewart</i>	638
	<i>Tõlkinud Kristin Haljasorg</i>	

Lk 481, 494, 543, 555, 579, 588: Ilmar Kruusamäe. Krokiistuudio I–VI, 1995. Pliiatsijoonistused.

ORIENTATSIOONIOTSINGUTEST EESTI VÄLISPOLIITIKAS

Eero Medijainen

Analüüsidest Balti riikide saatust kahe maailmasõja vahel, on põhimõtteliselt võimalik kasutada kaht lähenemisteed. Ühe järgi olid Balti riigid suurriikide mängukanniks — etturiteks, keda julmas mängus ohverdati mingitel suurtel kasulikel eesmärkidel. Nii oli otsustav sõna nende sünni ja iseseisvana püsimise juures Inglismaal ja Prantsusmaal ning nende kurva saatuse määrasid ära Saksamaa ja NSVL. Teise võimaluse järgi oli otsustavaks siinsete poliitikute, riigi- ja majandustegelaste aktiivne tahe ning tegevus. Iseseisvuse kaotamises said seega määravaks Balti riikide peamiselt välispoliitikaga tegelnud inimeste saatuslikud vead, koostöötahte puudumine, piiratus jne.

Balti riikide ja eriti Eesti suurimaks veaks 1930. aastatel on peetud orienteerumist Saksamaale. Iseenesest on muidugi iga riigi enda ja tema juhtide asi, kellega on paremad suhted, kellega arvestatakse enam, mida loetakse oma riigile kasulikuks jne. "Veaks" või täpsemini koguni Eesti pärispatuks, saatuslikuks eksituseks kirjutati see orientatsioon Saksamaale nõukogude ajaloolaste poolt. Peamiseks metodoloogiliseks eeskujuks olid neile ajaloolastele 1930. aastate Nõukogude ajakirjanduses ilmunud artiklid, Nõukogude partei- ja riigijuhtide vastavad avaldused jne.

Säärase "marksistliku" käsitluse järgi ei olnud 1930. aastate maailmas muid valikuid peale kõikemäärava ideoloogilise valiku — kas "meie" või "nemad". Just seetõttu nähti Balti riike elavat kahe ilma piiril — valida tuli kas natsism või kommunism. Ideoloogilisele orienteerumisele järgnes juba automaatselt kõik muu — poliitiline, sõjaline, majanduslik ja kultuurialane koostöö

kuni vabatahtliku liitumiseni. Selle käsitluse järgi pidi Eesti poole valima. "Meie" tähendas siis Stalini ja N. Liidu ning "nemad" fašismi valimist.

Eesti tõesti valis lootuses, et keegi aitab ähvardava bolševistliku etnilise puhastuse ning rahvuse kadumise vastu. Kuigi Eesti arvates polnud tegemist valikuga kahe agressiivse ideoloogia vahel, peeti seda Moskvas kohe natsismi või sealse konteksti järgi fašismi valimiseks. Niisuguselt positsioonilt lähtunud olulisemate "uurimustena" olgu mainitud eeskätt Madis Pesti, Paul Vihalemi, Ilo Sildmäe kirjutised, mis omakorda olid eeskujuks teistele analoogilistele käsitlustele (Pesti 1960, Vihalem 1971, Sildmäe 1953). ENSV päevil ilmus mitmeid niisuguseid propagandistlikke väljaandeid. Mõni neist oli üsna tõsine kirjutis, põhinedes rikkalikul andmebaasil ning arhiividest oli otsitud vastavat seisukohta tõestavaid dokumente jne (*Eesti... 1964–1972, Mineviku... 1986*).

METODOLOOGILISI MURESID

Nõukogude ajaloolased ei kõhelnud samastamast Konstantin Pätsi autoritaarset režiimi fašistliku režiimiga. Selle teooria järgi erines Eesti sisepoliitika natsistliku Saksamaa omast vaid detailides. Viimasest seisukohast loobumine on läinud Eestis suhteliselt kergelt. Autoritaarseid riike oli Euroopas teisigi ja samastumist just Saksamaaga ei pruugi rõhutada. Pole eriti keeruline jõuda tõdemuseni, et Eesti oli 1930. aastatel küll autoritaarne, kuid mitte totalitaarne riik.

Hoopis raskem on leida uut teed välispoliitika uurimisel. Loomulikult pidi Eesti arvestama ja arvestaski Saksamaa kui määrava majandusliku, poliitilise ja sõjalise jõuga Euroopas. Niisuguse jõuga tuli kindlasti teha koostööd kõigis valdkondades, kasvõi selle nimel, et teada saada, mida Berliinis plaanitetakse. Vähemalt Ida-Euroopa jaoks ei olnud ühtki teist niisugust riiki 1930. aastate lõpuks tegelikult olemas. Hiljemalt 1924. a detsembris sai Eestile selgeks, et näiteks Inglismaaga ei saa iseseisvuse säilitamise ja

tugevdamise küsimuses edaspidi arvestada. Nii tegelikult Eesti ees valikut ei olnudki.

Teised võimalused olid muidugi olemas, aga kahjuks vaid teoreetiliselt. Kuid neidki üritati kasutada. 1930. aastate alguses hakati Eestis mitme teise riigi eeskujul aktiivselt arutama neutraliteediga seotud küsimusi. 1936. aastal sai valmis ja 1938. a võeti Riigikogus vastu neutraliteediseadus. Kuid I maailmasõjast alates polnud neutraliteedil kui niisugusel reaalsel jõudu. Eesti Vabariik kahjuks ei saanud sündida neutraalse riigina, kuigi seda üritati. Valik tuli teha juba siis ja olemas olla oli võimalik vaid I maailmasõja võitjate poolel.

1930. aastate Eesti välispoliitikast kirjutades tuleks aga täpsemalt määratleda, mida mõeldakse neutraliteedi all. Iga väikeriigi ideaaliks on vastasseisudesse ja konfliktidesse mittesattumine, nende ettenägemine ning vältimine. Seega erapooletu käitumine või neutraliteedipoliitika.

Teise tähendusega on ametlik, avalikult väljakuulutatud neutraliteet, mis tugineb seadusele. Siin tuleb täpselt fikseerida, kas tegemist on täieliku või osalise, konflikti korral kehtiva või alalise või hoopis teatud konfliktipiirkonna suhtes rakendatava erapooletusega. Viimasel juhul võib neutraliteet ühtlasi tähendada kohustust. Lisaks võib olla neutraliteet garanteeritud, s.t rahvusvaheliselt tunnustatud ja teiste riikide poolt mingi kohustusega tagatud. Eesti neutraliteediseadus kirjutati maha Rootsi neutraliteedireeglitest, muudeti vaid koha- ja institutsioonide nimetusi ning teisi väiksemaid detaile. Mingit rahvusvahelist tagatist see neutraliteet ei saanud. Eesti neutraliteediseadus kehtis 1938. a detsembrist kuni sõjalise liidulepinguni NSVLiga 1939. a sügisel. Ehkki tegelikult on selle seaduse lõpptähtaeg vaieldav, sest Eesti ametlik propaganda kinnitas erapooletuse järgimist ka Soome Talvesõja ajal. Juriidiliselt andis selleks võimaluse vastastikuse abistamise pakti punkt, mis kohustas Eestit abi andma vaid N. Liidu ja mõne suurriigi konflikti korral. Pealegi ei välistanud neutraliteediseadus veel sõjaliste liitude olemasolu. Eesti—Läti sõjaline liit püsis ka sel perioodil. Seega 1939. a sügisest alates

võiks teoreetiliselt rääkida ka sõjalisest blokist NSVLi ja Balti riikide vahel. Samamoodi saaks arutleda ka NSVLi neutraliteedi üle aastail 1939–1941, sest ta ei sekkunud sel ajal II maailmasõtta, kuigi sõdis Soome ja Poolaga ning likvideeris Balti riigid ja haaras endale Bessaraabia. Vaatenurk oleneb positsioonist ja vaatajast (Chubarian 1993).

Vabatahtlik liitumine mõne teise riigiga võrdsetel alustel oli Eesti jaoks samuti teoreetiliselt võimalik, kuid sedagi vaid riigi sünnihetkel. Hiljem tuli valida juba olemasolemise või mitteolemise vahel. Kui Eestis tajuti, et ähvardus mitteolemiseks on suurem NSVLi poolt, siis polnud see Eesti diplomaatide või sõjaväelaste viga. Pigem oli see lähtumine konkreetsetest teadmistest, oma maa geograafilisest asendist, ettenägemisvõimest, poliitilisest tarkusest jms. Vene ohu rõhutamine polnud mingi Eesti poliitikute kavalus, et varjata oma saksameelsust. Hoopis enam võib siin näha rahva üldist välispoliitilise meelsuse peegeldust.

ARVESTATAV KRIITIKA

Formaalselt oli Eesti muidugi alates 1938. a detsembrist neutraalne riik ja seda kinnitati avalikes esinemistes, valitsusdeklaratsioonides jne. Sisulis-praktiliselt ta seda ei olnud ja vastupidiseid kinnitusi saab tõepoolest kasutada vaid propagandistlikel eesmärkidel.

Üks esimesi, kes seda rõhutas, oli Tõnu Parming. Tema viitas õigustatult vajadusele arvestada N. Liidu strateegiliste huvidega Baltikumis 1930. aastatel. Nõukogude propagandakirjandusest võttis aga temagi üle mõisted “orientatsioon” ja “poole valimine”. Arusaadavalt ei pööranud T. Parming tähelepanu niivõrd välispoliitikale, kuivõrd kritiseeris õigustatult K. Pätsi diktatuuri. Antud juhul tegi ta seda Eesti välispoliitika kaudu, juhtides tähelepanu faktile, et Saksa külaliste rohkus Tallinnas 1930. aastatel tekitas kujutluse, nagu oleks Eesti “poole valinud” (Parming 1974). Nimekamatest Balti riikide ajalooa tegelnud ajaloolastest on ka läti päritolu Edgar Anderson rõhutanud Eesti poliitiku-

te saksasõbralikkust, mis tema jaoks samastus Baltikumi-vastase poliitikaga (Anderson 1988).

Kuid niihästi E. Andersoni kui ka T. Parmingu puhul pole siiski märgata Eesti saksasõbraliku välispoliitika samastamist natside välispoliitikaga ja natside eesmärkidega, nagu seda tehti Nõukogude Eestis. Seesugune lähenemisviis jätkub Eestis paraku viimase ajani. Nii kinnitatakse, et Eesti välispoliitika tähendas "valmisolekut anda maa ilma vastupanuta natsidele protektoraadiks" (Ilmjärv 1992: 1255). Muid võimalusi niisuguse lähene- misviisi järgi polnud. Soov säilitada Eesti iseseisvust, arvestades reaalselt olukorda, tähendas Moskva silmadega vaadates koostööd natsidega. Muidugi oli see sealse arusaama järgi tööliklassi ja seega kogu rahva huvide reetmine. Seda tuli iga hinna eest pal- jastada ja hukka mõista nagu kogu Eesti iseseisvustki.

Eesti nn Inglise-orientatsiooni kritiseeriti Moskvast 1920. aastatel tõenäoliselt hoopis rohkem kui hilisemat orientatsiooniva- hetust Saksamaa suunas. Inglise-orientatsiooni olemasolu kin- nitamine, kuigi mitte enam kritiseerimine, jätkub tänaseni näi- teks Eesti kooliõpikutes. Siinkohal pole ruumi vaagida Inglise- orientatsiooni tagamaid. Tegelikult tähendab selline orientatsioo- nide eriline väärtustamine ja rõhutamine iseseisva välispoliitika eitamist, mis oli ja tõenäoliselt on tänini Venemaa huvides.

Pole välistatud, et Eestil tõepoolest ei olnudki oma iseseisvat välispoliitikat. Kuid seda tuleb siiski alles veenvamalt tõesta- da. Kindlasti oli Eestil oma diplomaatiline aparaat ja see töötas. Vähemalt võime siis rääkida Eesti iseseisvast diplomaatiast, kui ka mitte välispoliitikast. Samamoodi võib kindlasti rääkida Eesti iseseisvatest suhetest ühe või teise riigi ja rahvusvahelise organi- satsiooniga. Need on valdkonnad, mida pole piisavalt uuritud.

PROBLEEMIST LÄHEMALT

Mingi ühe riigi, antud juhul Saksamaa-orientatsiooni olemasolu eeldamine tekitab kohe hulga küsimusi. Kui see oli Eesti-poolne aktiivne tegevus oma plaanide realiseerimiseks, siis milliseid va-

hendeid kasutades seda orientatsiooni järgiti? Kas olid võimalikud mingid muud variandid või teised orientatsioonid? Kes konkreetselt olid selle või teise orientatsiooni taga, millised personaalsed muudatused toimusid riigi välispoliitikat teostavates institutsioonides? Kas orientatsioonimuutust toetati ka mingite lisavahendite, näiteks raha jms eraldamise näol? Kas sõlmiti mingeid lepinguid (või jäeti sõlmimata), et nimetatud orientatsiooni ellu viia?

Konkreetselt nõuab väide — Saksa-orientatsioon Eesti välispoliitikas — vähemalt kaht täpsustust. Esiteks tuleks konkretiseerida, mida mõeldakse “orientatsiooni” all? See mõiste on piisavalt ebamäärane ja võib sisaldada üpris paljut. Kindlasti oli see sõna ühe tähendusega politrukile Punaarmees ning hoopis teine näiteks sekretärile Eesti saatkonnas Berliinis, Pariisis või Londonis. Ka tähendas see midagi muud *Pravda* artiklites või Skandinaavia ajakirjanduses 1930. aastate teisel poolel ning hiljem Eesti diplomaatide ülekuulamistel NKVDs 1941. aastal.

Välispoliitilise orientatsiooni eri tähendusvarjundeid võiks eristada vähemalt viis-kuus. See võib tähistada:

1) Soovi loobuda täielikult oma iseseisvusest ning liituda teise riigiga. Seni teadaolevalt võib niisuguses mõttes orientatsioonist rääkida vaid Eesti suhtlemisel Soomega. Vaid Soomele on tehtud mõne juhtiva Eesti poliitiku poolt ettepanek luua kaksikriik. Võimalikuks on peetud nii ühist monarhiat kui ka vabariiki (Zetterberg 1977).

2) Soovi ühineda mingi riikide liiduga (föderatsiooniga), säilitades ühtlasi teatud autonoomia. Eestis on silmas peetud eeskätt nn Balti—Skandinaavia liitu ja selle võimalikke variante (Laaman 1964, Piip 1966, Jaanson 1990). Kuid siinjuures tuleb kohe täpsustada, et alati ei peetud sellise föderatsiooni puhul otsest silmas sõjalist liitu ja sellest tulenevaid kohustusi. Kuigi kaugemas perspektiivis loodeti muidugi võimaliku föderatsiooni liikmete vastastikusele toetusele. Säärastest utoopilistest föderatsiooniplaanidest räägiti ja kirjutati Eestis peamiselt vaid Esimese maailmasõja lõpul ja 1920. aastate algul. Kohati oli tõepoolest

tegemist fatamorgaanliku terendusega, sest sellest kirjutajad või rääkijad ei näinud mingit konkreetset, praktiliselt teostatavat föderatsioonivormi. Rootsi poliitikut Carl Lindhagenit, kes aastail 1933–1934 asja taas üles võttis, peeti vanadusnõtruse ja mõnede vaimuhäirete all kannatavaks meheks, kes aga siiski lootis sel teel Nobeli rahupreemiani jõuda.

3) Soovi sõlmida kaitseliit. Sõjalise liidu plaane on esitatud üksikutest riikidest Soomele ja Lätile. Lätiga niisugune leping 1923. aastal ka sõlmiti. Samuti on arutatud sõjalise kaitseliidu loomise võimalusi Balti riikide ja Poola vahel. Eesti—Läti—Leedu sõjalise liidu plaane peeti veel aastail 1933–1934 Balti Entente'i ehk poliitilist liitu sõlmides.

4) Aastatel 1917–1920 üsna reaalseks peetud föderatsiooni demokraatliku Vene vabariigiga, kui niisugune oleks tekkinud. Viimane variant sobinuks suurriikidele ning olnuks vastuvõetav kompromiss paljudele Eesti poliitikutele. Kahjuks jäid bolševikud Venemaal võimule ja see muidugi välistas võrdõigusliku liidu. Eesti kommunistidel ja mõnedel sotsialistidel säilis nn Vene-orientatsioon siiski kuni 1940. aastani.

5) Ebamäärast lootust ja usku, et keegi tuleb appi, kui riigi iseseisvus satub hädaohtu. 1920. aastatel loodeti peamiselt Inglismaale, Prantsusmaale jt I maailmasõja võitnud riikidele, sest Balti riikide iseseisvumine oli kaudselt seotud Versailles' süsteemiga. Kuigi otsest sidet sellega Eestis ja eriti 1930. aastatel ametlikult eitati. Seetõttu lootsid nii Eesti kui ka teised Balti riigid väga palju Rahvasteliidust ja eriti selle organisatsiooni põhikirja paragrahvidest 10 ja 16, mis kohustasid liikmeid üksteist ka sõjaliselt toetama.

Eraldi võiks rääkida veel Eesti kultuurilisest, majanduslikust või ideoloogilisest (vaimsest) orienteerumisest ühele riigile või teatud piirkonnale — nn ida ja lääne (Venemaa ja Euroopa) või põhja ja lõuna (Skandinaavia—Soome ja Balti) suuna erinevustest. Kuid orientatsioon sellises mõttes on peaaegu haaramatu ja liiga ebamäärane.

Ärgem siiski välistagem välispoliitilise "orientatsiooni" reaalses olemasolu Eesti vabariigi enne Teist maailmasõda. "Orientatsioon" niisugusena on lähedane mõistega "kontseptsioon". Viimane oleks siis teadlikult, teoreetiliselt põhjendatud orienteerumine mingi probleemi lahendamiseks. Ja lahendamist vajav probleem oli Eesti iseseisvuse, suveräänsuse ja julgeoleku kindlustamine. Sellele oldi tõepoolest orienteeritud.

Tundub, et Saksa-orientatsioonist kui niisugusest saab tinglikult rääkida vaid ülaltoodud viiendas tähenduses. Loodeti, et Saksamaa võib olla selleks jõuks, mis Moskvast tulevat survet mõnevõrra tasakaalustaks. Usuti, et Saksamaa ja Baltikum kuuluvad hoolimata tõsistest omavahelistest probleemidest teatud ühtsesse tervikusse, mille säilimisest ollakse huvitatud ka Berliinis. Kui 1930. aastate alguses tajuti eriti teravalt nn kahe maailma piiril olemist, siis eelistati loomulikult võimalikku saksastamist kindlale ohule saada hävitatud nii vaimselt, majanduslikult kui ka füüsiliselt. Ähvardav oht NSVLi poolt oli üsna selge ja sellest oldi Eestis kindlasti teadlikud.

SÕJAVÄELASED JA VÄLISPOLIITIKA

Teisalt tuleks täpsustada, mida pidada Eesti välispoliitikaks ja kes sellega tegeles. Kindlasti ei piisa levinud üldistusest "Eesti välispoliitika". Välispoliitikaga tegelesid riigivanem (president), sõjavägede ülemjuhataja, kaitseministeerium, propaganda-, majandus- ja rahandusametused, parlamendi vastavad komisjonid (1934. aastani ja 1938. aastast), ajakirjandus ja kaudselt veel teised riigiasutused ning mitmed seltsid, ühingud ja organisatsioonid. Kõige otsesemalt aga kindlasti välisministeerium ja tema alluvuses olevad saatkonnad ning kohati ka konsulaadid. Väites, et Eesti välispoliitikal oli Saksa-orientatsioon, tuleks täpsustada, milliseid asutusi silmas peetakse. K. Päts ise käis aastatel 1935–1940 üpris harva välismaal ja siis ka pigem hõimukaaslaste juures puhkamas või ravil. Vaevalt ta isegi oma autoritaarse võimu juures välispoliitiliste küsimustega kuigi tõsiselt tegeles.

Hoopis tõsisemad on süüdistused sõjaväelaste aadressil. Sõjaväelaste, s.t Sõjavägede Staabi II osakonna ohvitseride ja sõjaväeatašeede mõju Eesti riigi välissuhtlemises kasvas 1930. aastatel tõepoolest. Oluliselt suurenes kindral Johan Laidoneri osa välispoliitikas. Kuid sama võib väita ka mitme teise eluvaldkonna kohta Eestis. Isegi haridusministriks nimetati kolonel Aleksander Jaakson. 1930. aastate üha kiiremini militariseeruvus Euroopas oli sõjaväelaste roll kõikjal oluliselt muutunud. Peale Eesti kasvas mitmes riigis sõjaväelaste osakaal riigi asjade otsustamisel. Hispaania kodusõja puhkemine 1936. a suvel kiirendas seda veelgi.

Loomulikult on iga elukutse puhul olulisel kohal sidemed teiste riikide vastava ala esindajatega. Kahtlemata olid Eesti kindralstaabil head suhted Saksa luureorganitega (Höhne 1978: 234; Barkov 1974: 35). See oli kindralstaabi ametnike professionaalne kohustus ja ei väärikski seetõttu eraldi esiletõstmist. Kui heade suhete sisseseadmisel kasutati Eestile teadaolevaid andmeid NSVLi või mõne muu riigi kohta, siis on see rohkem nende riikide probleem. Ja ühtlasi tõestab see Eesti vastava ametkonna töö efektiivsust. Kahtlemata saadi üht-teist ka vastutasuks, Eesti oli huvitatud Saksa luure kasutada olevatest andmetest. Kuivõrd tõepärased need olid, kas midagi olulist teada saadi ja kuidas neid teadmisi kasutada suudeti, on juba iseküsimus. Kui seesugune professionaalne koostöö ongi "orientatsioon", siis see oli Eestil tõepoolest olemas. Lisaks meenutagem, et Saksa *Abwehr*'i juhi admiral Canarise ja Saksa sõjaväe ning teiselt poolt natside täielik samastamine poleks päris täpne.

Tõenäoliselt ei suutnud Eesti Sõjavägede Staap siiski asendada Saksa sõjaväele ja luurele varasemaid tihedaid ja äärmiselt sõbralikke suhteid Punaarmeeaga. Need olid head püsinud juba ligi tosin aastat alates Rapallo lepingust. Majanduskriisi aastad muutsid olukorda ja Saksamaal kadus alates 1932. a lõpust terav vajadus koolitada oma relvajõude N. Venemaa abiga (Vehviläinen 1966: 77–102; Groehler 1992). Ilmselt oli ka suhtlemine Eesti ja teiste Balti riikide vastavate ametkondadega *Reichswehr*'ile hoopis odavam kui kolme suure õppekeskuse jms ülalpidamine. Need

likvideeriti 1933./1934. a jooksul. Kui Venemaalt tagasi tõmbuti, jäi Baltikum soodsaks ja hädavajalikuks eelpostiks. Berliinile oli kasulik kursis olla N. Liidus toimuvaga, kuigi alates 1935. aastast taastati ka näiteks Saksa sõjaväeatašee ametikoht Moskvast. Kui Saksa luure Eestis liiga avalikult tegutses, siis reageeriti muidugi vastavalt. Nii lõpetati 1936. a kevadel Eestis juurdlus Saksa luureagentuuri tegevuse üle, mida juhtis Saksa saatkonna sekretär Aleksander Dörnberg (Eesti Riigiarhiiv = ERA, f 957, n 14, s 325, l 2).

Sõjaväelaste suurenenud mõjust Eesti välissuhtlemisel annab kindlasti tunnistust kolonel August Traksmaa nimetamine saadikuks Moskvasse 1. septembril 1936. Ilmselt toimus see J. Laidoneri otsesel soovitusel. Vaevalt oli aga A. Traksmaa mingi "Saksa orientatsiooni" esindaja. Tegemist oli lihtsalt ühe intelligentse Eesti sõjaväelasega. A. Traksmale usaldati hiljem isegi Eesti välisministeeriumi ajaloo kirjutamine. Seega võeti ta hoolimata algsest välisministeeriumi sisemisest vastuseisust omaks. Tema poolelijäänud käsikirja kohustati jätkama aastatel 1938–1939 Berliinis ja hiljem Praha saatkonnas nõunikuks olnud Philipp Kaljotit. Kahjuks jäi töö pooleli ja on seda siiani.

A. Traksmaa karjäärile diplomaadina sai saatuslikuks tema noor abikaasa. Mais 1936 A. Traksmaga abiellunud Helju Betlem hindas saadikuproua rolli kõrgelt. Noor daam kirjutas pärast külaskäiku Praha Eesti esinduses 1936. a septembris: "Varsti sõidan Moskva, et sellest suurest paraadist ja Kremli ballist osa võtta. Mõne päeva pärast sõidan tagasi Berliini, kust reisi jätkan Belgia, Hollandi, Inglismaale jne, jne." Kirjast lausa õhkus rahulolu (ERA, f 1579, n 1, s 231, l 12).

Noor naine oli Soome Tallinna saadiku andmeil "iluduse asjatundja" ja omas Amsterdamis vastavat "instituuti". Ent samas kahtlustati teda kleptomaanias ning ta oli seetõttu sunnitud kord Rootsist lahkuma. Venelased said asjale jälile ja nii eksisteeris skandaalioht. A. Traksmaa oli sunnitud valima saadikukarjääri ja oma kena abikaasa vahel. (Ulkoasiainministeriön arkisto. (Soo-

me välisministeeriumi arhiiv) Ryhmä: 6, Osasto: F, Asia: Viro. Raportti no. 39.)

Ilmselt pidaski välisminister Friedrich Akel silmas proua Traksmaa juhtumit, kui ta jaanuaris 1937 andis välja käskkirjana "Juhtnöörid välisteenistuse kandidaatide asjus". Neis määrati kindlaks, et välisteenistuse kandidaadi enda ja ka tema naise elukäik peavad olema laitmatud ning mõlemad pidid olema eesti-meelsed. Neil tuli esitada elulookirjeldus ja vajaduse korral võis nõuda andmete tõestamist. Ühtlasi pidid tulevased diplomaadid olema tasakaalukad, taktitundelised, diskreetsed jne.

Kirjutades sõjaväelaste osast riigi välissuhtlemisel, piirdatakse tavaliselt vaid kolonel Richard Maasingu ja mõne teise kõrgema ohvitseriga. Näiteks Eesti sõjaväeatašee Louis Jakobseni nimetamine Berliini 1936. a alguses ei tähendanud samuti mingi erilisel saksameelse mehe sinnasaatmist, kuigi nii on üritatud tõestada. Mitmed riigid saatsid ise 1930. aastate alguses välja ja võtsid Saksamaalt sel ajal vastu ametlikke sõjaväelisi esindajaid. Seni oli see toimunud poolametlikult. Saksa sõjaväeatašee nimetati Tallinna 1935. a sügisel. Kindlasti oleks seda tehtud juba varemgi, aga Eesti ja Läti ei nõustunud Berliini varasema plaaniga nimetada ühine atašee NSVLi ja Balti riikide jaoks. L. Jakobseni on aga tänatud just abi eest Poolale ja selle hoiatamisel Saksa ohu eest (Pihlak 1995: 82–83).

VÄLISMINISTEERIUMI KAADRIPOLIITIKAST

Sõjaväelaste mõju kasvust hoolimata jäi peamiseks Eesti välispoliitika elluviijaks 1930. aastatel siiski välisministeerium ja -esindused. Kas nn Saksa-orientatsioon väljendus mingil viisil ka Eesti välisministeeriumi isikkoosseisus ja finantseerimises? Kui tegemist oli mingi suunamuutusega, siis olnuksid ootuspärased ka vastavad sisulised ja materiaalsed muudatused ametkonna töös. Midagi märgatavat oleks pidanud muutuma näiteks välisministeeriumi enda või Eesti saatkonna töös Berliinis. Kas need on aga määratletavad kuupäevase täpsusega?

Nii on väidetud, et Saksa-orientatsioon Eestis algas koos Fr. Akeli asumisega välisministri kohale ja seega ametlikult 2. juunist 1936 (ministeeriumi ülevõtmine toimus 20. juunil). E. Anderson mainib teda küll hoopis "polono-germanofilina", kuid ei täpsusta, kes Akelit niisuguseks meheks nimetas.

Fr. Akel tähistas juba paar kuud pärast välisministriks saamist oma 65. sünnipäeva. Endine arst ja ühiskonnategelane oli enne seda jõudnud olla üle aasta saadikuks Helsingis (1922–1923), seejärel olnud riigivanem ja ligi kuus aastat Eesti esindajaks Skandinaavia riikides (1928–1934) ning ligi kaks ja pool aastat saadikuks Berliinis (1934–1936). Kindlasti oli tegemist juba ammu kujunenud tõekspidamiste ja maailmavaatega poliitikuga, kes nii kõrges eas vaevalt oma vaateid järsult muutis. Kas tõepoolest oli tegemist varjatud natsiga, kes vaid ootas Hitleri võimuletulekut, et Eestit seejärel viimase sõiduvette viia? Säärase arutluskäigu absurdus on ilmne.

Väidet Eesti välisministri Fr. Akeli saksameelsusest toetuvad üsna kergesti selgitatavale lähtealusele. Akeli varasem saadikuks olemine Berliinis andis neile väidetele vaid lisavarjundi. Peamiseks allikaks oli Moskvas ilmuv prantsuskeelne ajaleht *Journal de Moscou*, mis kuulutas Fr. Akeli germanofiiliks ning Alfred Rosenbergi sõbraks juba enne tema välisministriks saamist, täpselt 21. aprillil 1936 (Ridala 1980: 47). Mõlemat väidet korrati veel samas lehes ja ka *Pravdas*. Need süüdistused esitati Fr. Akelile ka ülekuulamisele NKVDs 1941. a kevadel (Eesti Riigiarhiivi filiaal (Parteiariiv), f 129, n 1, s 8928) ja sama korratakse millegipärast kriitikata veel tänaseni. Eriti kummaliselt kõlab väide sõprusest natside ühe ideoloogi Alfred Rosenbergiga (Ilmjärv 1993: 29).

Fr. Akel kohtus A. Rosenbergiga vaid paaril ametlikul vastuvõtul ja vahetas temaga kõige enam paar lauset. Vaevalt sai sellest kujuneda mingit isiklikku sõprust. Oma esimesest kohtumisest raporteeris saadik 24. jaanuaril 1935 Tallinna: "Minu kõnelemine Rosenbergiga oli lühike, kuid terav." Rosenberg oli Berliinis piisavalt tähtis tegelane, et end mitte siduda mingi väike-

riigi esindajaga. Niigi muretses ta oma diplomaadimaine pärast, mis oli Berliinis ja Hitleri silmis kõikuma löönud pärast tema ebaõnnestunud visiiti Londonisse 1933. a mais. Fr. Akeli hinnang oma väidetava "sõbra" võimetele oli üpris karm. Ta kirjutas välisministeeriumile: "Oleks siis ka aeg, et meil A. Rosenbergi võetaks sellisena nagu ta tõepoolest on: tühipaljas frasöör ja äge erakonnamees." Fr. Akel arvas, et Rosenbergi "viiped Baltikumile on nii sama palju väärt, kui ta ähvardused kogu maailma natsistada" (ERA, f 957, n 14, s 12, l 53). Hea sõbrana ei oleks Fr. Akel ilmselt ka püüdnud kummutada Eestis levinud arvamust, et A. Rosenberg oli Saksamaal eriti tähtis kuju. Fr. Akel tõestas just vastupidist. Ta arvas, et Rosenbergi ei maksa väga tõsiselt võtta. Soome välisminister Rudolf Holsti teadis ilmselt Eesti välisministri arvamust A. Rosenbergist. Visiidil Tallinna oktoobris 1937 kinnitas R. Holsti ühel jutujamisel, et ka tema arvates "kogu Soomes ei leidu ühtegi külakoolmeistrit, kes tuimuse ja vähese arusaamise poolest võiks võistelda A. Rosenbergiga" (ERA, f 957, n 14, s 446, l 19). Sellise mehe pidamine oma sõbraks poleks Eesti välisministri karjäärile kasulik olnud.

Miks Friedrich Akelist sai saadik Berliinis ja hiljem välisminister? Põhjuseks polnud muidugi mingi eriline germanofiilsus, vaid pelgalt tavaline edasimineku karjääriredelil. Aastail 1933–1934 algasid Eesti välisteenistuses ümberkorraldused, mis kulmineerusid muudatustega isikkoosseisus 1936. aastal. Vaevalt olid aga need seotud mingite põhjalike orientatsioonimuutustega. Tegemist oli loomuliku põlvkonnvahetusega. Vaid osaliselt langesid need kokku K. Pätsi endiste rivaalide kõrvaldamisega poliitilisest elust. Näiteks Karl Menningu ärakutsumine saadiku kohalt Berliinist 1933. a lõpus oli hoopis enam seotud Hitleri saamisega kantsleriks. K. Menning lävis natsidesse eitavalt suhtunud ringkondadega, nüüd oleks ta pidanud paratamatult senisest tutvusringkonnast loobuma, kuid välistatud polnud ka provokatsioonid. Omamoodi provokatsiooniks suurriikide poolt võib pidada näiteks Eesti saadiku sokutamist diplomaatilise korpuse vanemaks 1933. a natside Nürnbergi parteipäevade ajal. Piisas suursaadi-

kute ärakutsumisest Berliinist ja kõige vanem saadik asus senist *doyen*'it asendama. Ühtlasi pidi ta selles ametis vastama diplomaatilise korpuse poolt kõnega Hitleri esinemisele. Kindlasti polnud see aga Eesti meelsuse väljendamine.

Menning oli ühel kohal olnud ebatraditsiooniliselt kaua — juba tosin aastat (alates 1921. aastast). Ka oli tal tõsiseid probleeme tervisega ja pealegi seisis Menningu tagasikutsumine juba ammu päevakorral (seda arutati tõsiselt 1920. aastate keskpaigast alates). Muutunud olud Saksamaal olid vaid ajendiks varem planeeritu realiseerimisel.

Teiseks rotatsiooni käivitunud teguriks sai senise välisministri abi Aleksander Hellati asumine riigikohtunikuks 1933. a märtsis. Ka kauaaegsel saadikul Londonis Oskar Kallasel täitus 1933. a juba 65 aastat ja ühtlasi 11 aastat viibimist saadikuna Londonis. Temagi pidi minema pensionile.

Seega vabanes välisministeeriumis korraka kolm väga tähtsat ametikohta. Londoni ja Berliini saatkonda ning sealseid ametikohti hinnati Eesti diplomaatilises korpuses eriti kõrgelt. Londonist ja Berliinist või ka Pariisist ning isegi Moskvast näiteks Helsingisse või tollal vabale Riia saadiku kohale nimetamist peeti degradeerimiseks ehk sammuks tagasi karjääriredelil. Ministeeriumisse tagasikutsumatud täievoliline saadik sobis ainult aseministri kohale. Seepärast pole midagi imestada, et senine Moskva saadik Julius Seljamaa nimetati 1933. a suvel välisministri abiks. Ta oli kannatlikult oodanud Moskvast pisut paremat kohta juba umbes viis aastat.

Samamoodi tuleks suhtuda ka Fr. Akeli nimetamisse Stockholmist Berliini 1934. a alguses K. Menningu asemele. Ka tema oli ühel ametikohal olnud kaua (viis aastat). Ühtlasi oli ta suure perekonna pea, kes madalama palgaga kohale nimetamise tõttu tõsiselt kannatanud oleks. Samas oli Fr. Akel üks vähestest nn vanema põlve staažikatest Eesti diplomaatidest, kelle vanus ei läinud veel vastuollu uue välisteenistuse seadusega (ta oli sündinud 1871. a). Seega oli Fr. Akel üks Eesti vanematest ja kogenumatest diplomaatidest, kes sel hetkel oleksid sobinud esindajaks Berliini.

Samasuguse probleemi ees oli Eesti välisteenistus taas 1936. a suvel, mil suri 1933. a lõpul välisministriks tõusnud J. Seljamaa. Uut välisministrit otsiti tegelikult juba 1935. a lõpust alates, mil Seljamaa seoses süveneva haigusega lahkumisavalduse kirjutas. Kõne alla tuli peamiselt kaks vanemat diplomaati — Otto Strandman ja Fr. Akel. Strandman oli oma unistuse — Pariisi saadikukoha juba saanud ja pealegi streikis ka tema tervis. Seepärast tuligi välisministri kohale senine Berliini saadik Fr. Akel. Peeti ka silmas, et ta oleks vastuvõetav lähematele naabritele.

Eesti välisministeeriumi ülesehituses järgiti 1920. aastatel peamiselt Lääne-Euroopa vastavaid eeskujusid. Seepärast polnudki esmatähtis roll niivõrd sagedasti vahetuvatel välisministritel, vaid pigem tema asetäitjal. Just asevälisminister teostas sisulist riigi välispoliitikat ja sümboliseeris järjepidevust. See praktika jätkus ka 1930. aastatel.

Millegipärast on Eesti välispoliitika ajalooa tegelnute tähelepanu alt välja jäänud need muudatused ministeeriumis, mis toimusid pärast Fr. Akeli välisministriks saamist. Need ei sobi aga kokku teooriaga mingist erilisest Saksa-orientatsioonist. Nimelt said niihästi asevälisministriks kui ka tähtsuselt järgmisele kohale — poliitilise osakonna juhatajaks — mehed, keda kuidagi ei anna seostada erilise sümpaatiaga natside vastu. Mõlemad toodi välisteenistusse väljastpoolt senist aparati. Aseministriks valiti endine sotsialistide liider August Rei. Tema nimetamisest loodeti suhete paranemist eeskätt Skandinaavia riikide ja Soomega, kus 1930. aastate lõpul kasvas sotside mõju. A. Rei oli oma vaadetelt kindlasti natside vastane, kuigi ta nautis ehk K. Pätsi soosingut tänu viimase toetamisele riigipöörde ajal märtsis 1934.

Sama võib öelda teise uue mehe — Nikolai Kaasiku kohta. Too oli Tartu ülikooli õppejõud, õigusteaduste doktor, ning rõhutas samuti avalikult vajadust läheneda Põhjariikidele ja eriti ühineda nn Oslo riikide majandusblokiga. Muidugi ei suutnud nad siiski murda Skandinaavia riikide poliitikute vastumeelsust Balti riikides valitsevate autoritaarsete režiimide suhtes ja eriti

hirmu Baltikumi ebastabiilse rahvusvahelise seisundi pärast. Baltikumiga ei tahtnud maailmas keegi ennast siduda.

N. Kaasiku puhul tuleb küll meenutada ka Aleksander Warma seisukohta, kes oli viimaseks Eesti saadikuks Helsingis. Tema arvates oli N. Kaasik üks neist vähestest välisministeeriumi töötajatest (Oskar Öpiku, Albert Tattari ja Elmar Kirovari kõrval), keda iseloomustas orientatsioon Saksamaale. Samas tunnistas ta, et N. Kaasik on hea juuraspetsialist, kellel mingi üldisem kontseptsioon üldse puudus (Balti arhiiv Rootsi Riigiarhiivis, A. Warma arhiiv, kartongid nr 1–10). A. Warmat ennast aga kahtlustati II maailmasõja päevil liiga tihedates suhetes Inglismaaga. Eesti vastupanuliikumisest osavõtjad ei välistanud, et A. Warma kaudu võisid teatud andmed sattuda inglaste kaudu ka venelaste kätte. Pärast sõda püüdis A. Warma tõestada, et Eestis üldse ja eriti üksikutel juhtivatel kohtadel asunud inimestel oli nn saksa orientatsioon ja et sellel oli saatuslik mõju Eesti välispoliitikale (Warma 1955: 81–86). Päris veenvad tema väited ei ole. Tegemist tundub olevat poliitikuga, kes püüdis endale teiste arvustamise arvel paremat nime teha.

J. Seljamaa asevälisminister Heinrich Lareteist sai peatselt saadik Stockholmis ja senisest poliitilise osakonna juhatajast Rudolf Möllersonist J. Laidoneri toetusel esialgu nõunik Pariisis ja aas-ta hiljem saadik Helsingis. Temal oli küll Laidoneri soosing, kuid Eesti välisteenistusse sattus Möllerson tänu edukale karjäärile sideohvitserina inglaste juures I maailmasõja lõpus. Pikemat aega töötas ta just Londoni saatkonnas O. Kallase alluvuses.

Muud arvukad muudatused välisministeeriumis 1930. aastate esimesel poolel tulenesid välisteenistuse seadusest ja tavalisest rotatsioonist, mille eesmärk oli ametnike tutvustamine eri riikidega ja keskasutuse töö spetsiifikaga. Nende muudatuste taga on raske aimata lähtumist mingist "orientatsioonist". 1. jaanuariks 1937 oli nii välisministeeriumis kui ka saatkondades uuteks inimesteks — s.t 1936. a tööle asunud — vaid juba nimetatud A. Traksmaa, A. Rei, N. Kaasik ning seitse noort praktikanti, kelles on raske näha mingit suunamäärajat. Ülejäänud koosseis oli ametisse

asunud juba tunduvalt varem. Sama koosseis püsis välisministeeriumis vabariigi lõpuni. Juurde tuli vaid üksikuid nimesid. Näiteks tehti 1930. aastate lõpus ministeeriumi ja suurematesse saatkondadesse juurde pressiaatšeede kohad. Neile kohtadele valiti aga enamasti vasakpoolselt ja seega natsivastaselst meelestatud mehed (Johan Semper, Karl Ast, Eduard Laaman).

VÄLISTEENISTUSE RAHADEST

Kas ja kuidas kajastusid väidetavad orientatsioonimuudatused välisministeeriumi ja esinduste finantsolukorras? Mingi muudatus ja aktiivsus uues suunas vajab paratamatult ka täiendavaid vahendeid. Seega võiks oletada, et välisministeeriumi osa riigi eelarves kasvas 1930. aastatel märgatavalt.

Esmapilgul paistabki see nii olevat. Kui me näiteks võrdleme töötasu muudatusi välisministeeriumis, siis tuleb tõdeda, et madalaimast seisust 1932./1933. aastal kasvas töötasudeks ettenähtud kogusumma 1939. aastaks ligi 58%, ent riigi kohta tervikuna seda öelda ei saa. Töötasu moodustas 1930. a 51% ja 1939. a 53% ministeeriumi eelarvest (vt lisa 1)¹. Kuid siin polnud midagi eriomast 1930. aastatele. Sama võime märgata ka 1920. aastate teisel poolel. Välisministeeriumi palgafond moodustas 1925./1926. a 42,6% üldkuludest ning kasvas 1929./1930. a 50,5%-ni. Kogu riigis püsis sama näitaja 39% lähedal.

Tegelikult tõestavad eespool toodud arvud vaid seda, et välisministeeriumis tehti kõiki muid kulutusi samal ajal tunduvalt vähem kui riigis tervikuna. Suurem osa välisministeeriumi eelarvest läks peamiselt töötasudeks ja mitmesugusteks toetusteks.

Ka välisministeeriumi kogu eelarve kasvas mõnevõrra kiiremini kui riigi eelarve üldsumma 1930. aastatel. Kui me võrdustame 1930./1931. a eelarve 100-ga, siis riigis kasvas vastav näitaja vähem kui välisministeeriumis (lisa 2). 1920. aastatel sel-

¹Arvutuste ja lisade 1–3 koostamise aluseks olid *Eesti Vabariigi eelarve täitmise ja kassa aruanded 1925–1939* (Tallinn, 1926–1939).

list tendentsi märgata polnud. Ministeeriumi üldkulud kasvasid suhteliselt enam alates 1933./1934. aastast.

Kuid kõige olulisem näitaja — välisministeeriumi osakaal riigi üldkuludes — 1930. aastate teisel poolel eriti ei suurenenud. Vaid 0,1–0,4% võrra oli vastav näitaja 1930. aastatel kõrgem kui eelmisel aastakümnel. Aastail 1926–1933 püsis välisministeeriumi osa kogu riigi eelarves allpool 1,5% piiri. Aastail 1934–1937 tõusis vastav näitaja vaid pisut üle 1,5%. Selle minimaalse kasvuga võisid olla krooni devalveerimisest tulenenud muudatused. Ka kasvas majanduskriisi ajal rahvusvaheliste maksete osakaal välisministeeriumi ja samuti riigi eelarves (lisa 3). Kui me elimineerime rahvusvahelised maksud välisministeeriumi eelarvest, pole olulist juurdekasvu suurenemist märgata enne aastaid 1935–1937. Ning siis püsis järgnev kasv tasakaalus kogu riigi eelarve kasvuga.

Välisministeeriumi väljaminekute teatav kasv aastatel 1934–1937 on seletatav eelmainitud saadikute- ja ametnikevahetusega. Lisaks saadikutele ja teistele kõrgemate ametnike vahetusele muutis oma töökohta ministeeriumi alluvuses veel tosin inimest. Peale selle loodi 1936. a kevadel uus protokollülema amet osakonna direktori õiguste ja palgaga. Reaalselt täideti see koht 1936. a sügisel (*Valitsusasutiste...* 1937: 136, 139). Lisaks hoiti paari tagasikutsutud saadikut neil aastatel veel välisministeeriumi palgal, nagu nägi ette ka 1936. a märtsis vastuvõetud välis teenistuse seadus.

Eesti välisministeeriumi osakaal riigi eelarves püsis 1920.–1930. aastate jooksul samal tasemel kui teistes väikeriikides, olles vaid veidi kõrgem kui neutraalsel Rootsil ning vastates enam-vähem Taani tasemele. Soome näitaja ületati 1930. aastatel vaid minimaalselt (lisa 4, Paasivirta 1968: 302–303). Arvestades riikide erinevaid majanduslikke võimalusi ja Eesti väiksust oluiks loogilisem välisministeeriumi hoopis suurem osakaal riigi eelarves. Väikeriigil on paratamatult keerulisem saatkondi ülal pidada kui suurel. Veel keerulisem on tal aga mingeid suurejoonelisi muudatusi läbi viia.

Kuid igal riigil on teatud reservid ja võimalused erakorralisteks kulutusteks. Ka Eestis võeti 1930. aastatel vastu erakorralisi eelarveid. Paraku ei näita ka need mingit orienteeritust eriliselt Saksamaale, pigem vastupidi. Aastatel 1934–1939 moodustas välisministeeriumi osa riigi erakorralistest kuludest keskmiselt alla 1%! Kõrgeim oli see vaid 1935./1936. rahandusaastal — 2,3% —, mil Eestile osteti Pariisi saatkonna hoone ja ehitati see osaliselt ümber ning sisustati. Ka järgmise kahe aasta erakorralise eelarve 0,7% ja 0,2% läksid sama asja heaks. 1938./1939. aastal eraldati välisministeeriumile erakorralisi summasid Helsingi saatkonna ümberehituseks, Riia saatkonnale uue krundi muretsemiseks ja väiksem summa Hispaania asjadesse mittevaheliseks kontrollkomitee maksuks. Seega ei eraldatud mingeid olulisi summasid Eesti esindatuse parandamiseks Saksamaal, kuigi tuleb tunnistada, et ka Berliinis otsiti sobivat maja uue saatkonnahoone jaoks ja 1938. aastaks see leiti. Eraldati ka vastav summa, kuid ostmiseni veel ei jõutud. Pakkumised olid küll soodsad, aga see ei tulenenud Saksamaa heatahtlikkusest, vaid sealsetest juutidevastastest seadustest. Mitteaerialased olid sunnitud oma kinnisvarast võimalikult kiiresti loobuma. Eesti Berliini saatkonna esiletõstmist teiste omasuguste hulgast pole 1930. aastatel märgata. Läbi kahe aastakümne oli Eesti esindatus näiteks Venemaal oluliselt suurem kui Saksamaal. Ka Londoni saatkonna eelarve oli ligi kolmandiku võrra suurem kui Berliini omal, kuid sellised kõikumised tulenesid hoopis erinevast elukallidusest eri riikides. Berliini saatkonna olukord muutus keeruliseks pärast Eesti krooni devalveerimist, kui samaaegselt seati Saksamaal sihiks autarkia ja omamaa kaubad kallinesid kiiresti. Vastavalt Fr. Akeli ettekandele oli 1934. a septembriks eriti halvaks muutunud atašee, ametniku ja korrespondendi olukord. Oluliselt saatkonna töötajate palka siiski ei suurendatud.

PÕHIJÄRELDUS

Kokkuvõtteks julgeksin kinnitada: välisministeeriumi igapäevases töös Eesti välispoliitika 1930. aastate väidetav orientatsioonimuutus ei kajastunud. Raha ja muude vahendite ümberkantimist Saksa suuna heaks ei toimunud, ametnikud töötasid kõikide suundade heaks võrdselt. Alates ministrist kuni lihtametnikuni polnud märgata loobumist töötamisest Eesti iseseisvuse heaks. Eesti välispoliitika aparaat reageeris adekvaatselt, oma oskuste ning võimete kohaselt väljastpoolt tulevatele impulssidele ja püüdis Eesti julgeolekut vastavalt oma paremale äranägemisele kindlustada. Kui admiral Canaris või Saksa kindralstaabi ülem Franz Halder tahtsid Eestisse tulla, siis ei lükatud nende soove tagasi. Püüti olla viisakas ning täita protokollireegleid samamoodi nagu Laidoneri endise relvavenna, Punaarmee kindralstaabi ülema marssal Jegorovi vastuvõtul Eesti Vabariigi aastapäeval 24. veebruaril 1937.

Pigem võib väita vastupidist. Kui Eesti konsulid Saksamaal tahtsid aastail 1937–1938 eraldada suurema summa Eestit tutvustava väljaande publitseerimiseks saksa keeles, siis Tallinnas laideti üritus maha. Põhjenduseks kirjutas tollane välisministri abi saatkonnanounik Georg Merele: “Lähemal ajal seisab ees Saksa kindralstaabi ülema vastukülaskäik Eestisse (Kindral Reek külastas Saksamaad 1936. a. *E. M.*), mis venelaste närvidel muidugi mitte kõige vaigistavamaks ei saa olema. Rohkem ei maksa Eesti-Saksa suhteid rõhutada.” (ERA, f 957, n 14, s 441, l 52.) Eestist tunti samal ajal tõsisest ärevust väliskaubanduse olukorra pärast. Meeleheitlikult otsiti võimalusi Saksa mõju alt vabanemiseks. Täielikult see ei saanudki õnnestuda, sest Läänemeri sattus pärast Inglise—Saksa mereväekokkuleppet 1935. a juunis üha enam Saksamaa sõjalaevade kontrolli alla. Eesti majanduslik sõltuvus Berliinist jäi siiski nõrgemaks, kui see oli näiteks Balkani riikidel. Mõned dokumentid tõendavad, et Saksa esindajad ei kõhelnud kasutamast ka otsest jõudu Eesti vajalikus suunas mõjutamiseks, kuid see on kindlasti omaette teema.

Samas pole kahtlust, et kui Eesti oleks seatud otsese küsimuse ette — kummaga liituda, kas hitlerliku Saksamaa või stalinliku Venemaaga, siis oleks kindlasti eelistatud esimest. Selle taastõestamine tundub jalgratta leiutamisenä. Tegemist polnud mingi Eesti välispoliitika eripäräga. Samamoodi arutles kogu Ida- ja Kesk-Euroopa (Sontag 1971: 269–270). Seda küsimust äga ei tekkinudki ja siinsete riikide esmalt jagamine ning seejärel liitmine teostati ilma asjaosaliste arvamust pärimata.

NSVL TULEB TAAS EUROOPASSE

Pöördugem nüüd tagasi artikli alguses mainitud Nõukogude propaganda süüdistuste juurde, milles kinnitati Eesti üleminekut Saksa fašismi teenistusse. Miks sääraseid rünnakuid alustati? Miks toimus väidetav üleminek Saksa-orientatsioonile?

Tegelikult tuleb küsida, kas tegemist oli ikka “üleminekuga” nn Inglise-orientatsioonilt või hoopis Vene—Prantsuse orientatsioonilt? Nimelt võib Baltikumis aastail 1933–1934 pigem seda täheldada. Balti riikidele oleks kindlasti sobinud mingi piirkondlik ehk regionaalne leping nende julgeoleku garanteerimiseks. Sellise Idapakti või Ida-Locarno idee pakutigi välja 1932–1933 alanud Pariisi ja Moskva läbirääkimistel (Scott 1962). NSVL muutus paari aastaga kiiresti senisest Versailles’ süsteemi vastasest riigist *status quo*’d pooldavaks riigiks. Balti riigid oleksid toetanud Idapakti, kui sellest oleks tulnud tõeliselt mitmepoolne leping, kui seda toetanuksid lisaks Prantsusmaale ja NSVLile ka Saksamaa ning Poola. Kahjuks ei saa 100%-lise kindlusega väita, et Pariis ja Moskva tegelikult uskusid Idapakti võimalikkusesse. Pole välistatud, et Idapaktist räägiti vaid Euroopa avalikkuse vaigistamiseks ja tegelike kavatsuste varjamiseks. N. Liidu ja Prantsusmaa lähenemise taga võis algusest peale olla soov sõlmida kahepoolne vastastikuse abistamise pakt, nagu kardetigi Saksa maal. Prantsusmaa kasvanud huvi Baltikumi vastu aastail 1933–1934 polnud seetõttu samuti eriti siiras, vaid järgis soovi neid riike võimalikult tihedalt siduda enda ja eeskätt Moskva külge.

Kahtlemata olid Prantsuse poliitikud valmis oma julgeoleku huvides andma Balti riike Nõukogude huvisfääri, kui N. Liit viimast aktiivselt nõudnuks ja selleks oleks leitud piisavalt sobiv vorm.

Iseiseivate Balti riikide olemasolu vaid tekitas võimalusi Saksamaa ja N. Liidu kokkuleppeks, mida Pariisis eriti peljati. Ja mida lähemal Saksamaa ning N. Liidu piirid teineteisele olid, seda tõenäolisem tundus omavahelise konflikti puhkemine ja Rapallo poliitika täielik lõppemine.

1933.–1934. aastal, rahvusvaheliste suhete muutuste keerisvormis, jäädi üldiselt uskuma, et Moskvas taheti siiralt *status quo* säilitamist. Balti riikides nähti aga juba pisut kaugemale. Eravestlustest saadi teada, et Moskva ei ole asjast huvitatud heast tahtest, vaid silmas peetakse sõjaväebaaside loomist ning sõjaliste abistamistamispaktide sõlmimist. Seda anti Eesti diplomaatidele üsna ühemõtteliselt teada. Tallinnas oldi küll huvitatud mitmepoolsest abiandmispaktist, kuid mitte N. Liidu sõjalistest baasidest. Kui esialgu rõõmustati Pariisi—Moskva lähenemise ja seetõttu Rahvasteliidu näilise tugevnemise üle, siis peatselt järgnes seda suurem ärevus. Seda enam, et Idapakti asemele sündiski vaid Prantsusmaa—NSVLi vastastikuse abistamise pakt. Seega mitte Eesti ei loobunud kollektiivse julgeoleku ideest, nagu on väidetud, vaid oodatud lepingut lihtsalt ei sündinud. Siit ka Eesti võõrastus Balti liidu vastu, mis realiseerus eeskätt Prantsusmaa ja NSVLi moraalsel ja poliitilisel toetusel (Rodgers 1975, Medijainen 1991, Medijainen 1992). Tõsist ärevust tekitas Balti riikides Moskva algatatud nn Balti protokollilise ettepanek Berliinile 28. märtsil 1934. Iseenesest oli tegemist pealtnäha süütu ettepanekuga. Mõlemad pooled pidanuksid avalikult deklareerima huvi Balti riikide iseiseisvuse püsimise vastu ja loobuma vastastikku sammudest, mis Balti riikide sõltumatust võiksid rikkuda. Selle sammu taga on nähtud Moskva meeleheitlikku katset Baltikumi arvel parandada kiiresti halvenevaid suhteid Berliiniga. Nii oletas näiteks Eesti välisminister J. Seljamaa (Pajur 1991: 1494). Ühtlasi võis see olla katseks kaudselt valmistada Saksamaad ja Euroopa avalikkust ette mingiks Baltikumi mõjusfäärideks jagamise lepinguks.

Tegelikult aga Moskvas tõenäoliselt ei usutudki, et Saksamaa seesuguse ettepaneku vastu võtab. Berliini eitav vastus andis Moskvale hea võimaluse teha propagandat oma rahuarmastusele, deklareerida huvi Baltikumi iseseisvuse vastu ja seega vähendada nende riikide umbusku NSVLi välispoliitika suhtes. Sel ajal tunni Baltikumis hirmu ka Hitleri kavatsuste pärast. Berliini avalik keeldumine Balti protokollist vaid suurendas kahtlusi. Võimalik, et just viimast peetigi Moskvas silmas ja äraütlemine Berliini poolt oli algusest peale Balti protokollist mõtte sees. Saksa saadik Moskvas Rudolf Nadolny andis eitava vastuse üle samal ajal, kui Balti riikide kõrgemad sõjaväelased ja välisministrid kutsuti Moskvasse külla. Teoks said välisministrite külaskäigud juunis 1934. Eesti Moskva saatkonna nõunik Elmar Kirotar konstateeris 1934. a suvel: N. Liidu "välispoliitika üldpildi sisse kuulub ootamatu hool Balti riikide eest" (ERA, f 957, n 14, s 2, l 20–21). Mida see konkreetsemalt tähendas, ei jäänud samuti saladuseks. Eesti—Läti ajakirjanike ja saatkonnatöötajate ühisel ringsõidul N. Liidus aprillis-mais 1934 tuldi Moskva poolt mitteametlikult välja ideega Balti riikide ja N. Liidu ühise kaitselingu sõlmimisest. Moskva vajab allveelaeva- ning lennuväebaase. Samast soovist koos hoiatusega, et oma tahtmine saavutatakse nõusolekut ootamata, kõneles N. Liidu uus saadik Tallinnas Pjotr Ustinov (Laretei 1970: 192). Moskva heakskiidul septembris 1934 sõlmitud Balti Entente oli üks võimalus Eesti ja Läti mõjutamiseks vajalikus suunas. Tallinnas levisid reaalsed kahtlused, et Leedu ettepanekute taga Balti sõjaliseks liiduks on tegelikult NSVL ja Prantsusmaa. 1933.–1935. aastate kontekstis oli võimalik vaid sõjaline liit Balti riikide vahel, mida toetanuks või millega otsestelt või kaudselt liitunuks ka NSVL. Peamiselt Eesti tõrjus Leedu vastavad ettepanekud, aga vaevalt oli mingi suletud ja võrdselt nii Moskvast kui Berliinist lähtuvate ohtude vastu suunatud Balti sõjaline kaitseliit üldse võimalik. N. Liidu surve vastastikuse abistamise lepingu sõlmimiseks Balti riikidega püsis ja tugevnes seoses NSVLi—Prantsusmaa ning NSVLi—Tšehhoslovakkia sõjaliste liidulepingute sõlmimisega 1935. a mais. 1936. a 1. maiks

kutsuti Eesti ja Läti sõjavägede staabiülemad külaskäigule Moskvasse. Üllatusena saabus samal ajal sinna ka nende Leedu kolleeg. Staabiülemate auks korraldataval vastuvõtul kuulutas marsal Kliment Vorošilov, et N. Liit on mures Balti riikide saatuse pärast ja ainuke tee Balti julgeoleku kinnitamiseks on sõjaline liit Venemaaga (Ahmann 1991: 387). Niisuguse halastamatu surve tasakaalustamiseks polnud Eestil kahjuks välja panna mingit tõsisemalt arvestatavat jõudu peale ühemõttelise keeldumise ja lootuse Saksamaa toetusele.

PROPAGANDASÕJAST EESTI VASTU

1936. aastaks kaotas Moskva kannatuse või lootuse Eesti kangekaelsust murda ja siis järgnesid räiges toonis rünnakud ning süüdistused koostöös natsidega. Ühtlasi sagesid piirikonfliktid jne. Mida ei õnnestunud saavutada heaga, asuti nüüd teostama jõuga. Selleks tuli eeskätt oma liitlast Prantsusmaad ja ka Inglismaad veenda, et Balti riigid on asunud koostööle Saksamaaga ja on seega ohuks NSVLile. Selles suunas Nõukogude propagandamasin tööle hakkaski.

Saksamaa ei olnud vaimustatud Balti Entente'ist ning ammugi mitte Prantsuse—Vene lähenemisest ja seetõttu leidis Eesti toetust Berliinis. Oht Saksamaa poolt tundus Eestile väiksem kui oht saada endale prantslaste toetusel Vene sõjaväebaasid. Mis alus on meil sealjuures süüdistada Eesti poliitikutuid mingis erilises Saksa-orientatsioonis? See oli ainuke võimalus riigi olemasolu pikendada. Õigem oleks ehk hoopis süüdistus, et Saksamaaga ei tehtud piisavalt koostööd, et ei suudetud äratada küllaldast huvi Baltikumi kui liitlase vastu. Berliinis peeti seda piirkonda vaid üheks võimalikuks tugikohaks eluruumi hankimisel idas. Soome näiteks suutis endast jätta mulje kui võimalikust Saksamaa liitlasest.

Hoopis keeruliseks muutus Baltikumi olukord 1939. aastal, kui tundus kujunevat Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVLi ühisrinte. Raskeimaks tõkkeks säärase koalitsiooni sünni ees olid just

Balti riigid. Moskva nõudis Pariisilt ja Londonilt heakskiitu protoktsioonile nende üle. Prantsusmaa ja Inglismaa avalikkuse surve ei lubanud otseselt ja avalikult Balti riike reeta, s.t anda neid Vene mõjusfääri. Eesti poliitikud, näiteks Karl Selter, J. Laidoner, Ants Piip, uskusid juunis 1939, et Inglismaa ei müü Eestit maha. Ligilähedaselt sarnane oli tõenäoliselt opositsiooni (näiteks isa ja poeg Tõnissonide) usk.

Kuid tajuti ka teistsugust ohtu. Ajaleht *Postimees* hoiatas 1939. a juuni alguses, et ei maksa olla nii kogenematu ja arvata, et Vene—Inglise—Prantsuse läbirääkimised lõpevad eimillegagi, et ei jõuta ühise keeleni Läänemeremaade osas. Leht hoiatas: Inglise ja Prantsuse diplomaadid ning juristid leiavad vajalikud "formelid", et läbirääkimisi jätkata ja sellega täita N. Liidu nõudmine lubada tal ka ühepoolset Balti riikide iseseisvust garanteerida (*Postimees*, 6. VI 1939). Stalinil jäi üle vaid oodata ja läbirääkimisi venitada.

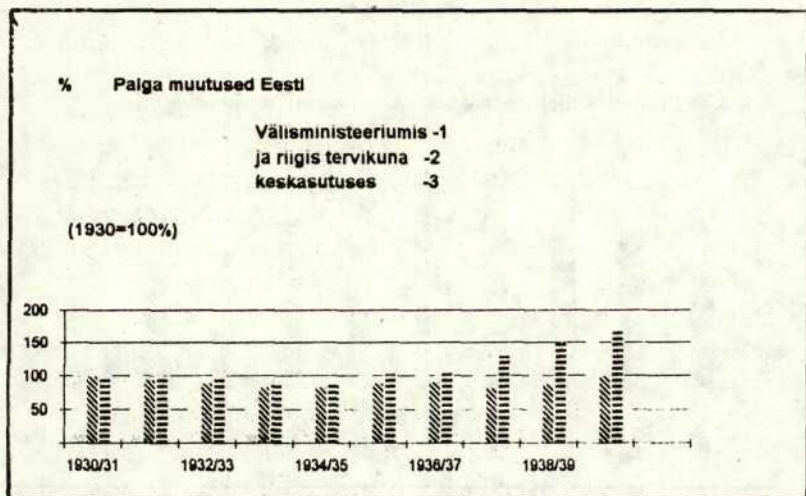
Eestit on Saksa-orientatsioonis süüdistatud eelkõige seepärast, et juunis 1939 sõlmiti mittekallaletungileping Saksamaaga. On arvatud, et sellest lepingust polnud Eestile mingit kasu. Tahtmatult tekib aga küsimus, kas mitte Eesti ja Läti lepingud Saksamaaga ei toonud omakorda kaasa Molotov—Ribbentropi pakti sündi. Ilma nende lepinguteta oleks Stalin saanud Balti riigid niisama — Londoni ning Pariisi heakskiidul. Siis oleks nende iseseisvuse kadumine toimunud veelgi vaiksemalt, kui see juhtus nüüd. Eesti ja Läti suutsid endid teha piisavalt tähtsaks kaubaks, võita tähelepanu ning sundisid suurriike sõlmima lepingu Baltikumi jagamiseks. Loomulikult oli see nii ebademokraatlik ja vägivaldne, et jäi kõigile meelde veel 50 aastaks. Seetõttu oli Balti riikidel kergem ka iseseisvust taastada.

SISE- JA VÄLISPOLIITIKA VAHEKORRAST

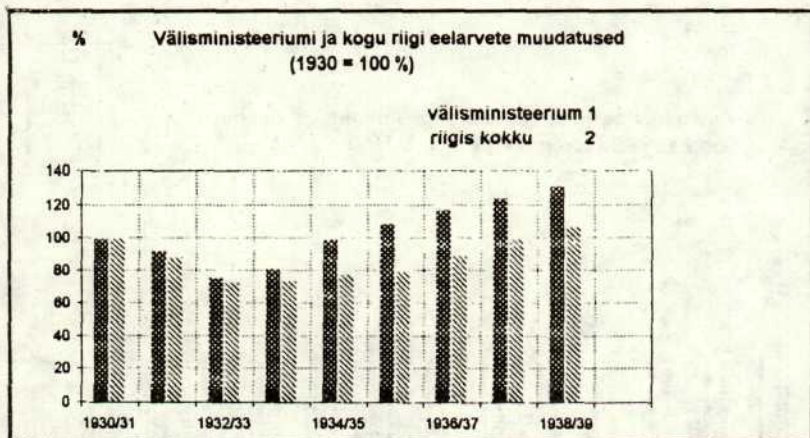
Nn Saksa-orientatsioon Eesti välispoliitikas polnud tegelikult midagi muud kui katse säilitada riigi suveräänsust kahe ilma piiril liikudes². See piiriala polnud eriti lai, eksida oli kerge, kuid süüdistada Eestit tema valitud raja pärast tundub ülekohtune. Hoopis teine küsimus on hukkamõist autoritaarsetele režiimidele, mis Baltikumis 1930. aastatel kehtisid. Vapside liikumise ja võimaliku riigipöörde ohu likvideerimine K. Pätsi poolt vastas ilmselt Eesti ja ka N. Liidu huvidele. Kas see aga peegeldas eestlaste üldist meeoleolu aastail 1933–1934? Eestile polnud kokkuvõttes kasulik, et ühtlasi likvideeriti ka parlamentaarne kord ja opositsioonil kadus võimalus välispoliitikas kaasa rääkida. Midagi oleks kindlasti teisiti suudetud teha, kuigi mõjukamad opositsiooniliidrid lootsid samuti Rahvasteliidule, suurriikidele või Skandinaaviale (Soomele). Balti liitu ei võtnud keegi Eestis kuigi tõsise alternatiivina. Peamiseks takistuseks polnud seejuures mitte üksnes geo- või sõjalis-poliitiliste vaadete erinevused riikide juhtkonnas. Olulisi takistusi oli teisigi ja need polnud pelgalt Eesti poliitikute ning sõjaväelaste eneseõigustuseks loobumisel tihedamast koostööst lõunanaabritega. Vaid kaugemalt vaadates tundusid Balti riigid ühtsena. Tegemist oli siiski hoopis erinevate rahvastega. E. Andersonil oli arvatavasti õigus, kui ta arvas, et ühtsena oleksid Balti riigid püsinud. Ent neid süüdistada pole ka mõtet. Ühtsus ei teki iseenesest, vähemalt mitte paari-kolme aastaga. Balti riikide erinevused olid neisse sisse kodeeritud juba koos erineva sünnilooga kui mitte varem.

²Vt Arumäe 1979. Sama teose ingliskeelse tõlke pealkiri *At the crossroads* ei näita tegelikult teose ideed — Eesti sunnitust valida kahe ideoloogia vahel.

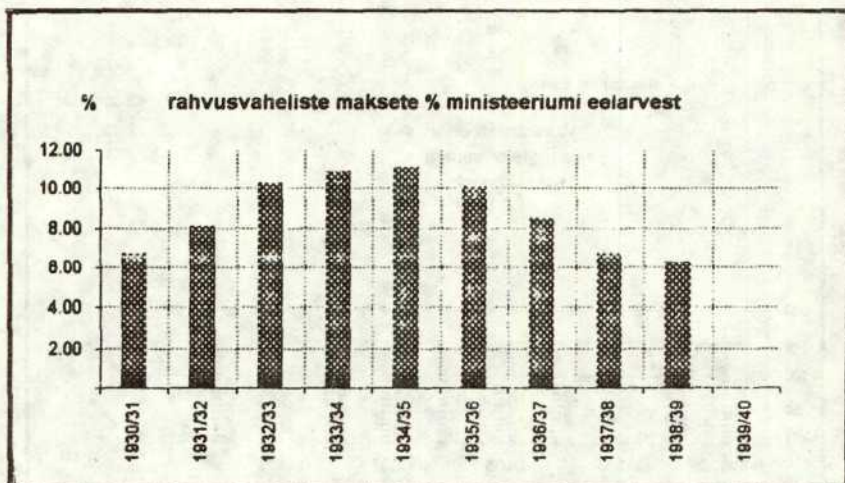
Lisa 1

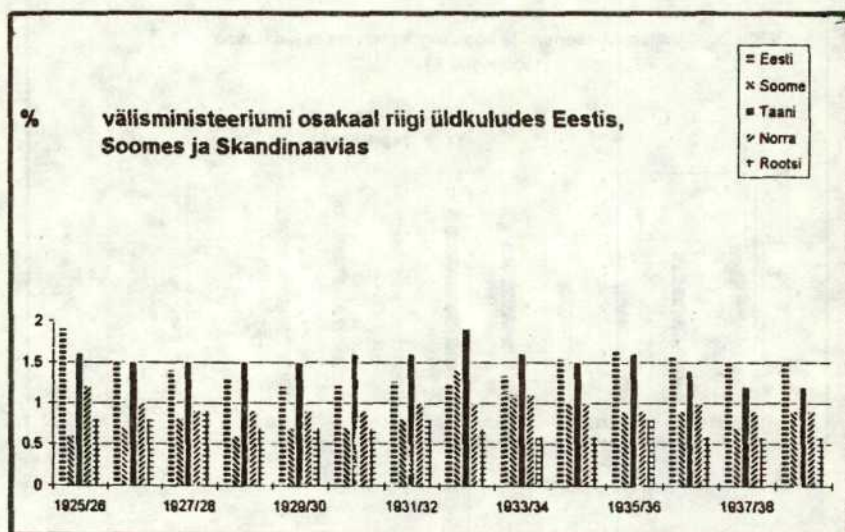
Lisa 2

Lisa 3

Lisa 4

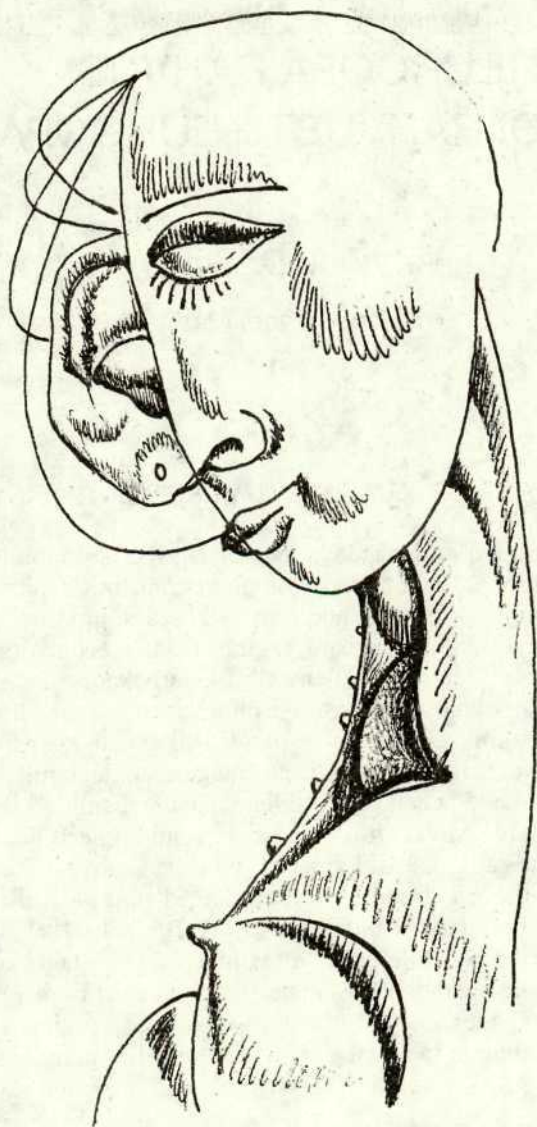
Kirjandus

- A h m a n n, Rolf 1991. Die baltische Staaten zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1933–39. Neutralität oder Allianz — zwei Wege zu ihrem Untergang? (Contact or Isolation? Soviet-Western Relations in the Interwar Period). — *Studia Baltica Stockholmiensia*, 8. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm
- A n d e r s o n, Edgar 1988. The Baltic Entente 1914–1940 — Its Strength and Weakness. The Baltic in International Relations between the Two World Wars. — *Studia Baltica Stockholmiensia* 3. Acta Universitatis Stockholmiensis, pp. 79–99
- A r u m ä e, Heino 1979. *Kahe ilma piiril*. Tallinn
- B a r k o v, Leonid 1974. *Abwehr Eestis*. Tallinn
- C h u b a r i a n, Alexander 1993. Soviet Foreign Policy, September 1939–June 1941, or a Special Kind of Neutrality. — *Neutrality in History. Proceedings of the Conference on the History of Neutrality organized in Helsinki 9.–12. September 1992 under the auspices of the Commission of History of International Relations*. Helsinki
- E e s t i Riik ja Rahvas II Maailmasõjas. XI–XV. 1964–1972. Tallinn
- G r o e h l e r, Otto 1992. *Selbstmörderische Allianz: Deutsch-russische Militärbeziehungen 1920–1941*. Berlin
- H ö h n e, Heinz 1978. *Canaris*. München
- I l m j ä r v, Magnus 1992. Balti liidu loomine, tegevus ja pankrot. — *Looming*, nr 9
- I l m j ä r v, Magnus 1993. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934–1940. — *Academia* 3
- J a a n s o n, Kaido 1990. Põhjavalgus või fatamorgaana? Balti-Skandinaavia liidu idee ja koostöö sünd ühest suurest sõjast teiseni. — *Akadeemia*, nr 9, lk 1894–1904
- L a a m a n, Eduard 1964. *Eesti iseseisvuse sünd*. Teine trükk. Stockholm: Vaba Eesti
- L a r e t e i, Heinrich 1970. *Saatuse mägukanniks. Müllu jäänud märkmeid*. Lund
- M e d i j a i n e n, Eero 1991. *Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934*. Tartu
- M e d i j a i n e n, Eero 1992. Kes rajas Balti liidu ja miks? — *Looming*, nr 12, lk 1683–1687
- M i n e v i k u varjud. 1986. Tallinn
- P a a s i v i r t a, Juhani 1968. *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliitikan hoito itsenäistymisestä Talvisotaan*. Porvoo, Helsinki
- P a j u r, Ago 1991. Uute teede otsingul: Välispoliitilise kriisi algus Eesti Vabariigis. II. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1483–1500

Orientatsiooniotsingutest Eesti välispoliitikas

- P a r m i n g , Tõnu 1974. Estonia Between Two Powers. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. V, Nr. 2, pp. 136–140
- P e s t i , Madis 1960. *Rahvuslik reetmine "rahvusluse" sildi all: Kodanliku Eesti välispoliitikast aastail 1934–1940*. Tallinn
- P i h l a k , Jaak 1995. *Eesti sõjaväe atašeed 1918–1940*. Diplomitöö. Tartu
- P i i p , Ants 1966. *Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917–1918. aastal dokumentides ja mälestusis*. Teine trükk. Örebro
- R i d a l a , Esmo 1980. *Peajooni Eesti välispoliitikast 1934–1940. — Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat*. VIII. 1977–1979. Stockholm
- R o d g e r s , Hugh I. 1975. *Search for Security: A Study in Baltic Diplomacy 1920–1934*. Hamden, Conn.
- S c o t t , William E. 1962. *Alliance Against Hitler: The Origins of the Franco-Soviet Pact*. Durham
- S i l d m ä e , Ilo 1953. *Fašistlik eesti kodanlus imperialistliku agressiooni teenistuses Nõukogudevastase sõja ettevalmistamisel*. Tallinn
- S o n t a g , Richard J. 1971. *A Broken World 1919–1939*. Toronto
- Z e t t e r b e r g , Seppo 1977. *Suomi ja Viro 1917–1919: Poliitiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliitikan alkuun*. Helsinki
- V a l i t s u s a s u t i s t e t e g e v u s 1936/37 a. 1937. Tallinn
- W a r m a , Aleksander 1955. *Eesti välispoliitikast 1939. — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album*. XII, Stockholm
- V e h v i l ä i n e n , Osmo 1966. *Kansallissosialistinen Saksa ja Neuvostoliitto 1933–1934. Hitlerin valtaantulosta Baltian pöytäkirjaa koskevien neuvottelujen raukeamiseen*. Porvoo, Helsinki
- V i h a l e m , Paul 1971. *Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse*. Tallinn

EERO MEDIJAINEN (sünd. 1959), lõpetas 1983. a TRÜ ajaloolasena. Ajalookandidaat 1990. a Tartus. Tartu Ülikooli lähiajaloo kateedri õppejõud. Akadeemias avaldanud arvustuse koguteosele *The Baltic in International Relations...* (1989, nr 8, lk 1750–1756), järelsõna Brūno Kalniņši artiklile "Läti riigi rajamine" (1992, nr 4, lk 804–808) ja artiklid "USA *de jure* tunnustusest Balti riikidele" (1992, nr 10, lk 2167–2179), "Eesti Vabariigi välisministeeriumi esimene tööaasta" (1993, nr 4–5, lk 675–689, 1051–1069, 1083–1084), "Eesti välisministeeriumi viimased kuud" (1993, nr 11, lk 2323–2351, 2460–2461) ja "Konstantin Pätsi testamendist" (1995, nr 6, lk 1123–1135).

7k. 95.

ILMAR KRUUSAMÄE

EUROOPA RAHVUS VÕI RAHVUSTE EUROOPA

Anthony D. Smith

Tõlkinud Tanel Mätlik

1. VASTASTIKUSE SÕLTUVUSE PARADOKS

Viimastel aastatel on tänapäeva maailmas esile kerkinud üks üha kasvav vastuolu. Ühelt poolt on industrialism, kapitalism ja massikommunikatsioon loonud vastastikuses sõltuvuses olevate riikide ja rahvuste, massiturismi, regionaalsete meediavõrgustike, rahvusvahelise tööjaotuse, ülemaailmse tarbekaubaturu, massiepideemiate, globaalse terrorismi ja muu seesuguse maailma. Teiselt poolt on toimunud erakordne protestiliikumiste kasv üle kogu maailma, mitmesuguste sotsiaalsete antagonismide, etniliste ja religioossete lõhede ja eelkõige etniliste natsionalismide kiire kasv igal kontinendil. Mõne viimase aasta jooksul on need liikumised aidanud õõnestada paljusid riike ja luua uusi rahvusriike, tehes lõpu pikaajalisele perioodile, mil riigipiirid olid kaardil muutumattult paika pandud. Kuidas seda olukorda seletada? On see üksna hiljutise arengu tulemus? Või võime seda ajas tagasi minnes tühendada meie sajandi varasemate perioodidega, isegi ehk veel kaugemate aegade? Kas praegusel ajalaval on midagi säärast, mis vihjaks mingile radikaalsele muutusele selles paradoksaalses situatsioonis?

“A Europe of Nations — or the Nation of Europe?” — *Journal of Peace Research*, vol. 30, no. 2, 1993, pp. 129–135.

2. RAHVUSIDENTITEETIDE JUURDUMUS

Tänapäeva sotsiaalteadustes on kombeks rõhutada identiteetide paindlikkust ja grupipiiride ähmasust. See ei tähenda üksnes seda, et igapähelel meist on mitu sellist identiteeti; nende piirid muutuvad heitlikul kaasajal kiiremini kui varasematel ja stabiilsematel perioodidel. Reisimine, lugemine, kommunikatsiooni areng ja riigi sekkumine varem üsna isoleeritud ühisuste ellu — kõige selle tulemusena satuvad inimesed üha laialdasemalt mitmesugustesse uutesse olukordadesse ja tingimustesse. Tänapäeval oleme teadlikumad oma soolistest, regionaalsetest, etnilistest, religioossetest ja klassiidentiteetidest kui meie esiisad ja nende "minade" vahel suudame üsna kergelt liikuda. Ent hoopis tähtsam on tunne, et nüüd on paljud inimesed suutelised sepiistama oma identiteeti mitmesugustest sümbolitest ja mälestustest, mis on kättesaadavad igale generatsioonile ja igale rahvale. Teisisõnu: indiviidid on tänapäeval võimelised märkimisväärses ulatuses looma omaenda ühisusi* ja konstrueerima oma taotluste jaoks kollektiivseid kultuurilisi identiteete.

Ent kas nad suudavad seda? Millises ulatuses on etnilised või rahvuslikud identiteetid manipuleeritavad? Kas me suudame "konstrueerida" etnilisi ühisusi ja "leiutada" rahvusi? Kas tuleks rahvuses näha mõnda "imaginaarse ühisuse" vormi, mida mõned inimesed esindavad ja teistele edasi annavad (Anderson 1983)? Ja kas see tähendab, et me võime mõned kuuluvused ja identiteetid teiste nimel kõrvale heita? Kas me saame vahetada šoti või taani identiteeti briti või skandinaavia identiteedi vastu? Või koguni euroopa identiteedi vastu?

Selle perspektiiviga on seotud mõningad raskused. Kuigi on kahtlemata tõsi, et indiviididel on mitu identiteeti ja nad on üheaegselt mitme ühisuse liikmed, ütleb see tõik vähe säärase identiteetide ja ühisuste vahekorra kohta või neist mõne ülimume kohta

*Käesolevas tekstis olen kasutanud mõne ingliskeelse mõiste tõlkimisel eestikeelseid vasteid, mis võivad tunduda vaieldavana. Näiteks *community* vasteks olen valinud "ühisuse", kuigi on ka teisi võimalusi. "Kogukond" näib tänapäeval olevat kasutatav siis, kui kõneldakse minevikus esinenud inimkooslustest. Seetõttu otsustasin kaasaegsema väljendi kasuks. *Tlk.*

kooslus

teiste suhtes. Teiseks ütleb fakt, et üha suurenev hulk indiviide võib takistamatult liikuda identiteetide vahel, vähe nende identiteetide loomuse ja püsivuse kohta. Näiteks asjaolu, et palju juute oli sajandite jooksul pööratud teistesse uskudesse või tapetud, ei muutnud juudi identiteedi põhiloomust, rääkimata selle kehtetuks kuulutamisest. Kolmandaks jätab konstrueeritud identiteedi ja imaginaarse ühiskonna idee kahe silma vahele sunduse olulise elemendi kõigis sellistes kõidikutes. Nad pole täiesti vabalt valitavad, isegi kui on võimalik pika aja jooksul vahetada üks identiteet teise vastu (Ameerikas oleme küll selle tunnistajaks, kui kaua aega nõuab vanade Euroopa päritoluga etniliste identiteetide väljasuremine ja nende vahetumine üleameerikalise rahvusidentiteediga). Etnilisuse piirkomponent, mida toonitas Fredrik Barth (*Ethnic...* 1969), rõhutab etniliste ja rahvusidentiteetide püsivust ja juurdumust. Lõpuks on olemas emotsionaalsuse probleem: miks peaksid inimesed olema nii kirglikult seotud oma etnilise ühise ja rahvusega, et on valmis nende eest suremaga, kui nood on üksnes kujutluse ja tahte konstruktsioonid?

Kuid käibiva sotsiaalteaduse ortodoksiale on olemas palju sügavam ja fundamentaalsem vastuväide. Kui me esitame küsimuse: **millised** on rahvusi kujundavad ühised, siis näeme, et vastuse võtmeks on nende premoderne etniline baas. See tähendab, et tõenäoliselt vormivad rahvusi need grupid, mille tuumaks on olnud substantsiaalsed etnilised ühised neile ainuomaste mälestuste, sümbolite, müütide ja traditsioonidega ning mille rahvaste liikmed jagavad ühiseid tundmusi ja püüdlusi.

“Etnilise ühiseuse” või etnosena mõistan ma säärast inimpopulatsiooni, millel on nimi, ühise põlvnemise müüt, ühised ajaloolised mälestused, ühise kultuuri elemendid, seos konkreetse “kodumaaga” ja teatud hulk solidaarsust. “Rahvuse” all mõtlen ma sellist inimpopulatsiooni, millel on nimi, mis elab ajaloolisel territooriumil ja millel on ühised müüdid ning ajaloolised mälestused, avalik massikultuur, ühine majandus ja mille kõigil liikmeil on ühised legaalsed õigused ja kohustused (Smith 1991).

Neist määratlustest saab selgeks, et etnosi ja rahvusi, kuigi nad on kontseptuaalses suguluses, tuleb paljude mõõtmete poolest eristada. Ajalooliselt on rahvus üks etnose variante ja selle edasiarendus, kuigi meil pole tegemist mingi evolutsioonilise arengu-

seadusega ega mõne paratamatu või pöördumatu järgnevusega. Kui etnos on ajalooline kultuuriühisus, siis on rahvus avaliku massikultuuri, ajaloolise territooriumi ja legaalsete õiguste ühisus. Teisisõnu: rahvus nihutab ühisuse rõhu hõimugulusel ja kultuurimõõtmelt territoriaalsetele, hariduslikele ja legaalsetele aspektidele, säilitades ühenduslülid etnose vanade kultuurimüütide ja mälestustega.

See oli Lääne vanade rahvuste kujunemistee. Nende "lateraalsed" aristokraatlikud etnosed konsolideeriti tugeva bürookraatliku riigi poolt, mis vähehaaval inkorporeeris endasse uued ühiskonnakihid ja kaugemad regioonid ning sepistas sajandite jooksul rahvusidentiteedi, mis toetus algetnose mälestustele, müütidele, sümbolitele ja väärtustele. Kuid isegi niinimetatud "loodud" rahvused nagu slovakiid, soomlased ja iisraellased tuginesid substantsiaalsele etnilisele tuumale ja võisid sageli olla uhked oma märkimisväärse põlisuse üle. Teistel, hilisematel juhtumitel nagu Eritreas ja Palestiinas, kus rahvad on küll jagunenud religioosoid ja/või lingvistilisi piire mööda, on sellest hoolimata olemas mõningaid traditsioone, sümboleid ja mälestusi, millele praegused generatsioonid võivad toetuda rahvuslikuks püsimiseks — ehkki pole veel näha, kui kindlaks säärane etniline baas kujuneb (Smith 1986).

Võtmepunktiks on siin esiteks see, et kuidas ja millal iganes etnogenees aset leiab, vormib see hilisema rahvusidentiteedi põhilised ehituskivid — isegi kui see identiteet hakkab hõlmama teisi etnosi või etnilisi fragmente peale algtuuma enda. Teiseks: kuigi etnilisus jääb rahvusidentiteedi baasiks, võib viimane sisaldada (ja sageli sisaldabki) teisi etnilisi populatsioone või nende osi, ja selles mõttes eeldab rahvus kodanikudentiteeti, mis võib ületada selle puhtetnilised alglätted — nagu hästituntud Šveitsi näide tõendab.

Kolmandaks ja otsustavaks punktiks on see, et ükskõik millal ja kuidas rahvuslik identiteet ka on sepistatud ning maksuma pandud, edaspidi on väga raske või isegi võimatu (totaalset genotsiidi appi võtmata) teda välja juurida, kui ta on kord juba kehtestatud, ja rahvusidentiteet jääb võimsaks jõuks, mis sageli sütitab konflikte riikide vahel. Neid kaalutlusi tuleks meeles pidada, hinnates rahvusidentiteetide rolli vastastikku üha enam sõltuvas maailmas.

3. POLIITILINE EBAVÕRDSUS JA ETNOSTE AJALOO EBAÜHTLUS

Tundub, et praeguses etniliste plahvatuste ja rahvuslike konfliktide perioodis polegi midagi eriti uut. Arvestades etniliste sidemete võimsust ja rahvusidentiteedi jõudu, võimegi oodata etnilise nationalismi perioodilist uuenemist.

Ent XX sajandi lõpus annavad neile uuendustele suurema ulatuse ja aktuaalsuse veel kaks faktorit. Esimeseks on etnostevahelise poliitilise ja majandusliku ebavõrdsuse suurenev tunnetamine. Maakera eri osi ühendava massikommunikatsiooni, kapitalismi sissetungi, kaubanduse ja tööturu toime teeb väga erineva võimustmega riikidesse jagunenud rahvastele jõu abil selgeks nende relatiivse positsiooni riikide ja rahvuste hierarhias. Tunnetada võib üksnes lugupidamise puudumist (*atimia*) ja sõltuvust ning ka tasakaalutut arengut ja viletsust. Nii mõnegi Aafrika, Aasia ja Ladina-Ameerika riigi elanike sõjaline ja poliitiline abituse ning nende suhteline võimetus mõjutada globaalseid poliitilisi protsesse sääraates küsimustes nagu keskkonna saastamine, kaubandustingimused, relvastuskontroll ja migratsioon aitab teravdada opositsioonitunnet ja "meie—nemad" antagonismi, mis omakorda surub neid tagasi nende enda kultuuriliste ja sotsiaalsete ressurside juurde ning tugevdab nende rahvusidentiteedi tunnet, kui nad seisavad vastamisi võimsate võõrastega.

Teiseks faktoriks on kultuuripärandi ebaühtlane jaotus ning eriti "etniliste ajalugude" jagunemine ühisuste vahel. Viimane viitab päritud või osalejate enda ühiskonna kohta käiva ajaloolise traditsiooni laiussele ja sügavusele — vastandatuna kutseliste ajaloolaste irrutatumatele teadmistele. Mõnel ühiskonnal on rikkalik ja hästidokumenteeritud kogu ajaloolisi mälestusi ja traditsioone, kuna teiste mälestused on vaid ähmased ja traditsioonid fragmentaarsed. Väga sageli on need erinevused etnoajaloolistes traditsioonides (suuliste lisaks ka kirjalikes) seotud eri etniliste ühisuste ja kategooriate erinevustega kultuuripärandi tasemel (keele areng, kirjanduslikud saavutused, kirjaoskus, ilmalik ja vaimulik haridus, kunsti ning muusika areng ja pärand jne). Samuti võivad nad olla korrelatsiooni viidud või vähemalt seotud poliitilise ja majandusliku arengu tasemega ning seega eba-

võrdsusega riikide ja ühiskondade vahel, nagu eespool lühidalt mainitud. Võime oodata, et leiame tihedaid seoseid majanduslike ja poliitiliste pettumuste ning vastupanu vahel võimsamatele rahvustele ja riikidele. Samuti leiame kultuurilise mahajäämustunde seostamist moraalse üleolekuga, mis turgutab unikaalse etnilise mineviku taasavastamist, nagu see toimus slavofiilide juures XIX sajandi Venemaal või teistmoodi mestiitside kultuurirahvustelise puhul revolutsioonijärgses Mehhikos 1920. ja 1930. aastail. Neil mõlemal juhul oli tegemist rikkaliku etnilise ajaloo, mida sai avastada ja omaks võtta. Teistel juhtudel on kasutuskõlbliku muinsuse otsingud olnud problemaatilisemad. Soomes näiteks toitus etnilise mineviku vaim samavõrra mütoloogiast — *Kalevala* legendidest — kui ajaloolistest taasavastustest või arheoloogiast. Zimbabwe ja teistes Musta Aafrika riikides on sageli osutunud raskeks minevikku tagasi pöördudes piiritleda kasutuskõlblikku etnilist minevikku, mis jääb kaugemale kui paar põlvkonda, ehkki säärased struktuurid nagu Suur-Zimbabwe varemed võivad kompenseerida seda “rahvuslikku puudujääki” (Hobsbawm 1990).

Rahvalikud või demootilised “vertikaalsed” etnosed taanduvad sageli oma kultuuripärandile ja etnoajaloolistele traditsioonidele, hüvitamaks ja kompenseerimaks oma poliitilist ja majanduslikku halvemust ning tehnoloogilist mahajäämust. Näib, nagu oleks kultuuriline tugevus kutsutud hüvitama majandusliku ja poliitilise võimsuse puudumist. Ja teatud ulatuses on see teostatav strateegia natsionalismi kultuurilistest nõudlustest küllastunud maailmas.

4. GLOBAALSUS JA REGIONAALSED ÜHENDUSED

Ent eksisteerib veel üks moodsa maailma erijoon, mis on sedapuhku tihedamalt seotud XX sajandi teise poolega ning seetõttu võib aidata seletada etniliste natsionalismide purset tänapäeval nii paljudes maailma osades. Kõige lihtsamalt öeldes kõneleme globaalsest “demonstratsiooniefektist”, kus ühe eduka etnilise natsionalismi näide stimuleerib teise pretensioone. Teisel tasandil võib riikidevaheline rivaliteet julgustada etniliste rühmade pretensioone ja ajesisid naaberriikides; samuti ergutab omavahel võistlevate riikide vajadus kasutada kõiki oma ressursse ja inimpotentsiaali

tsentraliseeritud riigi tungimist neile sotsiaal- ja kultuurielu aladele, mis enne olid jäetud puutumata, tekitades seeläbi etnilist ja/või regionaalset rahulolematust ning protesti. Niisamuti võib kapitalismi tulek soosida mõnda etnost teise arvel ajaloolistel, demograafilistel või muudel põhjustel (Gellner 1994–1995).

Kuid selleks, mis on teinud võimalikuks etnostel kogu maailmas mobiliseerida oma ressursse ja moodustada tihedaid lingvistilisi ning kultuurilisi võrgustikke, on globaalse kommunikatsiooni kasv. Kompuuteriseeritud massiline infotehnoloogia ja telekommunikatsioon on võimaldanud väiksematel, nõrgematel ja vähem soodsas olukorras olevatel gruppidel, sealhulgas etnostel, koonduda ning muuta oma vajadused ja pretensioonid kuuldavaks ja tuntuks. Siin on meil selge näide globaalsest suundumusest massikommunikatsioonis, mis loob tingimusi pigem etniliseks killustumiseks kui ühinemiseks või liitumiseks.

Sellele arengule ilmneb tugevaid vastulööke teises tähtsas uues poliitilises suundumuses, nimelt regionaalsete ühenduste kasvus. Neid on mitmesuguseid. Mõned on suurelt osalt majanduslikud — näiteks Euroopa Sõe- ja Terasekoondis. Teistel on selged poliitilised eesmärgid nagu Araabia Liigal või Ameerika Riikide Organisatsioonil. Üle kogu maailma on tekkinud mitmesuguseid regionaalseid organisatsioone, selleks et toetada riikide koostööd majanduslikes ja/või poliitilistes küsimustes ja mõnel juhul on neil olemas kindlapiiriline kultuuriline mõõde. See pole loomulikult midagi uut. XIX sajandil tehti katseid ühendada slaavi või türgi keeli kõnelevaid riike ja ühisusi; samasugune oli Pan-Germaani Liidu tegevus. Tänapäeval toetuvad Pan-Aafrika ja Pan-Araabia organisatsioonid samavõrra kultuurisidemetele kui poliitilistele eesmärkidele. Ja sedasama võiks öelda paneuroopluse kohta nii minevikus kui tänapäeval (Mayall 1990).

Arvestades massikommunikatsiooni loomust tänapäeval, on võimalused säärasteks "pan"-natsionalismideks mõõtnatult suuremad kui minevikus. Võiks väita, et "pan"-liikumiste tuntud äpardumine ühinemise poliitiliste eesmärkide saavutamisel tuleb nende puudujääkidest kultuuri alal, ja see omakorda oli varem kommunikatsioonitehnoloogia vähem arenenud seisundi tulemuseks. Alles tänapäeval on tekkinud materiaalne baas tõelistele "pan"-liikumistele ja regionaalsetele organisatsioonidele; ja sel

põhjusel võime oodata säärase liikumiste ja organisatsioonide enam või vähem kiiret kasvu traditsioonilistele etnilistele või riiklikele natsionalismide ja rahvuste arvel.

5. EUROOPA VERSUS RAHVUS

See on täpselt nende europistide argument, kes ennustavad ja soovivad rahvusriigi langust ning koos sellega nende tingimuste kadumist, mis tekitasid sääraseid rahvustevahelisi sõdu nagu kaks suurt maailmasõda. Neile inimestele polnud iialgi majanduslik kasu tähtsaimaks kaalutluseks "Euroopat luues", vaid pigem oli selleks mis tahes võimaluse elimineerimine tulevasteks Euroopa sõdadeks. Ja üsna loogiliselt saaksid nad panna tänapäeva Euroopa suutmatuse vältida vastastikuseid hävitavaid sõdu, sääraseid sõdu, mille tunnustajaks oleme olnud niihästi endises Jugoslaavias kui ka Moldaavias ja Kaukaasias, tõelise ja kiire progressi puudumise arvele ühise kaitse- ja välispoliitikaga ühendatud Euroopa riigi suunas.

Probleemiks on siin see, et progressi puudumine ning ühiste kaitsealaste tegutsemisviiside arendamise ebaõnnestumine tuleb samavõrd sügavaist kultuurilistest ja ajaloolistest traditsioonide erinevustest Euroopa maailmajao etnoste ning rahvuste vahel kui oma huvide üksteisele vastukäivast mõistmisest riiklikul tasemel tegutsejate poolt Euroopa eri riikides. Siin on paratamatu viide suletud ringile arutusel: kultuurilised erinevused Euroopa rahvuste vahel püsivad tugeva keskviimu puudumise tõttu, mis suudaks ühendada ja homogeniseerida Euroopa rahvaid, kuna aga sellise tsentraliseeritud ja ühendava võimu puudumist võib suurel määral omistada nendesamade kultuuriliste ja ajalooliste erinevuste sügavusele.

Ent see oleks vale arusaamine probleemist ja mööda vaatamine ühest Euroopa ajaloo tähtsast tunnusest. Nagu nägime, on indiviididel täiesti võimalik omada rohkem kui üht identiteeti ja olla rohkem kui ühe ühisuse liige. Ainult harvadel juhtudel satuvad säärsed identifitseerimised konfliktile. Need juhtumid on olulised ning ma pöördun veel nende juurde tagasi. Kuid enamasti on inimolendid täiesti rahul mitme identiteedi olemasoluga, nende

hulgas etnose või rahvuse ja laiema Euroopa ühisuse liikmeks olemisega.

Seda kergendab Euroopa riikide ajaloo omapära, mis on aidanud ette valmistada ühendavaid elemente Euroopa kultuurides. Ma viitan tähtsamatele kultuuri- ja ajalootraditsioonidele, mis on viljastanud nii paljude ühiskondade ja riikide kultuurilisi kogemusi Euroopa kontinendil, sellistele traditsioonidele nagu rooma õigus, kreeka filosoofia ja teadus, heebrea eetika ja kristlik teoloogia, samuti nende renessansi- ja valgustusaeagsed järglased. Ühel või teisel teel ja erineval määral on need kultuurilised traditsioonid levinud suurtesse osadesse Euroopa kontinendist ja tekitanud selle, mida võiks nimetada Euroopa "kultuuriperekonnaks", kultuuriliste traditsioonide ja diskursuste perekonnaks, mida on kohandatud oludele igas Euroopa ühiskonnas ja riigis.

Põhiküsimus jääb sellele vaatamata alles: nimelt millise määranähtuse suudab selline "kultuuriperekond" mõjutada suuremat osa Euroopa rahvaist tundma kohustusi ja vaimustust Euroopa identiteedi suhtes; s.t. kui kindlalt võime kõnelda võimsast ja sügavast Euroopa identiteedist, mis oleks võimeline võistlema või koos eksisteerima juurdunud rahvuslike identiteetidega. Isegi koos selliste soodustavate globaalsete tingimustega ja Euroopa kultuuri ajaloo poolt antud põhistardiga näib olevat seni olemas väga sügav ja selge kuristik Euroopa poliitilise (ja majandusliku) ühtsuse taotluse ja tõelise euroopaliku kultuurilise identiteedi kujunemise vahel, mis saaks rahvaste teadvuses ja lojaalsuses võistelda sügavalt juurdunud rahvuslike afiliasioonidega.

Pole küllalt, kui poliitilised ja majanduslikud eliidid pühenduvad sellele eesmärgile ning asuvad sellele teele; nagu Taani näide on demonstreerinud, peab esile kerkima palju pühendunud ja kirglikum massiliikumine, selline, mida natsionalismil alati on õnnestunud esile kutsuda. Võiks esitada küsimuse: kas saab seda pühendumust tekitada või peame laskma tal "kasvada" kooskõlas mingi suurema rühmaidentiteedi ja ühiskonna kujunemise aluseks olevate tingimustega?

Minu arvamus on, et igasugune püüdlus "luua rahvuslikku või suprarahvuslikku tõelisust" saab vaevalt õnnestuda sotsiaalsel ja kultuurilisel tasemel. Loomulikult võib keegi se pistada supranatsionaalseid institutsioone ja luua majanduslikke ning poliitilisi

unioone, nagu seda tegi Bismarck Saksa riigi jaoks. Kuid see sageli näitena mainitud paralleel sisaldab üht silmanähtavat puudust. Keel ja ajaloolised mälestused lisaks müütidele etnilisest päritolust ühendasid Saksamaa riikide elanikke; "Euroopa" rahvaid neetsamad faktorid aga eraldavad.

Järelikult: isegi kui on olemas osalt kattuvad kultuurilised ja ajaloolised traditsioonid, mis ühendavad (eri määral) Euroopa kontinendi rahvaid ja riike, siis "Euroopal" puudub kindel etniline baas koos ühiste ajalooliste mälestuste, müütide, sümbolite, väärtuste jms selgepiirilise kogumiga. Need, mis tal on, nagu keskaegne (katoliiklik? ortodoksne?) kristius või Püha Rooma keisririik, on rikutud (imperialismi poolt) või üha tähtsusetumad (kasvava sekularismi tõttu). Igal juhul pole nad paljudele Euroopa rahvastele kasutatavad. Millist huvi pakub Friedrich Barbarossa moodsaile Inglismaa või Prantsusmaa kodanikele, rääkimata taanlastest või poolakaist? Kas saab katoliiklikul missal olla mingit tähendust luterlikele sakslastele või rootslastele või ortodokssetele kreeklastele, rääkimata juutidest või mustlastest, kes on kaua elanud paljudes Euroopa riikides? Selliste sümbolite ja mälestuste kaudu ei hakka Euroopa rahvad tõenäoliselt **tundma** euroopalikku lojaalsust.

Kas samad rahvad hakkavad siis tõenäoliselt mingi tundmatu Euroopa saatuse nimel oma elusid ohverdama, kui see vajalikuks osutub? Korrakem, et ainult aja möödumine ja ehk generatsioonide vahetumine loob tingimused eurogenesiks. See genees vajab märkimisväärset ajavahemikku, mille jooksul õhutatakse euroopalike tunnete kasvu, enne kui saame tõepoolest kõnelda ühisest euroopa kultuuriidentiteedist, millega enamik Euroopa rahvaid on tihedalt seotud.

Ühes asjas võime olla kindlad. Ennustatavas tulevikus pole säärase euroopa identiteedi kasv saavutatav olemasolevate rahvusidentiteetide arvel ega nende kokkuliitmisel nulli saades. Identifikatsiooni eri tasemed, "truuduse kontsentrilised ringid", kui kasutada James Colemani (1958) tabavat mõistet, eksisteerivad üksteise sees. Hetkel on siiski tähtsuselt esmased identifikaatsiooni etnilised ja rahvuslikud tasemed, mis jäävad rahvamassile palju ilmekamaks ja kättesaadavamaks kui abstraktsed, ähmased

ja kõrgemasemelised regionaalsed identiteedid, nagu seda on "Euroopa" identiteet.

See on viimastel aastakümnetel globalismi ja natsionalismi jõudude vastastikuse mõjutamise, ühendavate ja killustavate suundumuste tagajärg. Ühelt poolt oleme tunnistajaks regionaalsete ühenduste ja globaalsete organisatsioonide arvu suurenemisele massikommunikatsiooni ja infotehnoloogia eksponentsiaalse kasvu tõttu. Teisalt loob seesama kommunikatsioonisüsteemide areng soodsaid võimalusi paljudele kõrvalejäetud ja rõhutatud inimkategooriaile ja -rühmadele — olgu nad siis soolised, regionaalsed, etnilised või usulised — mobiliseerumiseks ja oma nõuete esitamiseks. Neil on nüüd olemas organisatsiooniline infrastruktuur ja nad saavad mõjutada avalikku arvamust. Samal ajal ajendab poliitiline ja majanduslik ebavõrdsus ning kultuurivarade ja etnoajalooliste traditsioonide erinev tase iga ühiskonda viljelema oma kultuuri ja politiseerima oma liikmeid. See on põhjus, miks "pan"-natsionalismide suundumust tasakaalustab pisinatsionalismide ja etniliste separatismide kiire kasv. Sellel vastandlike tendentside ja ebaühtlase arengu ohtlikul viivul peab liikumine Euroopa nimel leidma oma toitepinnase. Nende arengusuundade ja eelkõige just etniliste natsionalismide kiire kasvu märkamata jätmine või halvustamine tähendab kujutlust, et keegi saab kasutada elitaarse ühtsuse majandust ja poliitikat üldrahvaliku sotsiaalse ja kultuurilise identiteedi asemel, mis ainsana suudab rajada baasi igale kestvale ühiselele.

Kirjandus

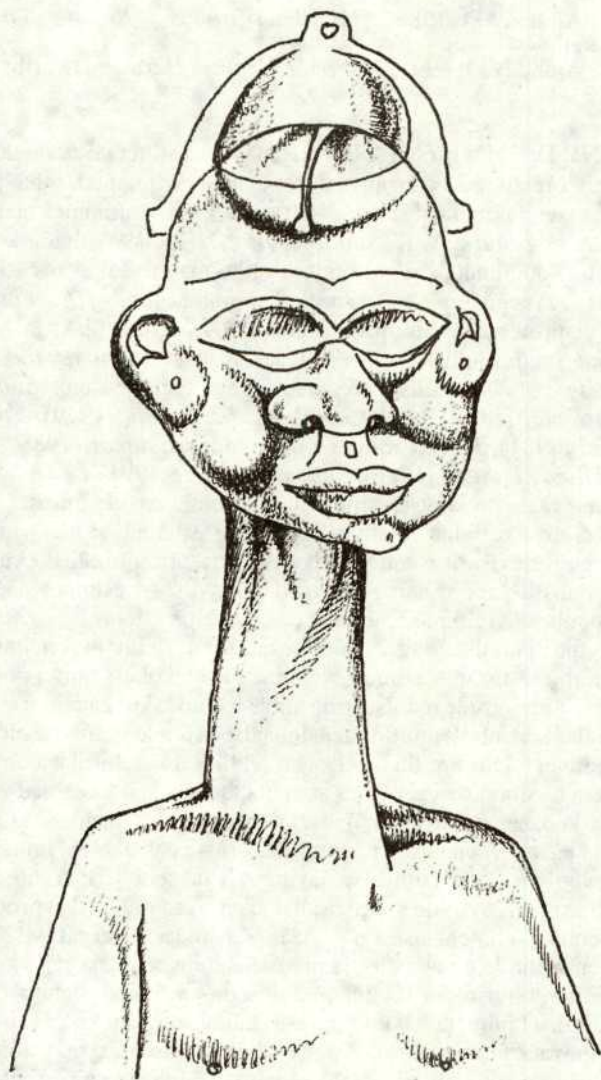
- Anderson, Benedict 1983. *Imagined Communities*. London: New Left Books
- Coleman, James S. 1958. *Nigeria, Background to Nationalism*. Berkeley, CA: University of California Press
- Ethnic Groups and Boundaries*. 1969. Ed. Fredrik Barth. Oslo: Norwegian University Press
- Geller, Ernest 1994–1995. Rahvused ja rahvuslus. — *Akadeemia*, 1994, nr 10–12, lk 2207–2238, 2429–2462, 2653–2686; 1995, nr 1–3, lk 197–222, 419–446, 643–670
- Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press
- Malyall, James 1990. *Nationalism and International Society*. Cambridge: Cambridge University Press

- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Harmondsworth: Penguin

ANTHONY D. SMITH (sünd. 1939), tänapäeva silmapaistvamaid rahvusluse teooriate teemal kirjutanud juba pikka aega (esimesena nimetatakse tavaliselt tema 1971. a ilmunud raamatut *Rahvusluse teooriad*). A. D. Smith lõpetas Oxfordis Wadhami kolledži, sai sotsioloogiamagistriks Londoni ülikoolis ja -doktoriks 1970. a sealsamas. Praegu on A. D. Smith *London School of Economics*'i sotsioloogiaprofessor. Smith on alates 1989. aastast ajakirja *Ethnic and Racial Studies* toimetaja ja 1990. aastast *Association for the Study of Ethnicity and Nationalism* president. Teisi tema teoseid: *Sotsiaalse muutuse mõiste* (1973), *Natsionalism 20. sajandil* (1979), *Etniline uuestisünd* (1981), *Riik ja rahvus Kolmandas maailmas* (1983), *Rahvuste etnilised alglatid* (1986), *Rahvusidentiteet* (1991).

Viimase raamatu kontseptsioon rahvusidentiteedi olemusest on esitatud ka siinses artiklis. Rahvusluse kohta esitatud vaadete mitmekesisust äärmuseni lihtsustades võiks eristada primordialistlikku ning instrumentalistlikku arusaama rahvusidentiteedist — esimene näeb seda inimloomusele igiomase "ürgalgse" entiteedina, teine aga vastupidi ajutise, antud ajaloolisele situatsioonile tarviliku, "leiutatud" nähtusena. A. D. Smith on distantseerunud mõlemast vaatekohast ning pööranud tähelepanu võimatusele redutseerida niihästi etnose kui ka rahvuse identiteeti fundamentaalselt multidimensionaalsena ühele ja ainsale elemendile. Samuti ei tuleks Smithi meelet kolektiivset kultuurilist identiteeti pidada generatsioonide vahetudes alati ühetaoliseks, ikka samadest elementidest koosnema jäävaks nähtuseks. Tema kontseptsiooni kohaselt ei tähenda järsud vapustused nagu sõjad, orjus, usuvahetus, immigrandide sissevool jne ühise etnilisuse hävingut, vaid selle järkjärgulist uuenemist. Etnos ja rahvus on seega osaliselt kattuvad mõisted ja probleem rahvusidentiteedi autentsusest n-ö määra küsimus. Alternatiiviks Smithi kontseptsioonile on aga uusaja industriaalühiskonna ja selle kultuuri vaatlemine vastastikku seotuna, nagu seda on teinud näiteks Ernest Gellner. Sellisel juhul tähendaks industriaalühiskonna teke ka eelnevast täiesti erineva, "konstrueeritud" rahvuskultuuri loomist ja traditsiooni(de) tegelikku katkemist, mis aga ei takista rahvusidentiteedi olemast suhteliselt tugev just industriaalajastul. Küsimus tulevikus tekkivaist identiteetidest jääb aga lahtiseks mõlemal autoril.

Tõlkija

7k. 95.

ILMAR KRUSAMÄE

EETIKA JA LÕPMATUS

Dialoogid Philippe Nemoga

Emmanuel Lévinas

Tõlkinud Jana Porila

Siin esitatud vestlused lindistas ja edastas raadiojaam *France-Culture* 1981. aasta veebruaris-märtsis. Trükkis avaldamiseks on vestlusi pisut parandatud ja täiendatud. Sisult on nad Emmanuel Lévinasi filosoofia lühitutvustus; ühiseks pealkirjaks sobiks neile kahtlemata *Eetika ja Lõpmatus*. Kümme vestlust järgivad Lévinasi mõtlemise arengut alates kujunemisaastatest kuni kõige viimaste, jumalaküsimusele pühendatud artikliteni — mis on koondatud ühte raamatusse¹ —, riivates kaht lühikest, ent olulist teost: *De l'existence à l'existant* (Eksistentsist eksisteerivaks), *Le Temps et l'Autre* (Aeg ja Teine) ning kahte filosoofilist suurteost: *Totalité et Infini* (Totaalsus ja Lõpmatus) ja *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (Teisiti kui olemine ehk sealpool olemisetoimumist).

Esitus on küll lühike — Lévinasi filosoofia paljusid aspekte pole puudutatud —, ent siiski tõetruu — ühes erilises tähenduses. Selle esituse sõnastas tõepoolest autor ise, käsitledes oma mõtlemist üldisest vaatepunktist, soostudes lihtsustama oma argumentide esitusviisi, ilma et oleks pugenud peitu oma kuulsuse

Éthique et Infini. Dialogues avec Philippe Nemo. Fayard, Radio-France, 1982.

©Librairie Arthème Fayard et Radio-France, 1982.

Täname Tõnu Luike kriitiliste märkuste ja abi eest toimetamisel. Toim.

¹*De Dieu qui vient à l'idée.* Vrin, 1982.

ja kogutud teoste nimekirja taha — mis on vastandlik tavalisele valkusele ja arulagedusele meie akadeemilistes ringkondades. Esitus on niisiis sedavõrd tõetruu, nagu seda saab tagada diskursusele selle autori elav kohalolu.

Platoni *Phaidrost* kommenteerides on Lévinas ise sageli rõhutanud diskursuse autori, selle isa suveräänsust ja tagasihoidlikkust, kes suuliselt kaitses kirjalikku diskursust, mida küsitletakse ja mõistetakse valesti, seda uuesti käiku lastes ja hetke proovile allutades, teise parajasti kohaloleva inimese proovile, kellele diskursus on lõpuks määratud. Selles mõttes ja selles situatsioonis teeb elava autori *ütlemine* autentseks küsitava teose, sest et ainult tema saab tagasi võtta öeldut ja niimoodi esile tuua tõde. Oma mõtlemisest kõnelev autor otsustab, mida ta uuesti tahab öelda. Kui ta mõnikord annabki järele vestluskaaslase nõudmistele, siis ka see aitab üha väärtustada seda, mida tema kõige enam hindab. Lévinas oli nõus sel kombel meie küsimustele vastama. Tõsi, need küsimused kutsuvad teda rääkima ainult nendel teemadel, mida ta on pikka aega oma raamatutes käsitlenud — see aga ei välista ka uusi mõttearendusi või seisukohavõtte.

Emmanuel Lévinas on eetika filosoof, kahtlemata ainus moralist kaasaegses filosoofias. Need aga, kes peavad teda eetika spetsialistiks, justkui oleks eetika mõni spetsialiteet, saavad sellelt mõnelt leheküljelt enne tema teoste lugemist teada tema olulise seisukoha: eetika on esmane filosoofia, millest lähtudes saavad mõtte ka teised metafüüsika harud. Sest esmane küsimus, millega olemine lõheneb ja millega inimene rajab end kui “teisiti kui olemine” ja kui transsendents maailma, ning milleta mõtlemise igasugune teine küsimuseasetus pole midagi muud kui tühja tuule tallamine — on küsimus õiglusest.

Ph. N.

1. PIIBEL JA FILOSOOFIA

Philippe Nemo: Kuidas hakatakse mõtlema? Kas küsimuste kaudu, mida esitatakse ise endale ja iseendast algupäraste sündmuste ajal? Või mõtete ja teoste kaudu, millega kõigepealt kokku puututakse?

Emmanuel Lévinas: See algab arvatavasti traumade või kobamiste ajal, millele ei osata isegi verbaalset vormi anda: lahku minek, vägivaldne stseen, aja monotoonsuse äkiline äratundmine. Raamatuid lugedes — mitte ilmtingimata filosoofilisi — muutuvad need algšokid küsimusteks ja probleemideks, annavad ainet mõtlemiseks. Väga tähtis võib siin olla rahvuskirjanduse roll. Mitte et sealt õpitaks sõnu, vaid seal nähakse “tõelist elu, mida praegu pole”, mis aga pole sugugi utoopiline. Ma arvan, et suurest hirmust raamatulikkuse ees alahinnatakse inimese “ontoloogilist” suhet raamatuga, mida peetakse informatsiooniallikaks või õppimise “tööriistaks”, *õpikuks*, sellal kui ta on meie olemise üks *modaalsus*. Tõepoolest, lugeda tähendab olla kõrgemal realismist — või poliitikast —, muretsemisest iseenda pärast, ilma et sealjuures jõutaks meie ilusate hingede heade kavatsusteni või selle normatiivse ideaalsuseni, mis “peab olema”. Piibel on selles mõttes minu jaoks raamat üldse.

Ph. N.: Mis olid siis teie jaoks esimesed suured raamatud, millega te kokku puutusite: kas Piibel või filosoofid?

E. L.: Väga vara Piibel, ülikoolis esimesed filosoofilised tekstid pärast ebamäära ülevaadet psühholoogiast keskkoolis ja põgusat pilguheitu paarile leheküljele “filosoofilise idealismi” kohta ühes “Sissejuhatuses filosoofiasse”. Ent Piibli ja filosoofide vahel olid ka vene klassikud — Puškin, Lermontov, Gogol, Turgenev, Dostojevski, Tolstoi ja ka Lääne-Euroopa suured kirjanikud, täpsemalt Shakespeare, kelle *Hamletit*, *Macbethi* ja *Kuningas Leari* ma väga imetlen. Filosoofiline probleem, mõistetuna inimsuse mõtte probleemina, kui kuulsa “elumõtte” otsing — mida endalt vahetpidamata küsivad vene romaanide tegelased —, on see hea ettevalmistus Platoni ja Kanti filosoofiale, mis seisab filosoofia

eriala litsentsiaadi diplomi programmis? On vaja aega, et ära tunda üleminekuid.

Ph. N.: Kuidas on teis kooskõlas need kaks mõtteviisi, piibellik ja filosoofiline?

E. L.: Kas need peavadki kooskõlas olema? Religioosne tundmus, nagu ma ta olen saanud, tähendab pigem austust raamatute vastu — Piibel ja tema traditsioonilised kommentaarid kuni muinasrabitse mõtlemiseni — kui kindlapiirilist uskumust. Ma ei taha sellega öelda, et see oli nõrgenenud religioosne tundmus. See tunne, et Piibel on raamatute raamat, kus räägitakse esmastest asjadest, mis *pidid* öeldud saama, et inimesel oleks mõte, ja et neid öeldakse vormis, mis avab kommenteerijatele sügavuse päristised mõõtmised, ei olnud literatuurse otsustuse lihtne asendamine “pühaduse” teadvustamisega. See on tema tegelaste erakordne kohalolek, eetiline täius ja need eksegeesi mõistatuslikud võimalused, mis tähistavad minu jaoks algupäraselt transsendentsust. Ei midagi vähemat. Pole sugugi tähtsusetu aimata ja tunnetada hermeneutikas ühes kogu tema uljusega religioosset elu ja liturgiat. Suurte filosoofide tekstid koos kohaga, mille võtab interpretatsioon nende lugemises, tundusid mulle pigem lähedased Piiblile kui temale vastandlikud, isegi kui piibliteemade konkreetsus ei kajastunud vahetult filosoofilistes teostes. Aga alguses ei olnud mul muljet, et filosoofia on olemuslikult ateistlik, ja ma ei arva seda praegugi. Ja kui filosoofias ei saa piiblisalm enam täita tõestuse aset, saab psalmi Jumal, hoolimata kõikidest tekstide antropomorfsetest metafooridest jääda Vaimu mõõdupuuks filosoofile.

Ph. N.: Teie hilisemaid teoseid võib tõepoolest tõlgendada kui katset kooskõlla viia piibliteoloogia tuuma filosoofilise traditsiooni ja tema keelega. Teie puhul peab siiski olema midagi enam aset leidnud kui kahe “raamatukogu” vaheline rahumeelne kooseksisteerimine?

E. L.: Ma pole kunagi täiesti taotlenud kahe traditsiooni “kooskõlla viimist” või “lepitamist”. Kui nad on omavahel kooskõla leidnud, siis arvatavasti sellepärast, et kogu filosoofiline mõt-

lemine rajaneb filosoofia-eelsetel kogemustel ja et minu puhul kuulus Piibli lugemine nende aluskogemuste hulka. Ta on see-ga mänginud tähtsat rolli — suures osas minu teadmata — minu filosoofilises mõttelaadis, see tähendab mõelda kõikide inimeste poole pöördudes. Aga see, mis minu jaoks mõõdab Piibli rajava kogemuse religioosset sügavust, on samuti terav tunnetus, et Püha Ajalugu, mida ta jutustab, ei ole mitte lihtsalt lõpetatud sündmus-te seeria, vaid et tal on vahetu tegelik seos juutide saatusega olla maailma laiali paisatud. Igasugune intellektuaalne kahtlemine selle muistse raamatu ühe või teise punkti implitsiitse dogmatis-mi suhtes on kaotanud oma mõtte ja mõju selles, mida reaalses juutide ajaloo on ikka veel tõsist. Ühelgi hetkel ei kaotanud lääne filosoofiline traditsioon minu silmis oma õigust viimasele sõnale; kõik peab tõepoolest olema väljendatud tema keeles; aga võib-olla ei ole ta olevate esmase mõtte koht, koht, kus saab alguse mõtestatus.

Ph. N.: Mingem selle traditsiooni juurde. Kes olid esimesed filosoofid, keda te lugesite?

E. L.: Enne kui ma alustasin filosoofiaõpinguid Prantsusmaal, olin lugenud suuri vene kirjanikke, nagu ma juba ütlesin. Tõsine kon-takt spetsiifiliselt filosoofilise kirjandusega ja filosoofidega leidis aset Strasbourg'is. Kaheksateistaastaselt kohtasin ma seal nelja professorit, kellel on minu jaoks täiesti eriline maine: Charles Blondel, Maurice Halbwachs, Maurice Pradines ja Henri Carte-ron. Need olid alles mehed! Naiivne hüüatus, mis tuleb mul alati pähe, kui meenutan neid nii rikkaid aastaid, millele miski minu elus pole suutnud varju heita. Maurice Halbwachs suri okupat-siooni ajal märtrisurma. Kokkupuutes just nende õpetajatega ava-nesid mulle nii intellektuaalse aususe ja intelligentsuse vourused kui ka prantsuse ülikooli selgus ja elegants. Pühendamise suurtes-se filosoofidesse: Platon ja Aristoteles, Descartes ja kartesiaanid, Kant. Hegelit kahekümnendatel aastatel Strasbourg'i ülikooli fi-losoofiateaduskonnas veel ei olnud! Aga Durkheim ja Bergson, nende ideed näisid mulle õppetöös ja üliõpilaste tähelepanus eri-

liselt elavad. Just neid tsiteeriti ja nendega vaieldi. Nemad olid vaieldamatult meie õpetajate õpetajad.

Ph. N.: Kas te seate samale tasandile Durkheimi sotsioloogilise mõtte ja Bergsoni puhtfilosoofilise mõtte?

E. L.: Näiliselt tegi Durkheim algust eksperimentaalse sotsioloogiaga. Ent tema loomingu ilmumine tähendas ühtlasi "ratsionaalse sotsioloogia" teket: sotsiaalsuse fundamentaalsete kategooriate väljatöötamist, midagi, mida tänapäeval nimetatakse "ühiskonna eideetikaks" ja mis lähtub juhtmõttest, et sotsiaalne ei taandu individuaalsete psühholoogiatega summale. Metafüüsik Durkheim! Arusaam, et sotsiaalsus on vaimse enese korrastatus, uus sõlmistus olemises animaalse ja humaanse psühhismi kohal; rõhutatud määratletud "kollektiivsete ettekujutuste" tasandina, mis avab vaimu dimensiooni individuaalse enese elus, kus indiviid alles jõuab sihile olla tunnustatud ja koguni vaba. Durkheimil on teatud mõttes teooria "olemise tasanditest", nende tasandite taandamatusest üksteisele: idee, mis saavutab oma täie mõtte Husserli ja Heideggeri kontekstis.

Ph. N.: Te mainisite ka Bergsoni. Mis on teie arvates tema põhiline panus filosoofiasse?

E. L.: Kestvusteooria. Kellaaja primaarsuse purustamine; idee, et füüsikaline aeg on ainult tuletatud. Ilma selle kinnitusega lineaarsele ja homogeenisele ajale taandamatu kestvuse teatud moel "ontoloogilisest" ja mitte ainult psühholoogilisest prioriteedist ei oleks Heidegger saanud sõandadagi esitada kontseptsiooni *Dasein*'i lõplikust ajalikkusest, hoolimata radikaalsest erinevusest, mis loomulikult lahutab Bergsoni ajakontseptsiooni Heideggeri omast. Nimelt Bergsonile kuulub au olla vabastanud filosoofia teadusliku aja mõjukast mudelist.

Ph. N.: Kuid millisele isiklikumale küsimusele või rahutusele vastas Bergsoni lugemine teie puhul?

E. L.: Kindlasti õudusele asuda maailmas ilma võimalike uudusteta, ilma lootuse tulevikuta, maailmas, kus kõik on ette ära reeglustatud; antiikne õudus saatuse ees, olgu see siis universaalse

mehhanismi saatuse, absurdse saatuse ees, sest see, mis juhtuma hakkab, on teatud mõttes juba juhtunud! Bergson, vastupidi, tõi esile aja puhta ja taandamatu reaalsuse. Ma ei tea, kas kaasaegseim teadus paigutab meid ikka veel maailma, kus pole "midagi uut". Ma arvan, et ta vähemalt kinnitab meile omaenda silmaringi uuenumist. Aga just Bergson oleks meile õpetanud uue vaimsust, "olemist", mis on fenomenist vabastatud, "teisti kui olemises".

Ph. N.: Kui te õpingud lõpetasite, mida te tahtsite filosoofias teha?

E. L.: Muidugi tahtsin ma "teha filosoofiat", kuid mida see võis tähendada väljaspool puhtpedagoogilist tegevust või väljaspool edevust produtseerida raamatuid? Tegelda sotsioloogiaga kui empiirilise teadusega, nagu Durkheim seda nõudis ja soovitas oma õpilastele ja milles ta oli välja töötanud *a priori*'d? Korrata Bergsoni mõtteloomingut, mis on lõpetatud, viimistletud ja täiuslik nagu luuletus, või esitada selle variatsioone? Husserliga avastasin ma "filosoofia tegemise" võimaluse konkreetse tähenduse, asumata algusest peale suletud dogmade süsteemi ning tühtlasi riskimata tegutseda kaootilise intuitsiooni najal. Üheaegselt avatuse ja meetodi mulje; küsimuseasetuse ja filosoofilise uurimise sobivuse ja õigustatuse tunne, mida tahetakse teha "reast väljumata". Kahtlemata veetles mind eelkõige just see tema sõnumis, mis formuleerib "filosoofia kui range teaduse". Ent mitte selle, veidi formaalse lubadusega ei kõitnud tema mõtlemine mind.

Ph. N.: Kuidas te puutusite kokku Husserli töödega?

E. L.: Täiesti juhuslikult. Strasbourg'is üks noor kolleeg, prl. Peiffer, kellega me hiljem tõlkisime Husserli *Kartesiaanlikud meditatsioonid* ja kes valmistas ette Husserli kohta seda, mida toona nimetati kõrgemate õpingute diplomitööks, soovitas mulle teksti, mida ta parajasti luges — ma arvan, et see oli *Loogilised uurimused*. Ma alustasin lugemist, mis oli alguses väga keeruline, äärmise usinuse ja ka äärmise püsivusega, ning ilma juhendamiseta. Vähehaaval avanes mulle Husserli põhiline tõde, millesse ma usun tänini, isegi kui ma tema meetodit järgides ei allu igale tema koolkonna ettekirjutusele.

Esmajoones võimalus *sich zu besinnen*, end tabada ja end taas tabada, esitada selgelt küsimus: "Kus me oleme?", määratleda oma asukoht. See ongi võib-olla fenomenoloogia kõige laiemas tähenduses ja sealpool olemusekaemust, *Wesenschau*'d, mis nii palju kära on tekitanud. Radikaalne refleksioon, mis on suunatud enesele, *cogito*, mis otsib end ja kirjeldab end, laskmata end petta ühestki spontaansusest, ühestki valmis presentsist, ülimalt umbusaldades seda, mis surub end teadmisele peale loomulikult, moodustab maailma ja objekti, kuid mille objektiivsus tegelikuses seda fikseerivat pilku sulgeb ja koormab. Tuleb ikka taas tagasi minna — sellest objektiivsusest — mõtete ja intentsioonide kõigi horisontide juurde, mis seda objektiivsust silmas peavad ning mida ta varjab ja unustama paneb. Fenomenoloogia on nende unustatud mõtete — nende intentsioonide — meeldetuletamine; täielik teadlikkus, tagasipöördumine maailmas oleva mõtlemise mõista antud — valessti mõistetud — intentsioonide juurde. Tõe jaoks vajalik täielik refleksioon, isegi kui tema tegelik teostamine peaks ilmsiks tooma tõe piirid. Filosoofia kohalolek asjade juures, ilma illusioonita, ilma retoorikata, nende tõelises seisus, valgustades täpselt seda seisu, nende objektiivsuse, nende olemise mõtet, vastates mitte ainult teadmise küsimusele "mis see on?", vaid ka küsimusele "kuidas on see, mis on, mida tähendab, et on?"

Mõtlemise varjatud intentsioonide meeldetuletamine, fenomenoloogilise töö metodoloogia, on lätteks ka mõnele ideele, mis minu arvates on vältimatud igasuguse filosoofilise analüüsi puhul. Uus jõud on antud keskaegsele teadvuse intentsionaalsuse ideele: igasugune teadvus on teadvus millestki ning ei ole kirjeldatav ilma osutuseta objektile, mida ta "silmas peab". Intentsionaalne suunatus, mis ei ole *teadmine*, vaid mis on "afektiivselt" või "aktiivselt" määratletud omaenda dünaamikas. See on esimene radikaalne väitlus õhtumaises mõtlemises teoreetilise prioriteedi vastu, mida siis Heidegger hiilgavalt jätkas nimelt tööriista kirjelduses. Intentsionaalse korrelatiivsuse idee, samamoodi iseloomulik fenomenoloogiale: objektideni pääsenud teadvuse moodused on *olemuslikult* sõltuvad objektide olemusest. Isegi Jumal ei saa

tunnetada materiaalset eset teisiti kui selle ümber ringi liikudes. Olemine määrab juurdepääsu olemisele. Juurdepääs olemisele kuulub olemise kirjeldusse. Ma arvan, et ka siin on Heidegger ette kuulutatud.

Ph. N.: Teietaolisel inimesel, kelle kogu looming tegeleb metafüüsika kui eetikaga, on tõenäoliselt vähe otseselt võtta Husserlilt, kelle meditatsiooni eelistatud valdkonnaks on pigem maailm ja selle ehitus kui inimene ja tema saatus?

E. L.: Te unustate, kui tähtis on Husserli puhul aksioloogiline intentsionaalsus, millest ma just rääkisin; väärtuste iseloom ei seostu olevatega mingi *teadmise* modifikatsiooni tagajärjel, vaid tuleb teadvuse spetsiifilisest hoiakust, mitteteoreetilisest intentsionaalsusest, mis on algusest peale tunnetusele taandamatu. Siin on husserllik võimalus, mida võib arendada kaugemale sellest, mida Husserl ise on öelnud eetilise probleemi kohta ja suhte kohta teiega [autrui], mis on küll tema enda puhul representatiivne (ehkki Merleau-Ponty on püüdnud seda tõlgitseda teistmoodi). Suhe teiega võib olla vaadeldud taandamatu intentsionaalsusena, isegi kui seal lõpuks tuleb täheldada lahkulöömist intentsionaalsusest.

Ph. N.: Just selline ongi teie mõttekäik.

Kas te tundsite Husserlit?

E. L.: Ma olin aasta aega tema kuulaja Freiburgis. Ta oli just läinud pensionile, kuid õpetas veel. Ma sain talle läheneda ja ta võttis mu lahkesti vastu. Toona kujunes vestlemine temaga pärast üliõpilase paari küsimust või repliiki meistri monoloogiks, kus ta püüdis oma mõtlemise fundamentaalseid elemente meelde tuletada. Aga mõnikord laskis ta end kaasa kiskuda erakordsetesse seni tundmata fenomenoloogilistesse analüüsidesse, mis viitasid arvukatele trükis ilmumata käsikirjadele. *Husserli arhiiv*, mida korraldas ja juhtis minu silmapaistev sõber kadunud paater Van Breda, tegi sealt loetavaks ja kättesaadavaks arvukaid lehekülgi. Mina kuulasin 1928. a loenguid fenomenoloogilise psühholoogia mõiste kohta ja talvel 1928/1929 intersubjektiivsuse ülesehituse kohta.

2. HEIDEGGER

Ph. N.: Kui te tulite Freiburgi Husserli loenguid kuulama, avastasite seal ühe filosoofi, keda te varem ei tundnud, kellel aga on otsustav tähtsus teie mõtlemise kujunemises: Martin Heideggeri.

E. L.: Ma avastasin tõepoolest teose *Sein und Zeit* (Olemine ja aeg), mida minu ümber loeti. Ma imetlesin algusest peale seda raamatut. See on filosoofia ajaloo ilusamaid raamatuid — ma ütlen seda pärast aastatepikkust mõtlemist. Ilusaim nelja või viie raamatu seas...

Ph. N.: Mis raamatud need on?

E. L.: Näiteks Platoni *Phaidros*, Kanti *Puhta mõistuse kriitika*, Hegeli *Vaimu fenomenoloogia*; samuti Bergsoni *Essee teadvuse vahetutest antustest*. Minu imetus Heideggeri vastu on eelkõige imetus teose *Sein und Zeit* vastu. Ma püüan ikka oma kujutluses elustada nende loengute õhkkonda, kus 1933. aasta oluks veel mõeldamatu.

Tavaliselt räägitakse sõnast “être” [olema, olemine], nagu oleks see nimisõna, ehkki ta on tegusõna *par excellence*. Prantsuse keeles öeldakse “l’être” [olemine] või “un être” [mingi olev]. Heidegger äratas sõnas “être” taas tema “verbilisuse”, selle, mis temas on sündmuslik, olemise “toimumine”. Nagu asjad ja kõik see, mis on, “peaksid olemise käiku” [menaient un train d’être], “ajaksid olemise asja” [faisaient un métier d’être]. Heidegger harjutas meid sellise verbaalse kõlavusega. Ehkki praegu on see banaalne, oli meie kuulmise ümberkasvatus unustamatu! Filosoofia oleks niimoodi olnud — isegi endale sellest aru andmata — katse vastata küsimusele olemise kui verbi tähendusest. Sellal kui Husserl soovitas veel — või näis soovitavat — transtsendentaalset programmi filosoofiale, määratles Heidegger filosoofiat selgelt “fundamentaalomtoloogiana” teiste tunnetusviiside suhtes.

Ph. N.: Mis on ontoloogia selles kontekstis?

E. L.: See ongi verbi “olema” [être] mõistmine. Ontoloogia erineb kõigist distsipliinidest, mis uurivad *seada*, mis on, olemi-

si [êtres], see tähendab “olevaid” [étants], nende olemust, nende suhteid — unustades ära, et neist olevatest kõneldes on nad juba mõistnud sõna “olemine” mõtet, sellest ometi eksplitsiitset selgust omamata. Need distsipliinid ei huvitu sellisest selgitamisest.

Ph. N.: *Sein und Zeit* ilmus 1927. aastal; kas selline viis filosoofia ülesande esitamiseks oli tol ajal absoluutne uudsus?

E. L.: Igal juhul on mulle jäänud selline mulje. Muidugi, filosoofia ajaloo tuleb ette, et hiljem leitakse suundi, mis tagasi vaadates näivad ette kuuluvatvat tänaseid suuri uuendusi; uuendused aga seisnevad vähemalt millegi tematiseerimises — mida enne seda polnud silmas peetud. Tematiseerimine vajab geniaalsust ja pakub uue keele.

Töö, mida ma tegin Husserlil “intuitsiooniteooria” kohta, oli seega mõjustatud *Sein und Zeit*’ist, kuivõrd ma püüdsin kujutada Husserlit sellena, kes, olles märganud olemise ontoloogilist probleemi, mõistis seda pigem oleva [êtres] *ehituse* [statut] kui oleva *mis-suse* [quiddité] küsimusena. Fenomenoloogiline analüüs, ütlesin ma, uurides reaalsuse ülesehitust teadvuse jaoks, ei tegele mitte niivõrd transsendentaalsete tingimuste uurimisega selle mõiste idealistlikus tähenduses, kui püstitab küsimuse “oleva” [étants] olemisest tunnetuse eri valdkondades.

Sein und Zeit’i ängi [angoisse], mure [souci], surma-poole-olemise analüüsides saame osa ühest suveräänsest fenomenoloogilisest harjutusest. See on hiilgav ja äärmiselt veenev harjutus. Ta püüab kirjeldada inimese olemist või eksisteerimist — mitte aga tema loomust. See, mida nimetatakse eksistentsialismiks, on kindlasti *Sein und Zeit*’i kujundatud. Heideggerile ei meeldinud, kui tema raamatule anti eksistentsialistlik tähendus; inimeksistents huvitas teda kui fundamentaalontoloogia “koht”; kuid selles raamatus tehtud eksistentsianalüüs märgitses ja kujundas hiljem “eksistentsialistlikena” tähistatud analüüsi.

Ph. N.: Mis teile Heideggeri fenomenoloogilises meetodis eriti hämmastav tundus?

E. L.: Intentsionaalsus, mis hingestas olemist [exister]² ennast ja tervet rida "hingeseisundeid", mida enne Heideggeri fenomenoloogiat peeti "pimedaks", lihtsaks sisuks; leheküljed afektiivsusest, *Befindlichkeit* ist, ja näiteks ängist: äng ilmneb tavapärasel lähenemisel kui afektiivne puhang ilma põhjuseta või täpsemalt, "ilma objektita", ent just see objekti puudumine on Heideggeri analüüsis tõeliselt tähenduslik. Äng oleks autentne ja adekvaatne ligipääs eimiskile, mis võib näida filosoofidele tuletatud mõistena, eitamise tulemusena, ja võib-olla illusoorseks nagu Bergsonil. Eimiskile "pääsetakse" Heideggeri järgi "ligi" mitte rea teoreetiliste käikude, vaid ängi otsese ja taandamatu juurdepääsu kaudu. Eksistents ise, otsekui intentsionaalsuse tagajärjel, on hingestatud ühest mõttest, eimiski ontoloogilisest algmõttest. Sellest ei tulene, nagu oleks võimalik teada inimese saatuse kohta või selle põhjuste kohta või selle eesmärkide kohta; ängis tähendab eksistents oma eksistentsi sündmuse endana eimiskit, nagu oleks verbil "eksisteerima" objekt.

Sein und Zeit on jäänud ontoloogia mudeliks. Heideggeri mõisted "lõplikkus", "olemasolu" [être-là], "surma-poole-olemine" jne jäävad fundamentaalseks. Isegi kui vabastada end selle mõtlemise süstemaatilistest täpsustest, ollakse ikka mõjustatud *Sein und Zeit*'i analüüside stiilist, "kardinaalpunktidest", millele osutab "eksistentsiaal-analüütika". Tean, et minu austusavaldus *Sein und Zeit*'ile näib suure filosoofi innukatele õpilastele kahvatuna. Kuid ma arvan, et just *Sein und Zeit*'i kaudu jääb väärtuslikuks Heideggeri hilisem mõtlemine, mis ei avaldanud mulle säärast muljet. Loomulikult mitte sellel põhjusel, et ta oleks tähtsusetu; kuid ta on vähem veenev. Ma ei ütle seda seetõttu, et Heidegger lasi end mõned aastad pärast *Sein und Zeit*'i poliitiliselt angažeerida, kuigi ma pole kunagi seda angažeeritust unustanud ning selle osaluse pärast natsionaalsotsialismis ei leia Heidegger minu silmis kunagi õigeksmõistu.

²Lévinas tõlgib Heideggeri mõisteid "Sein" (olemine) ja "Seiendes" (olev) "exister" ja "existant". *Toim.*

Ph. N.: Kas on midagi, mis teile Heideggeri mõtlemise teises pooles pettumust valmistab?

E. L.: Võib-olla õigupoolest fenomenoloogia kadumine sealt; tema analüüsidest hõivasid esimese koha Hölderlini luule eksegees ja etimoloogia. Muidugi ma tean, et tema mõtlemises ei ole etimoloogiad juhuslikkus; tema jaoks kannab keel tarkust, mis tuleb teha eksplitsiitseks. Kuid selline mõtlemislaad tundub mulle palju vähem kontrollitav kui *Sein und Zeit*'i oma — tõepoolest, ka selles raamatus leidub juba etimoloogiasid, kuid need on kõrvalised ja vaid täiendavad seda, mis on ülimalt tugev just analüüsis ja eksistentsi fenomenoloogias.

Ph. N.: Teie jaoks ei ole keelel sellist algset tähtsust?

E. L.: Tõepoolest, minu jaoks ei loe niivõrd *öeldu* [le dit] kui *ütlemine* [le dire] ise. Ütlemine on mulle vähem tähtis informatsioonisisalduse poolest kui tõsiasi tõttu, et ta on kaasvestlejale suunatud. Kuid me räägime sellest veel. Ma arvan hoolimata neist reservatsioonidest, et inimene, kes 20. sajandil võtab ette filosoferida, ei saa jätta läbimata Heideggeri filosoofiat, kasvõi selleks, et sealt väljuda. Heideggeri mõtlemine on meie sajandi suur sündmus. Filosoferida Heideggeri tundmata kätteks osalt “naiivsust” husserllikus tähenduses: Husserli jaoks on olemas väga austusväärseid ja kindlaid teadmisi, teaduslikke teadmisi, mis siiski on “naiivsed” sel määral, et objekti poolt neelatus ignoreerivad nad oma objektiivsuse staatuse probleemi.

Ph. N.: Kas te ütleksite Heideggeri kohta niisamuti, nagu Sartre ütles marksismi kohta, et see on meie aja ületamatu perspektiiv?

E. L.: Ka Marxile ei saa ma palju asju andestada... Mis puutub Heideggeri, siis tõepoolest ei saa eirata fundamentaal-ontoloogiat ja selle problemaatikat.

Ph. N.: Ja samas on tänapäeval olemas heideggerlik skolastika...

E. L.: ...mis peab teekonna peripeetiaid mõtlemise lõplikeks rajamärkideks.

Peaaegu rõhutada veel ühte Heideggeri mõtlemise olulist panust: uus viis lugeda filosoofia ajalugu. Hegel juba päästis mineviku

mõtledjad nende arhailisusest. Kuid nad astusid “absoluutsesse mõtlemisse” nagu momendid või läbitavad etapid; nad olid *aufgehoben*, see tähendab täiesti hävitatud ja samal ajal säilitatud. Heideggeril on uus otsene viis pidada dialoogi filosoofidega ja küsida suurtelt klassikutelt täiesti aktuaalseid õpetusi. Loomulikult ei asu mineviku filosoof otsekohe dialoogi; tuleb teha suurt tõlgendamistööd, et muuta ta aktuaalseks. Aga selles hermeneutikas ei manipuleerita vanakraamiga; mõtlemata jäänu tuuakse tagasi mõtlemisse ja ütlemisses.

3. OLEMAS-OLEMINE

Ph. N.: Te olite kõigepealt filosoofia ajaloolane ehk teiste filosoofide analüüsija, sest olete avaldanud artikleid ja kirjutisi Husserli ja Heideggeri kohta. Kuid esimene raamat, kus te väljendate omaenda mõtteid, on väike kirjutis pealkirjaga *De l'existence à l'existant* (Eksistentsist eksisteerivaks). Eessõnas ütlete, et kirjutasite selle sõja ajal *stalag*'is³. Mis on selle sisu?

E. L.: Seal räägitakse sellest, mida mina nimetan *l' "il y a"* [olemas-olemine]. Ma ei teadnud, et Apollinaire oli kirjutanud teose pealkirjaga *Il y a*. Temal tähendab see väljend rõõmu sellest, mis eksisteerib, rõõmuküllust, natuke nagu Heideggeri *es gibt*. Minule vastupidi on “il y a” [olemas on] umbisikulise olemise fenomen: “il”. Selleaineline mõtisklus pärineb lapsepõlvest. Magatakse üksi, suured inimesed jätkavad oma elu; laps tunneb magamistoa vaikust justkui “mürisevat”.

Ph. N.: Mürisev vaikus?

E. L.: Midagi, mis sarnaneb sellega, mida kuulatakse siis, kui tühi merikarp pannakse kõrva juurde, nagu oleks tühjus täis, nagu oleks vaikus müra. Midagi, mida võib tunda ka siis, kui mõeldakse, et isegi kui ei oleks midagi, ei saa eitada tõsiasja, et “on” [il y a]. Mitte et oleks olemas see või mõni teine; aga olemise

³Lühend saksa sõnast *Stammlager*. Teise maailmasõja ajal Saksa maal allohviteridele ja sõduritele mõeldud vangilaagrite nimetus. *Toim.*

enda lava on avatud: olemas on. Absoluutses tühjuses, mida võib endale ette kujutada enne maailma loomist — olemas on.

Ph. N.: Te mainisite äsja “es gibt’i”, saksa “il y a’d”, ja Heideggeri analüüsi sellest kui andumisest, sest väljendis “es gibt” on tegusõna *geben*, mis tähendab andma. Teie jaoks seevastu ei ole andumist “il y a’s”?

E. L.: Ma rõhutan tõepoolest “il y a” impersonaalsust; “il y a” nagu “il pleut” (sajab) või “il fait nuit” (on öö, on pime). Ja ei ole rõõmu ega küllust: see on müra, mis tuleb tagasi pärast igasugust müra eitamist. Ei eimiski ega olemine. Ma kasutan mõnikord väljendit “välistatud kolmas”. Ei saa öelda selle kestva “il y a” kohta, et ta on olemise sündmus. Ei saa ka öelda, et see on eimiski, kuigi eimiski on. Teos *De l’existence à l’existant* püüab kirjeldada seda jubedat asja ja kirjeldabki kui jubedust ja õudu.

Ph. N.: Laps, kes oma voodis tunneb ööd kestmas, kogeb jubedust...

E. L.: Mis siiski ei ole äng. Raamat ilmus ribaga, kuhu ma lasin kirjutada: “Siin pole juttu ängistusest”. 1947. aastal hakati Pariisis palju ängistusest rääkima... Raamatus kirjeldatakse ka mõnd teist kogemust, mis on lähedane “il y a’le” — unetust nimelt. Unetuses saab ja ei saa öelda, et on üks “mina”, kes ei suuda magada. Võimatus väljuda ärkvelolekust on midagi “objektiivset”, minu initsiatiivist sõltumatut. See impersonaalsus hõivab mu teadvuse; teadvus on depersonaliseeritud. Ma ei ole ärkvel: ärkvel on “see”. Võib-olla on surm absoluutne eitus, kus “muusika on lõppenud” (me ei tea sellest muide midagi). Aga “il y a” õudustäratavas “kogemuses” on mulje totaalset võimatuses sealt väljuda ja “peatada muusika”.

Selle teema leidsin ma taas Maurice Blanchot’lt, ehkki tema ei ütle “il y a”, vaid kasutab väljendit “neutraalne” või “väljas”. Tal on siin külluslikult väga sugestiivseid vormeleid: ta räägib olemise “saginast”, tema “kõminast”, tema “üminast”. Öö hotelitoas, kus vaheseina taga “see ei lakka liikumast”, “pole teada, mida nad kõrval teevad”. Midagi väga lähedast “il y a’le”. Tegu ei ole enam “hingeseisunditega”, vaid objektiviseeriva teadvuse

lõpuga, psühholoogilise inversiooniga. See ongi arvatavasti tema romaanide ja jutustuste tegelik aines.

Ph. N.: Kas tahate öelda, et Blanchot' teostes ei ole psühholoogiat ega sotsioloogiat, vaid ontoloogia? Sest selles "il y a's", olgu ta jube või mitte, on mängus just olemine?

E. L.: Blanchot' l ei ole see enam olemine, ja see ei ole enam "miski", ja siin peab alati ümber lükkama seda, mida öeldakse — see on sündmus, mis ei ole olemine ega eimiski. Oma viimases raamatus⁴ nimetab Blanchot seda "désastre", mis ei tähenda surma ega õnnetust, vaid olemist, mis on pääsenud lahti oma olemise fikseeritusest, oma osutusest tähele, kogu kosmoloogilisest eksistentsist, *dés-astre*. Ta annab nimisõnale *désastre* peaaegu tegusõnalise tähenduse. Näib, et tema jaoks on võimatu väljuda sellest õudust tekitavast, painajalikust olukorrast. 1947. aasta raamatukeses, millest me hetkel kõneleme, nagu ka järgmises raamatus pealkirjaga *Le Temps et l'Autre* (Aeg ja Teine) 1948. aastast on need ideed, mis mulle lähedased on, alles kujunemas, esineb mitmesuguseid aimdusi, mis märgivad pigem teekonda kui sihilejõudmist. See, mis on esitatud nõudena, on püüd väljuda "il y a'st", mitte-mõttest [non-sens]. Raamatus *De l'existence à l'existant* analüüsisin ma olemise [l'être] teisi modaalsusi, lähtudes tema verbaalsest tähendusest: väsimust, laiskust, pingutust. Ma näitasin nendes fenomenides hirmu olemise ees, võimetus taganemist, põgenemist, ja järelikult "il y a" varju.

Ph. N.: Millist "lahendust" te siis pakute?

E. L.: Minu esimeseks mõtteks oli, et võib-olla on "olev" [étant], see "miski", mida võib näpuga näidata, vastavuses "il y a", mis olemises tekitab hirmu, ülemvõimuga. Ma rääkisin seega olevast või teatud eksisteerivast nagu valguse koidikust "il y a" jube-duses, hetkest, mil päike tõuseb, mil asjad näivad iseendana, mil nad ei ole kantud "il y a'st", vaid valitsevad tema üle. Öeldakse ju, et laud on, et asjad on? Järelikult seotakse olemine eksisteerivaga [l'existant], ja juba valitseb seal mina eksisteerivate üle,

⁴*L'Écriture du désastre*. Gallimard, 1981.

mida ta omab. Ma rääkisin niisiis eksisteerivate "hüpostaasist", see tähendab *olemise* üleminekust *miskiks*, verbi seisundist asja seisundisse. Olemine, mis end asetab [se poser]⁵, on "päästetud", mõtlesin ma. Tegelikult oli see idee vaid esimene aste. Sest eksisteeriv mina on ahistatud kõigist nendest eksisteerivatest, mille üle ta valitseb. Eksistentsi ahistatus oli vorm, mille minu jaoks võttis Heideggeri kuulus "mure" [souci; Sorge].

Siit üks hoopis teine liikumine: et väljuda "il y a'st", ei tule end asetada, vaid tagasi asetuda [se déposer]; sooritada tagasiastumise akt selles mõttes, nagu räägitakse tagasiastunud kuningatest. See suveräänsuse tagasiastumine *minu* poolt on sotsiaalne suhe teise-ga [autrui]⁶, huvitu kui olemises olemisest huvitu suhe [relation dés-inter-essée]. Kirjutan seda kolme sõnana, et rõhutada olemisest väljumist, mida ta tähendab. Ma umbusaldan labastatud sõna "armastus", kuid mulle tundus tollest ajast peale, et vastutus teise [autrui] eest, olemine *teise* jaoks [l'etre-pour-l'autre], peatab olemise anonüümse ja mõttetü mürina. Just sellise suhte kujul ilmus mulle vabanemine "il y a'st". Sestsaadik kui ma seda tunnistasin ja see selgines mu vaimus, ei ole ma oma raamatutes rääkinud "il y a'st" tema enese pärast. Kuid "il y a" ja mitte-mõtte [non-sens] vari näib mulle veel vajalikuna kui tõend huvitusest-olla-olemises [dés-inter-essement].

⁵Filosoofilise *se poser* tähendust on püütud käesolevas tõlkes edasi anda järgmiselt: end asetama, asetuma, end seadma, end panema. Filosoofilise *se poser* eesti keelde tõlkimise raskus on analoogne nt saksa *sich setzen*'iga, mille kohta vt Madis Kõiv. "Kakssada aastat hiljem: Arutlusi Johann Gottlieb Fichte *Inimese määratluse* väljaande puhul 1988. aastal Tallinnas" (*Akadeemia*, nr 3, 1991, lk 560–565). *Toim.*

⁶Lévinas teeb sisulist vahet *autrui* ja *l'autre*'i vahel, mida eesti keeles on raske edasi anda. *Autrui*, siinkohal "teine", tähendab üht teist inimest, kelle näkku ma vaatan, tema ihulikus vastasolus; *l'autre*, siinkohal "teine" (kursiivis variant), tähendab eetilises suhestatuses teisega lõpmatuse jälge "teispool olemist"; jälge, mida seejuures saab siiski mõtelda isikulise olevusena, "kolmanda isikuna", kelle tematiseerimine ("mõistmise", "haaramise" tähenduses) on võimatu. *Toim.*

4. OLEMISE ÜKSILDUS

Ph. N.: Pärast *De l'existence à l'existant* kirjutasite raamatu *Le Temps et l'Autre* (Aeg ja Teine), mis koondab neli ettekannet, mis te pidasite Jean Wahli *Collège de Philosophie*'s. Mis puhul teid kutsuti neid ettekandeid pidama?

E. L.: Jean Wahl — kellele ma olen palju tänu võlgu — oli alati valmis kinni haarama kõigest, millel oli mõte, isegi väljaspool selle avaldumise traditsioonilisi vorme. Erilist huvi tundis ta kunsti ja filosoofia vahelise järjepidevuse vastu. Ta arvas, et Sorbonne'i kõrval peab olema ka võimalus kuulata mitteakadeemilisi kõnesid. Selleks asutas ta Ladina kvartalis selle *Collège*'i. Selles paigas salliti ja eeldati intellektuaalset — või end selleks pidavat — nonkonformismi.

Ph. N.: Sellal kui paljude mõistus 1948. aastal oli hõivatud probleemide sotsiaalsest aspektist pärast suurt vapustust, milleks olid sõda ja Vabastamine, jäite teie truuks oma metafüüsilisele projektile?

E. L.: Muidugi, kuid ärge unustage, et see oli aeg, mil filosoofilist silmapiiri valitsesid Jean-Paul Sartre ja Maurice Merleau-Ponty, mil Prantsusmaale jõudis saksa fenomenoloogia, mil Heidegger tuntuks sai. Ei vaieldud ainult sotsiaalsete probleemide üle; valitses üldine avatus ja uudishimu kõige vastu. Ma ei usu muide, et puhas filosoofia saaks olla puhas ilma "sotsiaalsesse probleemi" minemata.

Le Temps et l'Autre on uurimus suhtest teisega [autrui] sel määral, kui selle suhte elemendiks on aeg; nagu oleks aeg transsendentne, oleks ennekõike avatus teise [autrui] suunas ja *Teise* [l'Autre] poole. See tees transsendentsi kohta, mõte kui dia-kroonia, kus Ise [le Mêmes] on mitte-diferents-is [non-in-différent] Teise suhtes ilma teda mingil moel hõlmamata — isegi mitte kõige formaalsema ühtelangemise kaudu lihtsas simultaansuses —, kus tuleviku võõrus ei ole otsekohe kirjeldatav oma seotuses olevikuga, kus ta oleks tulevane ja kus ta juba oleks aimatud protentsioonis, see tees (millega ma praegu palju tegelen) oli kolm-

kümmend aastat tagasi ainult aimatav. Raamatus *Le Temps et l'Autre* käsitlesin ma teda lähtudes kõige vahetumate evidentside jadast, mis valmistavad ette probleemi mõned aspektid, nagu ma seda praegu näen.

Ph. N.: Te kirjutasite esimesel leheküljel: *Nende loengute eesmärk on näidata, et aeg ei ole isoleeritud ja üksiku subjekti fakt, vaid et ta on just nimelt subjekti suhe teisega [autrui].*⁷ See on kummaline viis alustamiseks: see tähendaks ju eeldada, et üksildus on iseenesest probleem.

E. L.: Üksildus oli "eksistentsialistlik" teema. Toona kirjeldati eksistentsi kui üksilduse meeletuid või isoleeritud ängistuses. See raamat ongi katse väljuda sellest eksisteerimise isoleeritusest, nii nagu eelmine raamat tähistas katset väljuda "il y a'st". Siin jälle on kaks etappi. Ma vaatlen kõigepealt "väljapääsu" maailma suunas, tunnetusse. Minu püüdluseks on näidata, et teadmine on tegelikult immanentsus ja et teadmises pole väljamurdmist olemise isoleeritusest; et teiselt poolt teadmise edasiandmisel asutakse teise kõrval, temaga vastakuti, vahetult palgest palgesse olemata. Ent olla otseses suhestatuses teisega ei tähenda teise tematiseerimist ega vaatlemist samal viisil, nagu vaadeldakse tuttavat objekti, ega talle teadmise edasiandmist. Tegelikult on olemise fakt kõige privaatsem; eksistents on ainuke asi, mida ma ei suuda edasi anda; ma võin temast jutustada, kuid ma ei saa jagada oma eksistentsi. Üksildus ilmneb siin seega kui isoleeritus, mis märgib olemise sündmust ennast. Sotsiaalne asub teispool ontoloogiat.

Ph. N.: Te kirjutate: *Banaalne on öelda, et me ei eksisteeri iialgi ainsuses. Me oleme ümbritsetud olenditest ja asjadest, millega me suhteid peame. Nägemise kaudu, puudutustes, sümpaatiat tundes, ühiselt töötades — me oleme koos teistega [les autres]. Kõik need suhted on transitiivsed. Ma puudutan üht objekti, ma näen teist; aga ma pole teine [l'autre].*⁸

⁷*Le Temps et l'Autre.* Montpellier: Fata Morgana, 1979, lk 17.

⁸*Op. cit.*, lk 21.

E. L.: Siin on formuleeritud selle *koos* küsitavaks tegemine kui võimalus väljuda üksildusest. Kas “eksisteerida koos” tähendab eksistentsi tõelist jagamist? Kuidas seda jagamist teoks teha? — Või veel (sest sõna “jagamine” tähendaks, et eksistents kuulub omamise kategooriasse): kas on olemas osalust olemises, mis laseks meil väljuda üksildusest?

Ph. N.: Ühesõnaga, saab jagada seda, mida omatakse, aga ei saa jagada seda, mis ollakse?

E. L.: Ja niisamuti, fundamentaalne suhe olemisse Heideggeril ei ole suhe teiseга [autrui], vaid surmaga, kus kõik ebautentne suhtes teiseга ütleb üles, sest et surrakse üksi.

Ph. N.: Te jätkate: *Ma olen täiesti üksi — järelikult on olemine minus — tõsiasi, et eksisteerin, minu eksisteerimine, mis konstitueerib absoluutselt intransitiivse elemendi, midagi ilma intentsionaalsuseta, ilma suhestatuseta. Olevate [êtres] vahel võib vahetada kõike peale eksisteerimise. Selles mõttes tähendab olla enese isoleerimise eksisteerimise kaudu. Ma olen monaad seda-võrd, kui olen olemas. Ma olen olemas ilma usteta ja akendeta eksisteerimise kaudu ja mitte mingisuguse sisu kaudu, mis minus oleks edasiantamatu. Kui ta on edasiantamatu, siis seepärast, et ta on juurdunud minu olemises, ta on privaatseim minus. Nii et mingisugune minu teadmise, minu eneseväljendamise vahendite laiendamine ei mõjuta minu suhet eksisteerimisega, eriti veel sisemist suhet.*

E. L.: Tuleb siiski mõista, et üksildus ei ole iseenesest esimene teema nendes mõtisklustes. Ta on vaid üks olemise märkidest. Asi ei ole üksildusest väljumises, vaid *olemisest* väljumises.

Ph. N.: Niisiis esimene lahendus on väljumine iseenesest, mis konstitueerib suhte maailmaga tunnetuses ja selles, mida te nimetate “toitudeks”.

E. L.: Selle all mõistan ma kõiki maiseid toite: naudinguid, mille abil subjekt petab oma üksildust. Väljend ise “petma oma üksildust” näitab selle iseendast väljasaamise illusoorset ja puhtalt näivat iseloomu. Mis puudutab tunnetust: ta on olemuselt suhe

sellega, mida võrdsustatakse ja mida hõlmatakse sellega, mille teisesus tühistatakse ja mis muutub immanentseks, sest see on minu mõõdus ja minu suurusjärgus. Ma mõtlen Descartes'ile, kes ütles, et *cogito* saab endale anda päikese ja taeva; ainuke asi, mida ta ei saa endale anda, on idee Lõpmatusest. Teadmine on alati adekvaatne mõtlemise ja selle vahel, mida ta mõtleb. Lõppude lõpuks on teadmises võimatus väljuda enesest; järelikult ei saa sotsiaalsusel olla sama struktuur mis teadmisel.

Ph. N.: Siin on mingi paradoks. Tavateadvuse jaoks on tunnetus peaaegu definitsiooni poolest vastupidine, just see, mis paneb meid enesest väljuma. Ja teie väidate, et tunnetuses, isegi tähtede tunnetamises, selle tunnetamises, mis asub kõige kaugemal, me jääme "ise" [même] elementi?

E. L.: Tunnetust on alati tõlgitsetud kui assimilatsiooni. Isegi kõige üllatuslikumad avastused saavad lõpuks absorbeerituks, ühtevõetuks [comprises] kõige sellega, mida on "võtta" [prendre] "ühtevõtmises" [comprendre]. Kõige hulljulgem ja kaugem tunnetus ei pane meid ühisusse [communion] tõeliselt teisega; ta ei asenda sotsiaalsust; ta on ikka ja alati üksildus.

Ph. N.: Ses mõttes te räägite tunnetusest nagu valgusest: mis on valgustatud, on ühtlasi ka valdusse saadud.

E. L.: Või omandatav. Kuni kõige kaugemate tähtedeni.

Ph. N.: Seevastu üksildusest väljumine saab olema mittevõtmise [dépossession] või mittevõtmise [déprise].

E. L.: Sotsiaalsus on viis väljuda olemisest teisiti kui tunnetuse teel. Tõestus ei ole raamatust lõpuni viidud, kuid tollal tundus mulle, et aeg on eksistentsi laiendamine. Raamat näitab esmalt suhtes teistega struktuure, mis ei taandu intentsionaalsuseni. Ta paneb kahtluse alla Husserli idee, et intentsionaalsus tähendab vaimu päristist vaimsust. Ja raamat püüab mõista aja rolli selles suhtes: aeg ei ole lihtne kestuse kogemus, vaid dünamism, mis viib meid mujale kui asjade poole, mida valdame. Nagu oleks ajas liikumine teispoole seda, mis on meiega võrdne. Aeg kui suhe kättesaamatu teisesusega, ja niiviisi rütmi ja tema korduste katke-

mine. Kaks põhilist analüüsi, mis kinnitavad seda teesi raamatus *Le Temps et l'Autre*, puudutavad ühelt poolt erootilist suhet, suhet — ilma kohmetuseta — naisteisusega [alterité du féminin], ja teiselt poolt isaduse suhet, mis läheb minult *teisele* [autre], kes teatud mõttes on veel mina ja samas absoluutselt *teine* [autre]; konkreetsusele ja viljakuse loogilise paradoksini lähenenud temporaalsus. Suhted teisesusega, mis eristuvad suhetest, kus Ise [le M^{ême}] domineerib Teise [l'Autre] üle või absorbeerib või hõlmab Teise ning mille mudeliks on teadmine.

5. ARMASTUS JA FILIATSIOON

Ph. N.: Esimene analüüs, kus suhe *teisega* [l'autre] ei järgi objekti teadmiseks võtva subjekti mudelit, oleks siis analüüs, mis puudutab *eros*'t, hoolimata metafooridest, mis sisendavad, et armastus on tunnetus. Kas teise teisesus [l'altérité d'autrui] oleks niisama tähenduslik nagu aja tulevik?

E. L.: *Eros*'es vallandub olevuste [êtres] vahel säärane teisesus [altérité], mis ei taandu loogilisele või arvilisele erinevusele sellest, mis eristab formaalselt suvalist indiviidi mõnest suvalisest *teisest*. Aga erootiline teisesus ei piirdu ka ainult eri atribuutidest tingitud erinevustega võrreldavate olevate vahel. Naisesus [le féminin] on meesolu [être masculin] jaoks teistsugune [autre], mitte ainult erineva loomuse poolest, vaid ka seepärast ja seda võrd, kui teisesus on teatud moel tema loomus. Erootilises suhtes ei ole tegemist teistsuguse [autre] atribuudiga teises [autrui], vaid teisesuse atribuudiga temas. Teoses *Le Temps et l'Autre*, kus mehesus [le masculin] ja naisesus ei ole mõeldud neutraalses vastastikkuses, mis valitseb nende interpersonaalset lävimist, kus subjekti mina on asetatud oma mehelikkuses [virilité] ja kus ta on isegi otsitud — on see puhas anakronism? — kui ontoloogiline struktuur, mis on kohane naisesusele (mille kohta ma kohe ütlen paar sõna), — naisesus on kirjeldatud kui *endast teine* [de soi autre], kui teisesuse päristise mõiste läte. Mis tähtsust on siin nende vaadete ülimal vastavusel ja tähtsatel korrektiividel, mida

nad nõuavad! Nad võimaldavad mõista, mis mõttes, taandamata seda arvulisele erinevusele ja loomuse erinevusele, võib mõelda teisesusest, mis valitseb erootilist suhet. Mitte miski selles suhtes ei vähenda teisesust, mis temas vallandub. Täiesti vastupidiselt tunnetusele, mis on teisesuse allasurumine, ja mis Hegeli "absoluutses teadmises" ülistab "identse ja mitte-identse identsust", ei kao teisesus ja duaalsus armusuhtes. Idee armastusest, mis oleks kui kahe olevuse ühtesulamine, on romantiline vääridee. Erootilise suhte pateetika seisneb tõsiasjas, et ollakse kahekesi ja et *teine* on siin absoluutselt *teine*.

Ph. N.: Kas suhte loob teise mittetundmine?

E. L.: Mittetundmine pole siin mõistetav tunnetuse *minetamisena*. Ettenägematus on teisesuse vorm ainult tunnetuse puhul. Tunnetuse jaoks on *teine* loomuldasa see, mis on ettenägematu. Aga teisesus *eros'*es ei ole ettenägematuse sünonüümiks. Armastus pole armastus mitte teadmise läbikukkumise pärast.

Ph. N.: Siin on mõned read teose *Le Temps et l'Autre* peatükist, mis on pühendatud armusuhtele: *Sugude erinevus ei ole kahe komplementaarse mõiste duaalsus. Sest kaks komplementaarset mõistet eeldavad eelnevalt eksisteerivat tervikut. Kuid öelda, et seksuaalne duaalsus eeldab tervikut, tähendab juba ette armastuse käsitamist ühtesulamisena. Armastuse ülevus seisneb vastupidi olevuste [êtres] ületamatus duaalsuses; see on suhe sellega, mis peidab end alatiseks. Suhe ei neutraliseeri ipso facto teisesust, vaid säilitab selle. Teine teisena ei ole siin objekt, mis saab meie omaks või mis saab meieks, vaid vastupidi, ta tõmbub tagasi oma saladusse. Mis minu jaoks on tähtis selles naisesuse käsituses, ei ole mitte ainult tunnetamatus, vaid olemise viis, mis seisneb peitumises valguse eest. Naisesus on sündmus eksistentisis, mis erineb ruumilise transtsendeerumise või siis väljendamise sündmusest, kuivõrd need suunduvad valguse poole; see on põgenemine valguse eest. Naisesuse eksisteerimise laad on enmast varjata ehk häbelikkus. Samuti ei seisne see naisesuse teisesus*

lihtsas objekti eksterioorsuses. Ta ei ole tehtud ka mitte tahtmiste opositsioonist.⁹

...Naisesuse transtsendeerumine seisneb tagasitõmbumises mujale, vastupidises liikumises teadvuse liikumisele. Aga ta ei ole seetõttu ebateadlik või alateadvuslik, ning ma ei näe muud võimalust kui nimetada teda saladuseks. Asetades teist [autrui] kui vabadust ning mõeldes temast valguse mõistetes, oleme kohustatud tunnistama kommunikatsiooni läbikukkumist, ent siin oleme tunnistanud vaid liikumise läbikukkumist, mis püüab haarata või vallata vabadust. Vaid näidates, mille poolest eros erineb ommisest ja võimust, võime möönda kommunikatsiooni eros' es. Ta ei ole võitlus ega ühinemine ega tunnetus. Tuleb tunnistada tema erandlikku kohta suhete seas. See on suhe teisesusega, saladusega, see tähendab tulevikuga, sellega, mis maailmas, kus kõik on kohal, ealeski kohal pole.¹⁰

E. L.: Näete, see viimane lause tunnistab püüet mõelda koos aega ja teist. Teiselt poolt võib-olla näivad kõik need vihjed ontoloogilistele erinevustele mehesuse ja naisesuse vahel vähem arhailised, kui nad, selle asemel et jagada inimkonda kaheks liigiks (või sooks), viitavad, et osalus mehesuses ja naisesuses on iga inimolendi omandus. Kas see on mõistatusliku salmi tähendus Moosese 1, 27: "ta lõi tema meheks ja naiseks"?

Ph. N.: Te jätkate naudingu analüüsiga: See, mida hellitatakse, pole puudutatud sõna otseses mõttes. See pole mitte puudutuses antud käe sametpehmus ja soojus, mida hellitus otsib. Hellituse selles otsingus seisnebki tema olemus, sedakaudu, et hellitus ei tea, mida ta otsib. See "ei tea", see fundamentaalne korrastatus on talle olemuslik. Ta on nagu mäng millegagi, mis end peidab, ja mäng absoluutselt ilma projekti või plaanita, ilma selleta, mis võib muutuda meie omaks ja meieks, vaid millegi teisega,

⁹Op. cit., lk 78–79.

¹⁰Op. cit., lk 81.

*ikka teisega, ikka ligipääsmatuga, ikka tulevasega. Ja hellitus on selle puhta, sisutu tuleviku ootus.*¹¹

Suhtel teisega on olemas teine kuju, mis pole tunnetuslik ja teostab autentselt väljumist olemisest ja sisaldab ühtlasi aja dimensiooni: filiatsioon [filialité].

E. L.: Filiatsioon on veelgi salapärasem: see on suhe teisega, kus teine on radikaalselt teistsugune [autre], olles sellegipoolest mingil viisil mina; isa minal on tegemist teisesusega, mis on tema oma, olemata omamine ega omand.

Ph. N.: Te ütlete, et poeg esindab võimalusi, mis tema isa jaoks on võimatud ja mis sellegipoolest on *tema* võimalused?

E. L.: Ükskord pidasin Jean Wahli juures loengu filiatsioonist, mille ma pealkirjastasin "Teispool võimalikku", nagu minu olemine viljakuses — ja seda laste võimalustest lähtudes — ületaks võimalusi, mis on sisse kirjutatud ühe olevuse loomusesse. Tahaksin rõhutada, missugust ühelt poolt substantsi ja teiselt poolt transtsendentaalse subjektiivsuse ontoloogilise, koguni loogilise tingimuse segipaiskamist see tähendab.

Ph. N.: Kas te näete selles puhtontoloogilist joont ja mitte ainult psühholoogilist juhtumit või ehk bioloogia kavalust?

E. L.: Ma arvan, et psühholoogilised "juhtumid" on viis, kuidas avalduvad ontoloogilised suhted. Psühholoogiline ei ole peripeetia.

Näha *teise* võimalusi nagu iseenda võimalusi, suuta väljuda oma identsuse suletusest ja sellest, mis teile on osaks saanud, millegi poole, mida teile pole jaotatud ja mis sellegipoolest on teist — see ongi isadus. See tulevane teispool minu enda olemist, aja konstitutiiivne dimensioon, saab isaduses konkreetse sisu. Pole vaja, et need, kel pole lapsi, näeksid siin mingit halvustust; bioloogiline filiatsioon on vaid filiatsiooni esimene kuju; kuid võib väga hästi mõista filiatsiooni kui suhet inimolendite vahel ka ilma bioloogilise sugulussidemeta. Võib omada teise [autrui] suhtes

¹¹*Op. cit.*, lk 82.

isalikku hoiakut. Võtta teist kui oma poega, just see tähendaks rajada temaga suhted, mida ma nimetan “teispool võimalikku”.

Ph. N.: Kas te võiksite tuua näiteid sellisest vaimsest filiatsioonest? Kas midagi sellist on ka õpetaja ja õpilase suhtes?

E. L.: Filiatsioon ja vendlus — vanemlikud suhted ilma bioloogilise aluseta —, need on meie igapäevase elu tavalised metafoorid. Õpetaja suhe õpilasega pole nendele taandatav, kuid kindlasti sisaldab neid.

Ph. N.: Te kirjutate: *Isadus on suhe võõraga, kes, olles teine [autrui], on mina. Minu suhe minu endaga, kes sellegipoolest on mulle võõras. Tõepoolest, poeg ei ole lihtsalt loome nagu luuletus või valmistatud objekt, ta ei ole ka minu omand. Ei võimu kategooriad ega omamise kategooriad saa näidata suhet lapsega. Ei põhjuse mõiste ega omandi mõiste võimalda mõista viljakuse fakti. Mul pole oma last, ma olen mõningas mõttes enda laps. Ainult et sõnadel “ma olen” on siin eleaatlikust või platonlikust erinev tähendus. Verbis “eksisteerima” on paljusid ja transtsendents, mis puudub isegi kõige uljamates eksistentsialistlikes analüüsid. Teiselt poolt pole poeg mingi sündmus, mis minuga juhtub, nagu näiteks minu kurbus, mu katsumus või mu valu. See on üks mina, see on üks isik. Lõpuks, poja teisesus ei ole alter ego teisesus; isadus ei ole sümpaatia, mille kaudu ma võin end asetada poja kohale; ma olen mu poeg olemise kaudu ja mitte sümpaatia kaudu [---] Mitte põhjuse kategooria järgi, vaid isa kategooria järgi tekib vabadus ja toimub aeg [---] Isadus ei ole lihtsalt isa uuenemine pojas ja tema ühtesulamine temaga. Ta on ka isa eksterioorsus poja suhtes. Ta on pluralistlik eksisteerimine.*¹²

6. SALADUS JA VABADUS

Ph. N.: Täna me räägime raamatust *Totalité et Infini* (Totaalsus ja Lõpmatus), mis ilmus 1961. aastal ja on teie üks peamisi filosoofilisi teoseid ühes raamatuga *Autrement qu'être ou au-delà*

¹²*Op. cit.*, lk 86–87.

de l'essence (Teisiti kui olemine ehk sealpool olemisetoimumist). Pealkirjas endas sisaldub probleem või küsimus. Mille poolest vastanduvad "totaalsus" ja "lõpmatus"?

E. L.: Totaalsuse kriitikas, mis seisneb nende kahe sõna ühenduses, on viide filosoofia ajaloole. Seda ajalugu võib interpreteerida kui katset universaalseks sünteesiks, kogu kogemuse, kõige mõtestatu reduktsiooni totaalsuseks, kus teadvus hõlmab maailma, ei jäta midagi muud endast väljapoole, ja saab niiviisi absoluutseks mõtteks. Teadlikkus enesest on ühtlasi teadlikkus kõiksusest. Selle totaliseerimise vastu pole filosoofia ajaloos eriti protestitud. Mis puutub minusse, siis just Franz Rosenzweigi filosoofias, mis on põhiliselt vaidlus Hegeliga, kohtasin ma esimest korda totaalsuse radikaalset kriitikat. See kriitika lähtub surmakogemusest; kuivõrd totaalsusesse liidetud inivid ei ole võitnud surmaäangi ega loobunud omaenda saatusest, tunneb ta end ahistatuna totaalsuses, või, kui soovite, totaalsus ei ole "totaliseerunud". Rosenzweigil on seega tegemist totaalsuse killunemisega ja täiesti teise tee avamisega mõtte otsingul.

Ph. N.: Kas see on tee, mida lääne filosoofia pole uurinud ja millele ta on eelistanud laialdaselt süsteemide oma?

E. L.: Tõepoolest, see on lääne filosoofia kogu käik, mis lõpeb Hegeli filosoofiaga, mis, nagu on väga õigesti öeldud, võib ilmne da filosoofia enda lõpuna. Igal pool lääne filosoofias, kus vaimne ja mõttekus kuuluvad alati teadmise juurde, võib näha seda totaalsusenostalgia. Nagu oleks totaalsus kaotsi läinud ja see kaotus olnuks vaimu patt. See on niisiis reaalne panoraamne nägemus sellest, mis on tõde, ja mis annab vaimule kogu rahulduse.

Ph. N.: Kas teile tundub, et see globaliseeriv nägemus, mis ise loomustab suuri filosoofilisi süsteeme, solvab kuidagi teistsugust mõttekusekogemust?

E. L.: Mulle tõepoolest näib, et suhte taandamatu ja viimane kogemus asub kusagil mujal: mitte sünteesis, vaid inimestega palgest palgesse olemises, sotsiaalsuses, selle moraalses tähenduses. Aga peab aru saama, et moraalsus ei tule nagu sekundaarne kiht abs-

traktisel mõtisklusel totaalsusest ja tema ohtudest; moraalsusel on sõltumatu ja sissejuhatav tähendus. Esmane filosoofia on eetika.

Ph. N.: Vastu seistes arusaamale, et lõppude lõpuks on kogu mõttekus totaliseeritav üheksainsaks teadmiseks, on olemas asju, mida te nimetate "mitte-süntetiseeritavaks". Need oleksid siis eetilised situatsioonid?

E. L.: Mitte-süntetiseeritav on eelkõige kindlasti suhe inimeste vahel. Võib samuti endalt küsida, kas Jumala-idee, eriti nagu seda mõtleb Descartes, saab olla osa olemise totaalsusest, ja kui ta seda ei ole, kas ta pole siis pigem olemise suhtes transtsendentne. "Transtsendentsi" mõiste tähendab täpsemalt tõsiasja, et ei saa mõelda Jumalat ja olemist koos. Samamoodi ei ole interpersonaalse suhte puhul asi selles, et mõelda koos mind ja teist [l'autre], vaid et olla vastamisi. Tõeline ühendus või tõeline koosolu [ansamble] ei rajane sünteesil, vaid on palgest palgesse koosolu.

Ph. N.: Näüd üks teine näide mitte-süntetiseeritavuse kohta, mille te raamatus ära toote. Inimelu koos sünni ja surmaga võib olla kirja pandud kellegi teise poolt, selle poolt, kes parajasti pole surnud, keda te nimetate ellujäänuks või ajaloolaseks. Ent igaüks märkab, et on olemas taandamatu erinevus tema elukäigu ja selle vahel, mis temast seejärel ajaloo ja maailma sündmuste kronoloogilises järgnevuses kirjutatakse. Nii et ajalugu ja minu elu ei moodusta seega totaalsust?

E. L.: Tõepoolest, need kaks vaatepunkti on absoluutselt mitte-süntetiseeritavad. Inimeste vahel puudub see ühine sfäär, mida igasugune süntees eeldaks. Ühine element, mis võimaldab rääkida objektiviteeritud ühiskonnast ja mille kaudu inimene sarnaneb asjadega ja individualiseerub nagu asi, ei ole primaarne. Tõeline inimlik subjektiivsus on Leibnizi sõnutsi tunnetamatu ja seega pole inimesed koos mitte nagu üht liiki indiviidid. Seda on alati teatud rääkides subjektiivsuse saladusest; kuid seda saladust naeruvääristati Hegeli poolt: niimoodi rääkida sobis romantilise mõtlemisega...

Ph. N.: Nii et totaalsuse mõtlemises on totalitarismi sedavõrd, kui saladus on seal lubamatu?

E. L.: Minu totaalsusekriitika tuli tõepoolest pärast poliitilist kogemust, mida me pole veel unustanud.

Ph. N.: Rääkigem poliitilisest filosoofiast. Teoses *Totalité et Infini* te püüate rajada "sotsiaalsust" millelegi muule kui globaalsele ja sünteetilisele käsitusele ühiskonnast. Te olete kirja pannud järgmise lause: *Reaalne ei pea olema mitte ainult määratletud oma ajaloolises objektiivsuses, vaid ka lähtudes saladusest, mis katkestab ajaloolise aja pidevuse, lähtudes sisemistest intentsioonidest. Ühiskonna pluralism on võimalik ainult sellest saladusest lähtudes.*¹³ Vabadusi austav ühiskond ei saa seega rajaneda lihtsalt "liberalismil", ühiskonna objektiivsel teorial, mille järgi ühiskond funktsioneerib paremini siis, kui asjadel lastakse minna omasoodu. Selline liberalism teeks vabaduse sõltuvaks objektiivsusest printsüübist ja mitte elavate olemuslikust saladusest. Vabadus oleks siin vaid täiesti relatiivne: piisaks antud organisatsioonitüübi suurima efektiivsuse objektiivsusest tõestamisest poliitilises või majanduslikus plaanis, et vabadus jääks ilma hääleta. Et rajada autentselt vaba ühiskonda, pole vaja midagi vähemat kui "saladuse" metafüüsiline idee?

E. L.: *Totalité et Infini* on minu esimene raamat, mis järgib seda suunda. Tahan seal esitada intersubjektiivse suhte sisu probleemi. Sest see, millest me seni rääkisime, on ainult negatiivne. Milles seisneb positiivselt see "sotsiaalsus", mis erineb totaalsest ja aditsionaalsest sotsiaalsusest? Järgnevalt tegelesingi just sellega. Lause, mida te lugesite, jääb veel üsna formaalseks võrreldes sellega, mis mulle praegu põhilisena näib.

Sest minu öeldust ei maksa teha järeldust, et ma alahindan mõistust ja mõistuse universaalsuspüüdu. Ma katsun vaid tuletada ratsionaalse sotsiaalse hädavajalikkust intersubjektiivse nõuetest endist, nii nagu seda kirjeldan. Äärmiselt tähtis on teada, kas ühiskond sõna tavalises mõttes on printsüübi "inimene on inimesele

¹³*Totalité et Infini*. Martinus Nijhoff, La Haye (toim.). 1974, lk 29.

hunt" piiramise tulemus või vastupidi, johtub printsiibi "inimene on inimese jaoks" piiramisest. Kas sotsiaalsus oma institutsiooni-dega, universaalsete vormidega, oma seadustega tuleneb sellest, et on piiratud inimestevahelise sõja tagajärgi, või sellest, et on piiratud lõpmatust, mis avaneb inimese eetilises suhtes inimesega?

Ph. N.: Esimesel juhul on meil tegemist poliitikakontseptsiooniga, mis teeb poliitikast ühiskonna sisemise regulatsiooni, nagu mesilaste või sipelgate ühiskonnas; see on naturalistlik ja "totalitaarne" kontseptsioon. Teisel juhul on olemas kõrgem regulatsioon, teist laadi, eetiline, ning kõrgub poliitika kohal?

E. L.: Poliitika peab tõepoolest alati olema kontrollitav ja kritiseeritav eetikast lähtudes. See teine sotsiaalsuse vorm tunnustaks seda saladust, mis igäühe jaoks on tema elu, saladust, mis ei hoiu kinni suletust, mis isoleeriks suletud interioorsuse rangelt privaatse valdkonda, vaid saladust, mis hoiaks kinni vastutusest teise [autrui] eest, mis oma eetilises tulekus on vääramatu, mille eest ei peituta ja mis seega on absoluutse individuaatsiooni printsiip.

7. NÄGU

Ph. N.: Raamatus *Totalité et Infini* te räägite pikalt näost. See on teil sagedane teema. Milles seisneb ja milleks on vajalik see näo fenomenoloogia, see tähendab see analüüs sellest, mis toimub, kui ma vaatan teist [autrui] palgest palgesse?

E. L.: Ma ei tea, kas saab rääkida näo "fenomenoloogiast", kui võrd fenomenoloogia kirjeldab seda, mis ilmsiks tuleb. Samamoodi küsin ma endalt, kas saab rääkida näo poole pööratud pilgust, sest pilk on tunnetamine, tajumine. Ma arvan pigem, et ligipääs näole on eelkõige eetiline. Siis kui te näete nina, silmi, laupa, lõuga ja saate neid kirjeldada, pöördu teise poole nagu objekti poole. Parim viis kohata teist on mitte tähele panna isegi tema silmade värvi! Kui märgatakse silmade värvi, ei olda teiega sotsiaalselt suhestatud. Suhe näoga võib muidugi olla tajust juhitud, kuid see, mis on nägu spetsiifiliselt, ei taandu sellele.

Kõigepealt on näo otsekohesus, tema otsene, kaitsetu eksponeerimine. Näo nahk jääb ikka kõige paljamaks, täiesti lagedale. Kõige paljam, ehkki siivsa alastusega. Täiesti lagedal on ka näo olemuslik vaesus, selle tõendiks on, et seda vaesust püütakse maskeerida igasuguseid poose ja hoiakuid võttes. Nägu on pandud välja, ohule valla, otsekui kutsudes meid vägivallateole. Samal ajal on nägu see, mis keelab meil tappa.

Ph. N.: Tõepoolest, sõjalugudest selgub, et raske on tappa seda, kes teile otsa vaatab.

E. L.: Nägu on tähendus, ja tähendus ilma kontekstita. Ma tahan öelda, et teine [autrui] oma näo otsesuses ei ole tegelane kontekstis. Tavaliselt ollakse mingi "tegelane": ollakse professor Sorbonne'is, Riiginõukogu viitsepresident, selle ja selle poeg, kõik see, mis on passis, viis riietuda, ennast esitleda. Ja igasugune mõte sõna tavalises tähenduses on säärasesse konteksti puutuv: millegi mõttekus sõltub oma suhestatuses teisest asjast. Siin vastuoksa, on nägu mõte omaette. Sina on sina. Selles mõttes võib öelda, et nägu pole "nähtud". Ta on see, mis ei saa muutuda sisuks, mida teie mõtlemine hõlmaks; ta on sisaldamatu, ta viib teid teispoole. Selles paneb näo tähendus näo teadmise korrelatiivina väljuma olemisest. Seevastu nägemine on adekvatsiooni otsing; ta on see, mis ennekoike absorbeerib olemise. Kuid suhe näosse on algusest peale eetilise. Nägu on see, mida ei saa tappa, või vähemasti see, mille *mõte* seisneb ütluses "sina ei tohi tappa". Mõrv on banaalne tegu: teist saab tappa; eetilise nõue ei ole ontoloogiline paratamatus. Keeld tappa ei tee mõrva võimatuks, isegi kui keelu autoriteet püsib tehtud kurja mustas südametunnistuses — kurja kurjus. See tuleb ilmsiks ka Pühakirjas, kus inimese inimsus on esitatud sedavõrd, kui see on seotud maailmaga. Tõtt-öelda, nende "eetiliste veidruse" — inimese inimsuse — ilmumine on olemise murdumine. Ta on tähenduslik, isegi kui olemine taas uueneb ja võimust võtab.

Ph. N.: Teine on nägu; ent ühtlasi räägib teine minuga ja mina räägin temaga. Kas inimkõne pole mitte samuti viis katkestada seda, mida te nimetate "totaalsuseks"?

E. L.: Kindlasti. Nägu ja kõne on seotud. Nägu kõneleb. Ta kõneleb seeläbi, et tema teeb võimalikuks ja alustab igasugust kõnet. Ma keeldusin äsja nägemise mõistest, et kirjeldada autentset suhet teisega; just kõne, täpsemalt vastus või vastutus, ongi see autentne suhe.

Ph. N.: Aga kuivõrd eetiline suhe on teispool teadmist, ja teisalt on kõne ta autentselt enda peale võtnud, kas pole siis kõne ise midagi samasugust nagu teadmine?

E. L.: Tõepoolest, kõne puhul olen ma alati eristanud *ütlemist* [le dire] ja *öeldut* [le dit]. Et *ütlemine* peab sisaldama *öeldut*, on umbes seda laadi paratamatus, millel rajaneb ühiskond — koos seaduste, institutsioonide ja sotsiaalsete suhetega. Aga *ütlemine* on tõsiasi, et näo ees ei ole ma seal lihtsalt tema kaemiseks, vaid ka talle vastamas. Ütlemine on üks viis teist tervitada, kuid teise tervitamine on juba tema eest vastutamine. Raske on vaikida kellegi juuresolekul; see raskus põhineb lõpuks ütlemise päristisel tähendusel, missugune öeldu ka poleks. Peab rääkima millestki, maast ja ilmast — pole tähtis, millest —, kuid rääkida, vastata talle ja juba vastutada tema eest.

Ph. N.: Te ütlete, et teise näos on “ülevus”, “kõrgus”. Teine on kõrgem kui mina. Mida te selle all mõtlete?

E. L.: “Sa ei tohi tappa” on näo esimesed sõnad. Niisiis on see käsk. Näo ilmumises on käsklus, nagu räägiks minuga isand. Ometi on ligimese nägu ühtlasi lage; see on vaene, kelle heaks ma saan kõike teha ja kellele ma kõik võlgnen. Ja mina, olgu ma, kes olen, kuid “esimese isikuna” olen ma see, kes leiab võimalusi kutsele vastamiseks.

Ph. N.: Tahaksin teile öelda: jah, teatud juhtudel... Aga teistel juhtudel toimub kohtumine teisega vastupidi vägivald, vihkamine ja põlguse vormis.

E. L.: Kindlasti. Kuid ma arvan, et milline ka oleks motivatsioon, mis seletab seda ümberpöördumist, primaarne on näo analüüs, nagu ma seda tegin, teise ülemvõimu ja tema vaesusega, minu allumise ja minu rikkusega. See inversioon on kõigi inim-

suhete eeldus. Kui seda ei oleks, ei ütleks me isegi lahtise ukse ees: "Pärast teid, härra!" Püüdsin kirjeldada algset "Pärast teid, härra!".

Te rääkisite vihkamisekest. Kartsin palju tõsisemat vastuväidet: kuidas on võimalik, et saab karistada ja maha suruda? Kuidas on võimalik, et on olemas õigusemõistmine [justice]? Ma vastan, et see on tegelikult inimeste rohkus, kolmanda juuresolek teise kõrval, mis tingib seadusi ja paneb aluse õigusemõistmisele. Kui ma olen teisega üksi, võlgnen ma talle kõik; ent on olemas kolmas. Kas ma tean, mida tähendab minu teine suhtes kolmandaga? Kas ma tean, kas kolmas on ühel meeltemaga või on ta tema ohver? Kes on mu ligimene [prochain]? Järelikult tuleb kaaluda, mõelda, otsustada — võrrelda võrreldamatut. Interpersonaalse suhte, mille ma teisega [autrui] sisse sean, pean ma sisse seadma ka teiste inimestega; järelikult on olemas vajadus piirata teise [autrui] seda privileegi; siit õiglus [justice]. See, täide viiduna institutsioonide kaudu, mis on vältimatu, peab alati olema kontrollitud interpersonaalse algsuhte poolt.

Ph. N.: See ongi teie metafüüsikas otsustav kogemus: see, mis võimaldab väljuda Heideggeri ontoloogiast kui Neutraalse ontoloogiast, ontoloogiast ilma moraalita. Kas te ehitate "eetikat" üles sellest eetilisest kogemusest lähtudes? Sest koosneb ju eetika lõpuks reeglitest; kas need reeglid tuleb rajada?

E. L.: Minu ülesanne ei ole üles ehitada eetikat; ma püüan vaid otsida tema mõtet. Ma ei arva tõesti, et kogu filosoofia peaks olema programmeeritud. Peamiselt Husserl esitas idee filosoofia programmeerimise kohta. Kahtlemata võib konstrueerida eetikat selles funktsioonis, millest ma rääkisin, kuid see ei ole minu teema.

Ph. N.: Kas te saaksite täpsustada, mille poolest see eetika avastamine näos lööb lahku totaalsusefilosoofiast?

E. L.: Absoluutne teadmine, nagu ta on olnud otsitud, töötatud või soovitud filosoofia poolt, on Võrdse [l'Egal] mõtlemine. Tõde hõlmab olemist. Isegi kui tõde vaadeldakse kui ei iialgi lõplikku, on olemas lubadus täielikumast ja adekvaatsemast tõest. Kahtlemata lõplik olev, mis me oleme, ei suuda lõppude lõpuks

täita teadmise ülesannet; kuid ulatuses, kus see ülesanne on täidetud, seisneb ta selles, et *Teine* muutuks Iseks. Seevastu idee Lõpmatusest sisaldab mõtet Ebavõrdsest. Ma lähtun kartesiaanlikust lõpmatuse ideest, kus selle idee *ideatum*, tähendab see, mida see idee silmas peab, on lõpmatult suurem kui sama akt, millega teda mõeldakse. Akti ja selle vahel, millele see akt ligipääsu võimaldab, on olemas disproportsioon. Descartes'i jaoks oli see üks tõend Jumala eksisteerimisest: mõtlemine pole suutnud luua midagi, mis teda ületaks; oli vaja, et see asi oleks meisse pandud. Seega tuleks eeldada lõpmatut Jumalat, kes pani meisse idee Lõpmatusest. Kuid mind ei huvita siin Descartes'i otsitud tõend. Ma mõtisklen siin hämmastusega disproportsiooni üle selle vahel, mida ta nimetab "objektiivseks reaalsuseks", ja Jumala-idee "formaalse reaalsuse" vahel, mõtisklen — nii ebakreekaliku — minusse "pandud" idee paradoksi üle, samas kui Sokrates on meile teada andnud, et on võimatu *panna* ideed mõtlemisse ilma seda sealt juba leidmata.

Näos, nii nagu ma kirjeldan sellele lähenemist, toimub samasugune akti ületamine selle kaudu, mille poole ta juhatab. Ligipääsus näole on kindlasti ka ligipääs Jumala-ideele. Descartes'i juures jääb idee Lõpmatusest teoreetiliseks ideeks, kontemplatsiooniks, teadmiseks. Mis minusse puutub, siis arvan, et suhe Lõpmatusega ei ole teadmine, vaid Ihalus. Ma olen püüdnud kirjeldada Ihaluse ja vajaduse erinevust tõsiasjaga, et Ihalust ei saa rahuldada; et Ihalus mõningal moel toitub omaenese näljast ja enda rahuldamisega suureneb; et Ihalus on nagu mõtlemine, mis mõtleb enam, kui ta mõtleb, või enam kui see, mida ta mõtleb. Kahtlemata paradoksaalne struktuur, kuid mitte paradoksaalsem kui Lõpmatuse kohalolu lõplikus aktis.

8. VASTUTUS TEISE EEST

Ph. N.: Oma viimati ilmunud suures raamatus *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (Teisiti kui olemine ehk teispoole olemisetoimumist) te räägite moraalsest vastutusest. Husserl oli ju-

ba rääkinud vastutusest, kuid vastutusest tõe eest; Heidegger oli rääkinud autentsusest — mida te ise mõistate vastutuse all?

E. L.: Selles raamatus räägin ma vastutusest kui subjektiivsuse olemuslikust, esmasest, fundamentaalsest struktuurist. Sest ma kirjeldan subjektiivsust eetiliste terminitega. Eetika ei kujune siin täienduseks esialgsele eksistentsiaalsele baasile; just vastutusena mõistetud eetikas sõlmub subjektiivse sõlm.

Ma mõistan vastutust kui vastutust teise eest, seega kui vastutust selle eest, mis pole minu tegu, või mis isegi ei puutu minusse [me regarder pas]; või mis just nimelt minusse puutub [me regarder], millele lähenen kui näole.

Ph. N.: Olles avastanud teise tema näos, kuidas avastatakse teda kui kedagi, kelle suhtes ollakse vastutav?

E. L.: Kirjeldades nägu positiivselt, mitte ainult negatiivselt. Te mäletate, mida me ütlesime: ligipääs näole ei ole seda laadi nagu puhas ja lihne taju, intentsionaalsus, mis kulgeb adekvatsiooni suunas. Positiivselt me ütleme, et alates sellest, kui teine mind vaatab, olen ma tema eest vastutav, isegi ilma, et peaksin vastutust tema eest üle võtma; tema vastutus saab mulle kohustuseks. See vastutus läheb teispoole seda, mida ma teen. Tavaliselt ollakse vastutav selle eest, mida ise tehakse. Raamatus *Autrement qu'être* ütlen ma, et vastutus on algselt vastutus teise eest [pour autrui]. See tähendab, et olen ise vastutav tema vastutuse eest.

Ph. N.: Mis ulatuses määratleb see vastutus teise eest subjektiivsuse struktuuri?

E. L.: Vastutus ei ole tõepoolest lihtne subjektiivsuse atribuut, nagu eksisteeriks too juba iseenesest enne eetilist suhet. Subjektiivsus ei ole enda jaoks; veel kord, ta on algselt teise jaoks. Teise lähedus on esitatud raamatus nagu tõsiasi, et teine ei ole mitte lihtsalt mulle lähedal [proche] ruumis ega lähedal nagu sugulane, vaid läheneb olemuslikult minule sel määral, kui ma ennast tema eest vastutavana tunnen — sel määral, kui ma olen tema eest vastutav. See struktuur ei sarnane mingilgi määral intentsionaalse suhtega, mis meid tunnetuses objektiga seob — mis tahes objektiga, kas-

või inimobjektiga. Lähedus ei taandu sellele intentsionaalsusele; hoopiski ei taandu see tõsiasjale, et ma tunnen teist.

Ph. N.: Nii et ma võin kedagi tunda suurepäraselt, kuid see tundmine ei saa kunagi iseenesest läheduseks?

E. L.: Ei. Side teisega sõlmub vaid vastutusena, kas teda siis pealegi aktsepteeritakse või lükatakse tagasi, kas osatakse teda enda peale võtta, kas suudetakse teha midagi konkreetset teise heaks. Öelda: siin ma olen. Teha midagi teise heaks. Anda. Olla inimvaim — see'p see on. Inimsubjektiivsuse inkarnatsioon tagab sellele vaimsuse (ma ei kujuta ette, mida inglid võiksid üksteisele anda või kuidas nad saaksid üksteist aidata). Dia-koonia enne igasugust dia-loogi: ma analüüsin inimestevahelist suhet, nagu läheduses teisega — teispoole kujutust, mis ma endale teen teisest inimesest — oleks tema nägu, ekspressioon teisest (ja kogu inimkeha on ses mõttes enam või vähem nägu) see, mis mind *käsib* teda teenida. Ma kasutan seda äärmuslikku väljendit. Nägu palub mind ja käsib mind. Tema tähendus on tähendav korraldus. Ma täpsustan, et kui nägu tähendab käsku minu kohta, siis mitte samamoodi nagu mingi märk tähendab oma tähistatavat; see käsk ongi näo päristine tähendus.

Ph. N.: Te ütlete korraga “ta palub mind” ja “ta käsib mind”. Kas siin ei ole vasturääkivust?

E. L.: Ta palub mind, nagu palutakse kedagi, keda käsutatakse, nagu siis, kui öeldakse “Palutakse teid”.

Ph. N.: Aga kas teine pole minu suhtes niisamuti vastutav?

E. L.: Võib-olla, aga see on *tema* asi. Üks *Totalite et Infini* fundamentaalne teema, millest me pole veel rääkinud, on see, et intersubjektiivne suhe on ebasümmeetriline suhe. Selles mõttes olen ma vastutav teise eest, midagi vastu ootamata, maksku see mulle või elu. Vastastikkus on *tema* asi. Just täpselt sel määral kui võrd teise ja minu vahel pole suhe vastastikune, olen ma alla heidetud [je suis sujétion] teisele; ja just selles mõttes olen ma olemuslikult “subjekt” [sujet]. Te teate Dostojevski lauset: “...tõesti on igaüks kõigi ees kõikide ja kõige pärast süüdi, ja mina enam

kui teised.”¹⁴ Mitte selle või tolle pärast, milles ma tõesti süüdi olen, minu tehtud vigade tõttu; vaid seepärast, et ma vastutan tootaalselt, vastutusega, mis vastutab kõikide *teiste* eest ja kõige eest *teiste* juures, isegi nende vastutuse eest. Minul on alati *rohkem* vastutust kui kõikidel *teistel*.

Ph. N.: See tähendab, et kui *teised* ei tee seda, mida nad tegema peavad, siis seda minu tõttu?

E. L.: On ette tulnud, et ma olen kusagil öelnud — seda ütlust ma ei armasta eriti tsiteerida, sest teda tuleb täiendada *teiste* arutlustega —, et ma olen vastutav tagakiusamiste eest, mis mulle osaks langevad. Aga ainult mina! Minu “lähedased” või “minu rahvas” on juba *teised*, ja nende jaoks nõuan ma õiglust.

Ph. N.: Lähete koguni niikaugemale!

E. L.: Sest ma olen vastutav isegi teise vastutuse eest. Need on äärmuslikud formuleeringud, mida ei maksa kontekstist välja võtta. Konkreetse olukorras tuleb juurde palju teisi kaalutlusi, mis nõuavad õiglust isegi minu jaoks. Seadused kõrvaldavad teatud tagajärjed praktiliselt. Kuid õiglusel on vaid siis mõte, kui ta säilitab huvitu kui olemises olemisest huvitu [dés-inter-essement] vaimu, mis annab elu ideele vastutusest teise inimese eest. Põhimõtteliselt mina ei rebi ennast lahti oma “esimesest isikust”; ta kannab maailma. Subjektiivsus, konstitueerudes liikumises eneses, kus talle tehakse kohustuseks olla vastutav *teise* eest, ulatub kuni teise asemele asumiseni. Tema võtab enda peale pantvangistuse tingimuse — või tingimatuse. Subjektiivsus iseenesest ongi algselt pantvangistus; ta vastutab kuni *teiste* lunastamiseni.

Võib ilmutada nõrdimust selle utoopilise ja minu meelest eba-inimliku kontseptsiooni üle. Aga inimliku inimlikkus — tõeline elu — on praegu ära. Inimsus ajaloolises ja objektiivses olemises, subjektiivse, inimisühhi läbimurre, oma algupärase äriksuses või kainenemises, just olemine teeb end vabaks oma olemise tingimusest: huvipuudus-olla-olemises [le dés-inter-essement]. Seda

¹⁴F. Dostojevski, *Vennad Karamazovid*. Tartu—Tallinn: Loodus, 1939, I kd, lk 438.

püüabki väljendada raamatu *Autrement qu'être* tiitel. Ontoloogiline tingimus, mis kaob ära või kaotatakse ära inimingimuses või -tingimatuses. Olla inimene [être humain] tähendab elada nii, nagu ei oldaks üks olev teiste olevate hulgas. Nagu pöördüksid olemise kategooriad inimvaimsuse kaudu "teisiti kui olemiseks" [autrement qu'être]. Mitte ainult "olla teisiti" [être autrement]; olla teisiti on veel olemine. "Teisiti kui olemisel" pole tegelikult tegusõna, mis näitaks tema rahutust [in-quiétude], tema huvipuudus-olla-olemises [dés-inter-essement], oleva [l'étant] selle olemise — või selle olemisviisi [essement] — küsitavaks tege- mist.

See olen mina, kes kannab teist ja kes tema eest vastutab. Me näeme niimoodi, et inimsubjektis samaaegselt totaalse allumisega tuleb ilmsiks minu esmasündimus. Minu vastutus pole üleantav, mitte keegi ei saaks mind asendada. Tegelikult on tähtis kinnitada inimliku mina identsust lähtudes vastutusest, see tähendab lähtudes sellest suveräänse mina asetamisest või tagasiasetamisest eneseteadvuses, mis ongi tema vastutus teise eest. Vastutus on mulle eranditult kohustuseks, millest ma *inimesena* ei saa loobuda. See kohustus on ainuline ülim väärilisus. Väljavahetamatu mina, ma olen mina ainult sel määral, mil ma olen vastutav. Ma võin asendada kõiki, aga keegi ei saa asendada mind. Säärane on minu kui subjekti võõrandamatu identsus. Täpselt nii, nagu Dostojevski tiitel: "...tõesti on igaüks kõigi ees kõikide ja kõige pärast süüdi, ja mina enam kui teised."

9. TUNNISTUSE AUSÄRA

Ph. N.: Eetiline suhe laseb meil väljuda olemise "üksildusest". Aga kui me ei ole enam olemises, kas me oleme siis ainult ühiskonnas?

E. L.: Te peate silmas: mis saab Lõpmatusest, mida kuulutas pealkiri: *Totalité et Infini*? Ma ei karda sõna "Jumal", see esineb mu kirjutistes väga sageli. Lõpmatus tuleb mulle mõttesse näo tähenduses. Nägu tähendabki Lõpmatust. See ei ilmu kunagi

teemana, vaid just selles eetilises tähenduses: see tähendab tõigas, et mida õiglasem ma olen, seda suurem on mu vastutus; teise suhtes ei olda kunagi vaba.

Ph. N.: On eetilises nõudmises lõpmatust selles mõttes, et see nõudmine on täitmatu?

E. L.: Jah. See on pühaduse nõudmine. Ühelgi hetkel ei saa keegi öelda, et on oma kohustuse täitnud. Välja arvatud silmakirjatseja... See on selles mõttes, et on olemas avatus teispoole seda, mis end piiritleb; ja säärane on Lõpmatuse manifestatsioon. See ei ole "manifestatsioon" "avamise" mõttes, mis tähendaks adekvatsiooni millegi antuga. Vastupidi, suhestusel Lõpmatusega on selline omadus, et ta ei ole avanemine. Kui ma teise juuresolekul ütlen "Siin ma olen!", on see "Siin ma olen!" selleks kohaks, mille kaudu lõpmatus astub keelde, kuid end näha andmata. Ta ei ilmu, sest ta ei ole tematiseeritud, vähemasti algselt. "Nähtamatu Jumal" ei ole mõistetav kui meeltele nähtamatu Jumal, vaid kui mõtlemises tematiseerimatu Jumal, ja ometi pole ta indiferentne mõtlemise jaoks, mis pole tematiseerimine ja tõenäoliselt isegi mitte intentsionaalsus.

Ma jutustan teile ühest juudi müstika omapärasest joonest. Mõnes väga muistses palves, mis antiikautoriteedid on üles tähendanud, alustab usklik Jumalale "sina" öeldes ning lõpetab lause öeldes "tema", nagu oleks "sinule" lähenemise vältel aset leidnud Jumala transtsendents "temaks". Seda ma nimetangi oma kirjeldustes Lõpmatuse "illeiitsuseks"¹⁵. Seega "Siin ma olen'is" lähenemisel teisele Lõpmatus ennast ei näita. Kuidas Lõpmatus siis oma mõtte saab? Ütleksin, et subjekt, kes ütleb "Siin ma olen!", *annab tunnistust* Lõpmatusest. Selle tunnistuse abil, mille tõde ei ole ettekujutamise või tajumise tõde, leiab aset Lõpmatuse ilmutus. Selle tunnistuse kaudu glorifitseerib *end* Lõpmatuse ausära [gloire] ise. Mõiste "ausära" ei kuulu kontemplatsiooni keelde.

¹⁵*illéité* tähendab Lévinasil Lõpmatuse lahtisaamist mõtlemisest, mis püüab Lõpmatust tematiseerida. *Toim.*

Ph. N.: Kuid oodake: kes annab tunnistust millest ja kellest selles tunnistuses? Tunnistaja või prohvet, kellest räägite, mida ta on näinud toimumas, mida tal on tunnistada?

E. L.: Siin te mõtlete ikka tunnistust, mis rajaneks teadmisel ja tematiseerimisel. Tunnistuse mõiste, mida püüan kirjeldada, kätkeb kindlasti teatud laadi ilmutust, ent see ilmutus ei *anna* meile midagi. Kas filosoofiline kõnepruuk jõuab alati tematiseerimise juurde?

Ph. N.: ...Teilt võiks muide küsida, miks te ise kõike seda tematiseerite, isegi praegu. Kas seegi pole mõnes mõttes selleks, et anda tunnistust?

E. L.: Ma olen endale selle vastuväite loomulikult esitanud. Ma olen kusagil kõnelnud filosoofilisest *ütlemisest* [dire] kui ütlemisest, millel on vajadus alati millestki lahti ütelda [se *dédire*]. Ma olen isegi sellest lahtiütlemisest teinud oma filosofeerimise viisi. Ma ei eita, et filosoofia on tunnetus sel määral, kui ta nimetab isegi seda, mis ei ole nimetatav, ja tematiseerib seda, mis ei ole tematiseeritav. Kuid andes niiviisi sellele, mis lööb lahku diskursuse kategooriatest, *öeldu* vormi, jätab ta ehk *öeldusse* selle lahkulöömise jäljed.

Eetiline tunnistus on ilmutus, mis ei ole tunnetus. Tuleb veel öelda, et sel moel "antakse tunnistust" ainult Lõpmatusest, ainult Jumalast, milleks ükski presents ega ükski aktuaalsus pole *võimeline*. Ei ole olemas tegelikku lõpmatust, on filosoofid öelnud. See, mida võiks pidada lõpmatuse "puuduseks", on vastupidi, lõpmatuse positiivne omadus — tema lõppematus.

Raamat *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* kirjutasin ma järgmist: *Lõpmatusest* — ükski teema, ükski kohalolu pole selleks *võimeline* — annab ometi tunnistust subjekt või *Teine Ises*, sedavõrd kui *Ise on Teise jaoks*. Kus erinevus absorbeerub sel määral, kui lähedus muutub lähemaks ja selle absorbeerumise nimel süüdistab end *ausäraliselt* [glorieusement] ja süüdistab mind ikka enam. Kus *Ise*, oma *Ise-hoiakus*, on üha enam ja enam seotud suhtes *Teisega*, seotud kuni asendamiseni pantvangina, lunastusena, mis kokkuvõttes langeb inspiratsioonis ja psühhismis kokku

erakordse ja diakroonilise Ise ümberpöördumisega Teises.¹⁶ Ma tahan öelda, et see viis, kuidas Teine või Lõpmatus subjektiivsuses ilmneb, ongi “inspiratsioon” fenomen ja järelikult määratleb psüühilist elementi, psühhismi pneumaatikat.

Ph. N.: See tähendab Vaimu. Niiviisi, kui Jumalat pole nähtud, on Tema kohta antud tunnistusi; kui ta pole tematiseeritud, on teda tõendatud.

E. L.: Tunnistaja annab tunnistust selle kohta, mis on tema kaudu öeldud. Sest ta ütles: “Siin ma olen!” teise ees; ja tõsiasi, et teise ees ta kinnitab vastutust, mis talle kohustuseks on, on ta manifesteerinud seda, mida teise nägu tema jaoks tähendab. Lõpmatuse ausära ilmneb selle kaudu, mida see on võimeline korda saatma tunnistajas.

Ph. N.: Sest öelda “Siin ma olen!”, sellal kui elu näib minevat täiesti vastupidises suunas, kuivõrd elu tahab vaid iseennast ja käsib püsida vaid olemises, tähendab — just vastupidi — manifesteerida midagi elust ja surmast kõrgemalseisvat, seega midagi ausäralist...

E. L.: Jumala ausära, see ongi “teisiti kui olemine”. *Idee Lõpmatusest, mis Descartes'il paikneb mõtlemises, mis ei suuda seda eneses kätkeda, väljendab ausära ja kohalolu disproportsiooni, mis ongi inspiratsioon. Minu võimeid ületava raskuse all, passiivsus, mis on passiivsem kui igasugune tegudega korrelatiivne passiivsus, minu passiivsus plahvatab ütlemiseks: “Siin ma olen!” Lõpmatuse eksterioorsus teise neb teatud viisil “interioorsuseks” tunnistuse siiruses.*¹⁷

Ph. N.: Kas lõpmatus absorbeeritakse tema tunnetuse puudumisel?

E. L.: Ei. Ta käsib.

Ph. N.: Vähemalt ei ole ta selles mõttes väline; ta on otsustavalt lähemale tulnud.

¹⁶ *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Martinus Nijhoff, La Haye (toim.). 1974, lk 187.

¹⁷ *Ibid.*

E. L.: Tõepoolest; ta käsib ja selles mõttes on ta sisemine. *Ausära, mis ei mõjusta mind ei ettekujutusena ega kaasvestlejana, mille või kelle ette ma astun, glorifitseerib end minu ütlemises, käsutades mind mu suu läbi. Interioorsus ei ole järelikult salajane paik kusagil minus. Ta on see ümberpöördumine, kus ülimalt väline, täpsemalt selle esilekerkiva välise jõul, sellest võimatuses olla sisu ja järelikult siseneda teemasse, lõputu erand olemise-toimumisest [l'essence]¹⁸ tabab mind ja hõlmab mind ja käsib mind minu enda häälega. Käsutamine, mida sooritatakse käsutava suu kaudu, lõpmatult väline muutub sisemiseks hääleks, kuid hääli, mis annab tunnistust sisemise saladuse lõhestumisest, andes märku teisele. Märk sellest märgi päristisest annetusest. Käänuline tee. Claudel valis oma Satäänkinga epigraafiks portugali vanasõna, mida võib mõista tähenduses, mida ma just selgitasin: "Jumal kirjutab sirgelt käänuliste ridadega".¹⁹*

10. FILOSOFIA KARMUS JA RELIGIOONI LOHUTUSED

Ph. N.: Kas selles järeleandmatuses tunnistuse suhtes, mida ei saa taandada tematiseerivale teadmisele, ei ole kaudset prohvetluse määratlust?

E. L.: Tõepoolest on prohvetlus ilmutuse põhivorm — tingimusel, et prohvetlust mõistetakse palju laiemas tähenduses, kui seda sisaldavad prohvetiteks kutsutute anne, talent või eriline kutsumus. Mõistan prohvetlust kui inimolu enda mõõdet. Võtta enda peale vastutus teise eest on iga inimese jaoks üks viis anda tunnistust Lõpmatuse ausärist ja olla inspireeritud. Teise pärast vastutavale inimesele on omane prohvetlus ja inspiratsioon, paradoksaalsel kombel enne isegi teadmata, mida konkreetselt temalt nõutakse. See vastutus enne Seadust on Jumala ilmutus. Üks prohvet Aamose tekst ütleb: "Issand Jehoova räägib — kes ei

¹⁸Teoses *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* mõiste "essence" tähistab olemist [être], mis eristub olevast [l'étant] — olemise käiku ehk sündmust [le processus ou l'événement d'être]. *Toim.*

¹⁹*Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, lk 187.

ennustaks!" (Aamos 3, 8), kus prohvetlik ettekuulutamine näib olevat seatud inimese inimsuse fundamentaalseks tingimuseks. Nõnda, piiramatu eetilise nõudmise kõrval, tõlgendub prohvetlik ettekuulutus konkreetsetes vormides, kus ta on saanud tekstideks ja raamatuteks. Nendest konkreetsetest vormidest, mis on muutunud religioonideks, leiavad inimesed lohutust. Aga see ei sea hoopiski mitte kahtluse alla täpset struktuuri, mida ma püüdsin määratleda, kus see on alati mina, kes on vastutav ja kes kannab universumit, milline ka poleks ajaloo kulg.

Mis puutub minu äsja esitatud mõtisklustesse, siis minu käest on küsitud, kas messianistlikul ideel on minu jaoks veel mõtet ja kas on vajalik säilitada ideed ajaloo viimasest staadiumist, kus inimkond ei ole enam vägivaldne, vaid on lõplikult läbi murdnud olemise kooriku, kus kõik saab helgeks. Ma vastasin, et olemaks vääriiline messianistlikule ajastule, peab möönma, et eetikal on mõte isegi ilma Messia töötusteta.

Ph. N.: Positiivsed religioonid või vähemalt Raamatu kolm suurt religiooni, mida Õhtumaal tunnustatakse, määratlevad end kõik oma sideme kaudu lõplikult kinnistunud tekstiga, mis sisaldab Ilmutust; ometi kui te räägite "tunnistusest" kantud "ilmutusest", te näite leidvat religioossele tõele teise päritolu, ja lausa käesolevas [dans le présent].

E. L.: See, mida ma ütlen, kohustab muidugi ainult mind! Sellelt aluselt ma vastangi sellele küsimusele. Olen veendunud, et Piibel on ettekuulutuste tulemus ja et eetiline tunnistus — ma ei ütle "kogemus" — on temas antud kirjutiste vormis. Kuid see on täielikus kooskõlas inimese inimsuslikkusega vastutusena teise eest, mida me kirjeldasime oma vestlustes. Et tänapäevane ajalooline kriitika on näidanud, et Piibilil oli palju autoreid eri ajastutest, vastupidiselt paar sajandit varem usutule, ei muuda midagi selles veendumuses, vastupidi. Sest ma olen alati arvanud, et Piibli suur ime ei seisne üldse mitte ühises kirjanduslikus päritolus, vaid vastupidi, erinevate kirjanduste ühtesulamises sarnase olemusliku sisu suunas. Ühtesulamise ime on suurem kui ainsa autori

ime. Ning selle ühtesulamise poolus on eetika, mis vaieldamatult domineerib kogu selles raamatus.

Ph. N.: Kas oleksite koguni valmis kinnitama, et ükskõik milline eetiline inimene võiks igal ajal ja igas kohas anda kirjalikke või suulisi tunnistusi, mis võiksid teataval juhul moodustada mingi piibli? Või et inimeste jaoks, kes kuuluvad erinevatesse traditsioonidesse ja kes ei tunne end ühtegi religioossesse traditsiooni kuuluvat, võiks olla üks ühine piibel?

E. L.: Jah, eetiline tõde on ühine. Piibli lugemine, isegi kui ta on erinev, väljendab oma mitmekesisuses seda, mida iga isik toob Piiblisse. Subjektiivne tingimus on prohvetlikul lugemisel hädavajalik. Aga siia peab kindlasti lisama vajaduse konfrontatsiooniks ja dialoogiks, ja sellest hetkest tekib probleem, kuidas tuleks pöörduda traditsiooni poole, ja see ei ole enam kuuletumine, vaid hermeneutika.

Ph. N.: See kehtib kahtlemata sama Piibli lugemise kohta juutide ja kristlaste poolt. Kuid minu küsimus oli laiem. Ma tahtsin öelda: kui see on eetika tunnistus, mis ilmutab Lõpmatuse ausära, ja mitte teadmist sisaldav tekst, milline on siis Piibli privileeg? Kas pole siis võimalik lugeda Platonit või teisi suuri tekste nagu mõnd piiblit, milles inimkond on ära tundnud tunnistuse Lõpmatusest?

E. L.: Kirjeldanud äsja — möödaminnes — inimest kui läbimurret olemises ja *teinud küsitavaks* olevuste uhke sõltumatuse nende identiteedis, mida ta allutab *teisele*, ei osutanud ma "interioorsuse" "mõõtmatutele" ja utoopilistele sügavustele. Ma kõnelesin Pühakirjast ja Raamatust. Ma mõtlesin nende püsivusele, mis juba enne muutumist stileti või sule poolt kirjutatud tähtedeks tihenes kõikides keeltes karmiks nagu piiblisalm. See, mida nimetatakse hinge sisse kirjutatuks, on algul kirjas raamatutes; nende kohta Looduse või Ajaloo tööriistade või kultuurisaaduste seas on alati liiga kiiresti banaliseeritud; sellal kui raamatutesse kätketud kirjandusloome kutsub esile murrangu olemises ja taandub ma ei tea milliseks sisemiseks hääleks või "väärtuste" normatiivseks abstraktsiooniks niisama vähe, kui see maailm ise, kus me oleme, taandub oma objektide objektiivsuseks. Ma arvan, et kogu

kirjanduse kaudu räägib — või kogeleb või võtab hoiaku või võitleb oma karikatuuriga — inimnägu. Hoolimata europotsentrismi lõpust, nii paljude õudustega häbistatud, usun ma inimnäo kõrgemaiseismisse, väljendatud kreeka kirjutistes ja meie kirjutistes, mis võlgneb neile kõik. Nende tõttu teeb meie ajalugu meile häbi. Pühakirjas osalust on rahvuslikes kirjandustes: Homeroses ja Platonis, Racine'is ja Victor Hugos, samuti Puškinis, Dostojevskis või Goethes ning loomulikult Tolstois ja Agnonis. Aga ma olen kindel Raamatute Raamatu võrreldamatus prohvetlikus üleolekus; teda ootasid kogu maailma kirjandused — kirjandused, mis teda kommenteerivad. Pühakiri pole tähenduslik dogmaatilise jutustuse poolest oma üleloomulikust või pühast päritolust, vaid teise inimese näo ilme poolest, enne kui see võtab sisse mõne hoiaku või poosi, mida Pühakiri valgustab. Ilme, mis on sama veenev, nagu argise maailma ajaloolise oleva — mis me oleme — mured on võimukad. Pühakiri on tähenduslik mulle kõige kaudu, mida ta äratas sajandite vältel oma lugejates ja mida nad said tema eksegeesidest ja tema pärimustest. Ta käsutab *murrangute kogu tõsidust*, kus saab küsitavaks meie olemises selle olemasolu [être là] hea südametunnistus. Seal asub Pühakirja pühadus ise, väljaspool igasugust sakramentaalset tähendust; ainulaadne statuut, ja taandamatu "kaunishingede" unistustele, kui üldse võib nimetada statuudiks seda kriisisituult — või seda vaimu —, mis puhub ja rebib hoolimata Ajaloo sõlmedest, mis sõlmuvad taas.

Ph. N.: Lähenemine Lõpmatusele on seega kõigile inimestele olemuslikult ühine. Samal ajal jagavad inimestele ainsana lohutust erisugused religioonid. Nii et eetiline nõudmine on universaalne, lohutus aga perekonna asi?

E. L.: Religioon ei ole tõepoolest identne filosoofiaga: filosoofia ei too ilmtingimata kaasa lohutust, mida oskab anda religioon. Prohvetlik ettekuulutus ja eetika ei välista hoopiski religiooni lohutusi; kuid ma ütlen veel kord: Võib-olla on nende lohutuste vääriline vaid inimkond, kes saab läbi ka ilma nendeta.

Ph. N.: Rääkigem teie viimastest töödest. Te jätkate praegu oma meditatsiooni vastutusest teise eest meditatsiooniga vastutusest teise surma eest. Mida tuleb selle all mõista?

E. L.: Arvan, et vastutuses teise eest ollakse lõppkokkuvõttes vastutav *teise* surma eest. Kas pole teise pilgu otsesuse eksponeerimine üldse, mis on eksponeerimine surmale? Nägu oma avatuses on sihitud "otse" surma poolt. See, mis temas palvena kõlab, tähendab kindlasti üleskutset *anda* ja *teenida* — või käsku anda ja teenida —, kuid peale selle veel korraldust mitte jätta teist üksinda, nii et ta ei peaks seisma silmitsi halastamatuga. See on tõenäoliselt sotsiaalsuse alus, ilma *eros'*eta armastuse alus. Kartus *teise* surma pärast on kindlasti aluseks vastutusele tema eest.

Selline kartus on midagi muud kui hirm. Ma arvan, et see hirm teise inimese pärast on eristatav hiilgavast analüüsist, mida Heidegger tegi afektiivsusest: tundmustest, tunnetest, *Befindlichkeit'*ist. Tema järgi on igasugusel tundel see, mida ta nimetab kahekordseks intentsionaalsuseks: see on tunne millegi *ees* ja millegi *pärast*. Hirm on hirm selle *ees*, mis on hirmutav ja alati on see ühtlasi hirm minu *pärast*. Heidegger rõhutab tõsiasi, et saksa keeles on tundeid väljendavad verbid alati refleksiivsed, nagu prantsuse keeles *s'emouvoir* (liigutatud olema), *s'effrayer* (ehmuma), *s'attrister* (kurvastama) jne. Ängistus on tema järgi erandlik tunne, milles *ees* ja *pärast* kattuvad: ängistus lõplikuse *ees* on ängistus minu lõplikkuse *pärast* ja teatavas mõttes lähtub igasugune tunne selle endasse tagasipöördumise tõttu ängistusest. Meile näis, et hirm [peur] *teise* pärast tähendabki seda tagasipöördumist enda juurde. Kas pole nii, et temas leiab jumalakartuse mõiste mõtte, mis on vaba igasugusest osutusest ideele kadedast Jumalast.

Ph. N.: Mille poolest?

E. L.: Isetu kartus; pelglikkus, häbi... Igal juhul mitte kartus karistuse ees.

Ph. N.: Aga kui kardetakse teise pärast ja mitte iseenda pärast, kas saab siis üldse elada?

E. L.: See on tõepoolest küsimus, mida tuleb endalt lõpuks küsida. Kas ma olen olemise suhtes kohustatud? Kas ma olles, olemises püsites mitte ei tapa?

Ph. N.: Muidugi nüüd, kus bioloogiline paradigma on meile tuttavaks saanud, on meile teada, et iga liik elab teise arvel ja et iga liigi piires asendab üks indiviid teist. Ei saa elada ilma tapmata.

E. L.: Ühiskonnas, säärasena nagu ta funktsioneerib, ei saa elada ilma tapmata või vähemalt ilma kellegi surma ette valmistamata. Järelikult, olemise mõtte tähtis küsimus ei ole mitte: mispärast on pigem olemas miski ega mitte eimiski — Leibnizi küsimus, mida Heidegger nii palju on kommenteerinud — vaid: kas ma ei tapa, kui ma olen?

Ph. N.: Nii et sellal kui sellest konstateeringust, et ei saa elada ilma mõrvata või vähemalt ilma võitluseta, tehakse järeldus, et peabki tapma ja et vägivald teenib elu ja käsutab evolutsiooni, arvate teie teisiti?

E. L.: Inimliku puhkemine olemises, läbimurre olemises, millest ma nende vestluste jooksul kõnelesin, olemise kriis, teisiti kui olemine, on tõesti märgistatud tõsiasjast, et see, mis on kõige loomulikum, muutub kõige problemaatilisemaks. Kas mul on õigus olla? Kas ma maailmas olles kellegi kohta ära ei võta? Teha küsitavaks naiivne ja loomulik püsimine olemises!

Ph. N.: Te tsiteerite raamatu *Teisiti kui olemine* epigraafis Pascali fraasi: *Siin on mu koht päikese all. Selline ongi kogu maailma anastamise algus ja kujund ja Kasutati ära nii nagu suudeti himu, et panna ta teenima ühiskondlikku hüvangut. Kuid see on vaid teesklus ja võlts kujutus ligimesearmastusest [charité]. Sest oma olemuselt on ta vaid vihkamine.*²⁰

Kui teiega nõustuda sellegipoolest, et see küsimus on metafüüsika viimane küsimus — või esimene —, kuidas algaks siit teie omaenda vastus? Kas te lähete niikaugele, et ütlete, et teil ei ole õigust elada?

²⁰Pascal, *Pensées*. Nr. 295; 451.

E. L.: Ma ei taha üldse mitte õpetada, et enesetapp johtuks ligimesearmastusest [l'amour du prochain] ja tõeliselt inimlikust elust. Tahan pigem öelda, et tõeliselt inimlik elu ei saa jääda oma võrdsuses olemisega rahuldatud [satis-fait] eluks, tasaseks eluks; vaid et ta ärkab teiseks, see tähendab on pidevalt kainenemas, et olemine ei ole kunagi — vastupidiselt sellele, mida ütleb nii suur hulk rahustavaid traditsioone — omaenda olemise alus, et kuulus *conatus essendi* ei olegi kogu õiguse ja kogu mõttekuse allikas.

EMMANUEL LÉVINAS (1906–1995). Sündis 12. jaanuaril 1906 Kaunas väikekodanlikus juudi perekonnas. I maailmasõja ajal emigreerus tema perekond Harkovisse (Ukraina), kus oldi ka Vene revolutsiooni tunnistajaks. 1923. a sõitis Prantsusmaale, et õppida Strasbourg'i ülikoolis filosoofiat. Aastail 1928/1929 õppis Freiburgi ülikoolis Husserli ja Heideggeri juures. Osales ka Heideggeri ja Cassireri kuulsal Kanti-kohtumisel Davosis. 1930: doktoritöö *La Théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*; sai Prantsuse kodakondsuse. 1939. aastal mobiliseeritakse Prantsuse sõjaväkke. 1940: langeb vangi ning on sõja ajal ohvitseride vangilaagris Saksamaal. Peaaegu kogu ta perekond, mis jäi Leedusse, tapetakse natside poolt. Aastal 1947 ilmub *De l'existence à l'existant*, mis suurelt jaolt valmis vangistuses. Hakkab süvenenult tegelema Talmudiga. 1949: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, mis etendas olulist osa nimetatud mõtlejate tutvustamisel Prantsusmaal. Alates 1957 osaleb regulaarselt prantsuskeelsete juudi intellektuaalide kollokviumi töös. Iga aasta peab Talmudist loengu (*Quatre Lectures talmudiques* (1968), *A l'heure des nations* (1988) jt). 1961: *Totalité et Infini*. Professor Poitiers'i, Nanterre'i ja Sorbonne'i ülikoolis. *Humanisme de l'autre homme* (1973). *Peateos Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (1974). *De Dieu qui vient à l'idée* (1982). *Éthique et Infini* (1982). Suri Pariisis 25. detsembril 1995.

ILMAR KRUUSAMÄE

7K.95.

ÕPETAJAST-NALJAHAMBAST,
KELLE NIMEKS
JEAN DE LA FONTAINE

Märkmeid tema 300.
surma-aastapäeva järel

Fanny de Sivers

Kunst peab olema meeldiv ja samas õpetlik, arvas prantslaste *grand siècle* 'suur sajand', kronoloogilises järjekorras seitsmeteistkümnnes. Seda põhimõtet oskas oivaliselt rakendada Jean de La Fontaine (1621–1695). Tema valmid sisaldavad elutarkust ja tänu lihtsale rahvapärasele väljendusviisile on neid mõnus lugeda ning kerge meeles pidada. La Fontaine teadis, et mõtetera tuleb ilusatesse sõnadesse pakkida, muidu ei võta lugeja seda vastu.

*Ei muud kui igavust paku paljas moraal;**

suurem jutuga koos on õpetuse kaal.

Eks mõni lõbus nõks siis nii ka tarkust jaga,

jutt jutu pärast vaid ei tasu ära aga.

Vahetevahel on siiski märgata, et autor tunneb jutustamisest puhast lõbu ja et õpetus tuleb kaasa nagu kogemata, nii-öelda pealekauba. Sest La Fontaine naudib elu ja kõiki häid asju, mida elu suudab pakkuda.

Nii mäng kui armastus, nii muusika kui raamat,

nii linn kui maa, ja kõik üleüldse ju eks

ole mu meelerõõmudeks,

suudan nautida ka mõnd sünget hingedraamat.

*Värsid tõlkinud Ain Kaalep.

Kõigest rõõmu tunda, ka kurbusest veidi masohhistlikku lõbu välja pigistada... Võib-olla on see siiski tervislikum kui halvavasse depressiooni langeda.

La Fontaine üllatab oma avameelsusega, kui ta tunnistab ajal, mida iseloomustavad vahvus, silmakirjalik voores ja hiilgus, et ta maitseb tavalisi — tänapäeval ütleksime, väikekodanlikke — hüvesid nagu näiteks magamist. Eks olegi ju magus uni üks naudinguaallikas! Nagu kõik muu loomulike tarvete rahuldamine, millest harilikult ei räägita.

La Fontaine'ile näib kõik olevat nauditav, kindlasti ka kirjutamine. Ja et lugeja samuti otsib elus naudingut, siis pole imestada haruldaset prantslasliku mehe kirjatööde edu üle. Pealegi oskab La Fontaine oma lugusid kaasaegseks teha, neile oma ühiskonna eripära külge pookida, neid poliitiliste vihjetega pipardada, mitmegi äraleierdatud teema kaudu väljendada iseenda epikuurlikku elufilosoofiat. Nõnda meenutavad La Fontaine'i valmid oma kirjelduste ja dialoogidega sageli rohkem romaani või komöödiat kui Aisopose kuiva eeskujut. 19. sajandi kriitik Sainte-Beuve arvab, et "valm ei olnud La Fontaine'ile midagi muud kui vorm, mida tema geenius eelistas, kuigi ta ise oli palju avaram kui seda sorti luule".

La Fontaine'i otsekoheus üllatas ka kaasaegseid, kellele jäi mulje, et see on mees, kes "pole vist kunagi valetanud". Aga olla poeet 17. sajandil polnud just naljaasi. Kas La Fontaine sai seal tõesti ilma valetamata hakkama? Sest poeetki peab sööma ja peavarju leidma, ja selleks peab ta ikkagi võimukandjate ning rikka rahva ees kummardama, meelitussõnu meisterdama ja kiidulaule riimima.

Igatahes sponsoreid oskas La Fontaine hästi valida. Nende seas kohtame kõigepealt kuninga ülemintendanti Fouquet'd, kelle kõrgelt haritud seltskonnas võis tundma õppida Prantsuse kõrgklassi ja kohata teiste väljapaistvate isiksuste seas Molière'i, Corneille'd, Scarroni, Racine'i, Perrault'd. La Fontaine'i sidus Fouquet'ga tõeline sõprus, mis julges end väljendada isegi veel siis, kui kuninga kadeduse ohvrina tema intendant Tours'i vanglasse saadeti. Fouquet suri kurikuulsas Pigneroli kindluses, kust ka legendaarne Raudmask on läbi käinud, ja La Fontaine pidi leidma teisi toetajaid ning abilisi. Nende hulgas torkab eriti silma

ülirikas kultiveeritud *madame* de La Sablière, kes ei võtnud poeeti mitte allüürnikuks, vaid andis talle kasutada terve maja. Seal võis siis La Fontaine elada ja kirjutada vabalt omaenda rütmi järgi.

La Fontaine on tohutult palju kirjutanud, kõik žanrid ära proovinud, ja tuleb imestada, et mõned teda laiskvorstiks on pidanud. On inimesi, kellele töö tähendab igavat ja isegi vastikut tegevust, mida tuleb kanda koormana elu lõpuni — La Fontaine tundis oma kirjatööst rõõmu. Ja miks mitte, kui talent on võimas ja sõnadvärsid voolavad nagu iseenesest! Orjamise asemel meie fabulist lõbutseb!

Tema valmid kuuluvad prantsuse kirjanduse põhiteoste esiritta. Neid õpitakse koolis, neid tsiteeritakse argielus. Mitmeid värsse kasutatakse nagu vanasõnu, ja madalama kultuuritasemega inimesed ei teagi vahel, mis allikast nad tulevad. Nagu näiteks savipoti lugu, kui raudpott vastase ilma vaevata kildudeks lööb: “ega savipott raudpotti vastu saa,” teab keskmine prantslane ka siis, kui ta La Fontaine’i lugenudki pole; nii vabandab ta oma jõuetust administratsiooni rumaluse või ebaõigluse ees.

Õigluse eest võitlemine, ohvrimeelsus ja kangelaslikkus ei kuulu La Fontaine’i soovitude hulka. Igaüks hoidku oma nahka ja püüdku elus võimalikult väheste pahandustega läbi saada. Valmid näitavadki peamiselt, et maailma valitsevad ning kamandavad need, kel on võim ja vägi. Nende seadusi peab respekterima, nende käske kuulama. Nõrkadele, kaitsetuile, vaestele jääb ohvri osa. Isegi sulid ja kaabakad tikuvad neile kõige kergemini kallale. Tark inimene analüüsib olukorda ja käitub selle järgi. Ta tõmbab vahel selja küüru, luiskab, kui vaja, ja põgeneb, kui muud üle ei jää. Kuigi autor annab mõnes kohas mõista, et ta kurjust ei hinda, näiteks, et

üha pidama peab sõda kurjade vastu,

õpime valmidest ikka üldiselt ettevaatlikkust ja umbusku. Kurjade vastu võitlemise asemel paistab parem eemale hoida. Mugav väikekodanlik hoiak, mille populaarsus tänapäevalgi vaatlejaid-sotsiolooge ehmatab!

Lamartine peab La Fontaine’i küüniliseks, sest tema kirjutistes väljendub “ühe kõva südamega vanamehe külm ning egoistlik filosoofia”. Päris absoluutselt ei tohi seda hinnangut siiski võtta,

sest ikka esineb tal nõuandeid kaasinimestele, kuidas ümbrusega hästi läbi saada; headel mõtetel võib ikka olla oma praktiline tagamõte nagu eesti vanasõnalgi "käsi peseb kätt". Niisiis: karga naabrile appi, sest kui see sureb, võib tema koorem sulle kaela langeda:

*Siin ilmas ikka peab üks seisma teise eest:
kui tabab surm su naabrimeest,
tuleb ju sul ta koormat kanda.*

Rousseau pidas valme selgelt ebamoraalseks. Tema arust ei tohiks neid üldse lastele lugeda anda: lapsed ei saaks paljudest detailidest, kasutatud võrdlustest aru. Siinkohal võiks luubi alla võtta La Fontaine'i loomalood.

Loomad kuuluvad valmide juurde. "Ma kasutan loomi selleks, et õpetada inimesi," ütleb La Fontaine sissejuhatuseks. Seal on siis hunt ja talleke, ronk ja rebane ja muud kahe- või neljajalgset olevused, kes hiljem on pidevalt inspireerinud joonistusi ning gravüüre.

Aga kas La Fontaine tunneb loomi? Kas ta tunneb üldse huvi nende vastu? Champagne'i metsade ja soode inspektorina oli tal võimalus vaadelda oma kodukoha faunat ja seda põhjalikult tundma õppida. Aga tema nägemine ja kuulmine jäävad pinna-pealseks, ta ainult naudib seda vaikset, mahedat maal-olemist, küllap ka jahirõõmu, sest ta hõiskab ühes valmis, kuidas ta puu otsa ronib ja sealt nagu Jupiter Olümposelt oma välgunoolega pihta annab küülikule!

Mõned loomakirjeldused ei vasta üldse bioloogilisele tõe, kuigi ta ise usub, et lapsed võiksid õppida tema valmidest "loomade omadusi". Siristilane näiteks ei söö kärbeid ja sipelgat ei saa külmal ajal appi kutsuda, sest siis magab ta talveund. Aga selliseid ebatäpsusi ei tohiks pahaks panna, fabulisti pilk loomadele jääb rahvapäraseks: juba ammust ajast korrutatakse, et hunt on kuri ning halastamatu, rebane kaval, koer orjalik, hobune uhke, paabulind edev jne. Kass vaeseke kannatab oma halva kuulsuse pärast kõige rohkem. Juba keskajal omistati talle terve rida kuratlikke omadusi. La Fontaine võimendab veelgi eelarvamusi, mille järgi kass peab olema maias, valelik, silmakirjalik, tige, hirmuäratav. Vahele on huvitav märkida, et paljud Louis XIV õukon-

na daamid, kellega La Fontaine kokku puutus, olid vaimustatud kassisõbrad. *Madame* de La Sablière, kellest siin juba oli juttu, olevat pidanud umbes viitkümend kassi! Kuidas La Fontaine oma sponsori karja välja kannatas, sellest pole vist veel kirjutatud. Ometi võib teda oma ajastu kohta siiski "loomasõbraks" pidada, sest ta märkas ja tunnistas, et ka loomad tunnevad ja mõtlevad ja et nad pole mingi masinavärk ilma psüühikata, nagu seda väitis Descartes, keda ta selles suhtes kritiseerib.

Muidugi püüdis La Fontaine luua tüüpe, kes ajaksid lugeja fantaasia liikvele: nii on väike jännes kogemusteta naiivne olend, terava ninaga nirk jälle hästi kaval. Oluline on ilme, mitte zooloogiline täpsus. La Bruyère kasutab oma "Karaktereis" samasugust tehnikat: tema rikas mees on paks, vaene seevastu kõhnake.

Võib arvata, et La Fontaine jälgis ise hoolega oma valmide nõuandeid ja vältis sellega pahandusi. Kuid meie tagasihoidlik ja ettevaatlik fabulist näitas ka, et ta ei ole argpüks. Ta julges isegi kergesti ärrituvat kuninga ees on sõbra Fouquet' kaitseks välja astuda ja enda nime all paberile panna mahlakaid rabelais'likke lugusid, mis valitseva salongisüüdsusega kokku ei sobinud ja mille puhul oli oodata voorusejüngrite ägedat protesti.

La Fontaine'i loomingu teise olulise aspekti moodustavadki need kuulsad ning omal ajal isegi kurikuulsad *Jutud* (*Contes*), mis on aja jooksul diskreetselt valmide varju jäänud ja olid moraalitseval 19. sajandil peaaegu unustatud. "Armastuse pildid on neis nii elavad," arvas autori kaasaegne Charles Perrault, kes ise kirjutas muinasjutte, "et vaevalt leidub noorsoole hädaohtlikumat lugemisvara, kuigi keegi pole kõlvatutest asjadest kunagi kõnelnud nii kõlblalt."

Juttudes viljeleb La Fontaine pilkelugude traditsioonilisi teemasid: abielurikkumist mitmesugustes variantides, naiste petlikust, leski, kes lasevad end kergesti "trööstida", vaimulike rõvedaid tegusid vagaduse maski all, nunnakloostrite iseäralikke kombeid ja muud niisugust, mille üle prantslased on sajandeid naernud.

Inspiratsiooni ja materjali ammutas La Fontaine renessansi-autoritelt Boccacciolt, Ariostolt, Rabelais'lt, Marot'lt, Navarra Marguerite'ilt. Nagu kogu tema põlvkond, luges ta antiikklassi-

kuid, muidugi Ovidiust, Horatiust, Vergiliust, kellelt ka võib noppida parajaid detaile. La Fontaine'i auks peab ütleva, et ta oskas enne kuulnud ja mujalt loetud lood nõnda värssidesse panna ja ümber jutustada, et elegantne sõnavalik ja peened perifraasid pe-sevad tekstilt kõik, mis võiks tunduda räpane ja šokeerida lugejat. Võrdlus Rabelais'ga näitab, kui erinevad on need kaks isiksust. La Fontaine'i huumor ning ironia saavad jagu Rabelais' naljade jämedakoelisusest.

Jutud ilmusid mitmes köites juba enne *Valme* (nimelt aastail 1664, 1665, 1666, kuna esimene valmipõimik nägi trükivalgust alles 1668). Nad tegid autori paugupealt kuulsaks. Keskmisele lugejale muidugi need lood meeldisid, kuid mõnedki krimpsutasid nina ja kuningale, Louis XIV-le, kelle eluviisi ei saanud just võtta kristliku kombekuse eeskujuks, käisid mõningad leheküljed lausa närvidele. Kuninga pahameel pidi peaaegu takistama La Fontaine'i vastuvõttu Prantsuse Akadeemiasse. Huvitav on aga, et La Fontaine leidis kaitsjaid just naiste seast, keda *Juttudes* eriti aupaklikult ei kohelda. Nii näiteks tuli tugev aplaus kardinal Mazarini sugulaselt Marie-Anne Mancinilt, kes oli *Juttudest* lausa vaimustuses ja toetas La Fontaine'i umbes kolmkümmend aastat.

Kuidas seletada seda vaimustust?

Ei tohi unustada, et metsik renessansiaeg, kui hooramine (nagu tapminegi) kuulus igapäevase suhtlemise juurde ja kui kõrged daamidki oskasid sõjasellide kombel ropendada, ei olnud veel kaugel seljataga. Tolle aja kirjutisi loeti 17. sajandil ikka veel mõnuga. Range ja häbelik jansenism oma puritaanlusega ei olnud end veel päriselt maksuma pannud.

Kuid La Fontaine teab algusest peale, et *Juttudega* võib tulla sekeldusi. Nii püüab ta end 1665. a väljaande sissejuhatuses kaitsta ja tsiteerib kõigepealt Terentiust, kes oma loominguuga ei tahtnud meeldida mitte ainult väikesele eliidile, vaid ka rahvale. Muidugi jäävad eeskujuks Ariosto ja Boccaccio, eriti Boccaccio, keda La Fontaine kõige kõrgemalt hindab. Aga nende lugusid värssidesse pannes kohandab ta neid oma aja maitsele. Sest iga ajastu ei sobi igasugustele raamatutele. Mis täna moes, võib homme prügikasti lennata. Ainult need, mis väljendavad "ülimat ilu" (*souveraine beauté*), võivad kesta sajandeid. Aga mis on sellise ilu olemus, seda autor ei täpsusta.

La Fontaine tunnistab alandlikult, et ei pea oma tekste täiuslikuks ja et ta hoiab neid pigem tagavaraks, et vahetevahel välja tuua see, mis hetkel võiks huvi pakkuda. Igavuse vältimiseks pikendab või lühendab ta mõnda lugu ja lisab sinna oma "soolatera", nagu prantsuse keeles öeldakse, ja see tõstab tõesti jutustuse maitset.

Võimalikud etteheited on juba autori kõrvu jõudnud. Neid on peamiselt kaks: *Juttude* kõlvatus ja naissoo mahategemine. Mis naistesse puutub, siis kinnitab La Fontaine, et siin on tegemist ainult mänguga ja et lugeja peaks sellest ometi aru saama. Kui aga nn kõlvatus häirib, siis tuleks ju ka Ariosto ja suur osa antiikautoreist ahju visata. Ei tohi unustada, et liiga ettevaatlik väljendusviis teeks kirjanduse magedaks ja et nali, millest naljakad asjad on välja roogitud, ei aja enam naerma. Kuid La Fontaine tahab, et lugeja naeraks, ja ta tahab ka ise naerda, sest muidu oleks elu hirmus tõsine. Pealegi usub La Fontaine, et tema *Jutud* on moraalile vähem hädaohtlikud kui kaasaegsed karsked romaanid (nagu *madame Lafayette*'i *Clèves*'i *printsess*), sest samal ajal kui *Juttude* tekitatud hea tuju ei püsi kaua ega jäta jälgi, sünnitab voores nukrameelsust, mis viib mõtted armastusele ja nõnda siis võib-olla ka kurjade tagajärgedeni!

Kolmas etteheide tundub naljalugude puhul üllatav: motiivide absurdus. Muidugi esineb *Juttudes* palju ekstravagantsust, aga naljaefekti ongi ilma liialdusteta raske saavutada. La Fontaine pole "suurel sajandil" ainuke, kes liialdustega mängib. Võtame võrdluseks Scarroni. Kas on tema kits, kes koerapoegi imetab ja kelle umbusklik armukade abielumees ööpimeduses oma naise pähe kinni rabab, tõepärasem kui La Fontaine'i auväärt kodanik, kes hauast välja kaevatakse ja võlla riputatakse poodud kurjategija asemel, sest selle laip on millegipärast kaduma läinud?

Igatahes leidsid *Jutud* omal ajal palju lugejaid ja tänapäeval on huvi nende vastu uuesti tõusnud. Elu lõpul aga ei pidanud La Fontaine enam kriitikutele vastu: ta kahetseb avalikult, et ta need üldse on kirjutanud. Selles "meeleparanduses" mängib suurt osa *madame de La Sablière*, kes on vahepeal jansenistide mõju alla sattunud ja üliusklikuks muutunud. Ta hoolitseb nüüd ka La Fontaine'i hingeõndsuse eest. Aga võib arvata sedagi, et surma lähedus avab uusi dimensioone ja et *Juttude* mahasalgamise

taga on hoopis mingid isiklikud süüd, mis fabulisti hinge piinasid, ja mida kirjanduslugu pole avastanud. Tänapäevaks on aeg igatahes minema uhtunud vastaste ja kadetsejate tigidad märkused ja La Fontaine, nii *Valmide* kui *Juttude* autor, hiilgab edasi prantsuse kirjanduse suurkujuna.

FANNY de SIVERS (sünd. 1920) on õppinud Pärnu tütarlastegümnaasiumis, Tartu ja Breslau ülikoolis, sooritanud riigieksami Würzburgis, end täiendanud Pariisis ja Lundis. Avaldanud lingvistika-alaseid uurimusi, esseid ja tõlkeid. *Akadeemias* ilmunud "Revolutsioon ja keisri küsimus" (1989, nr 4, lk 699–703), "Neljas käsk" (1990, nr 1, lk 169–174), "Filosoof-mässaja: Michel Foucault 1926–1984" (1991, nr 6, lk 1240–1255), "Léon Vaganay ja tema viimased kirjad" (1995, nr 7, lk 1484–1507).

VÕIMATU ASI

Jean de La Fontaine

Tõlkinud Ain Kaalep

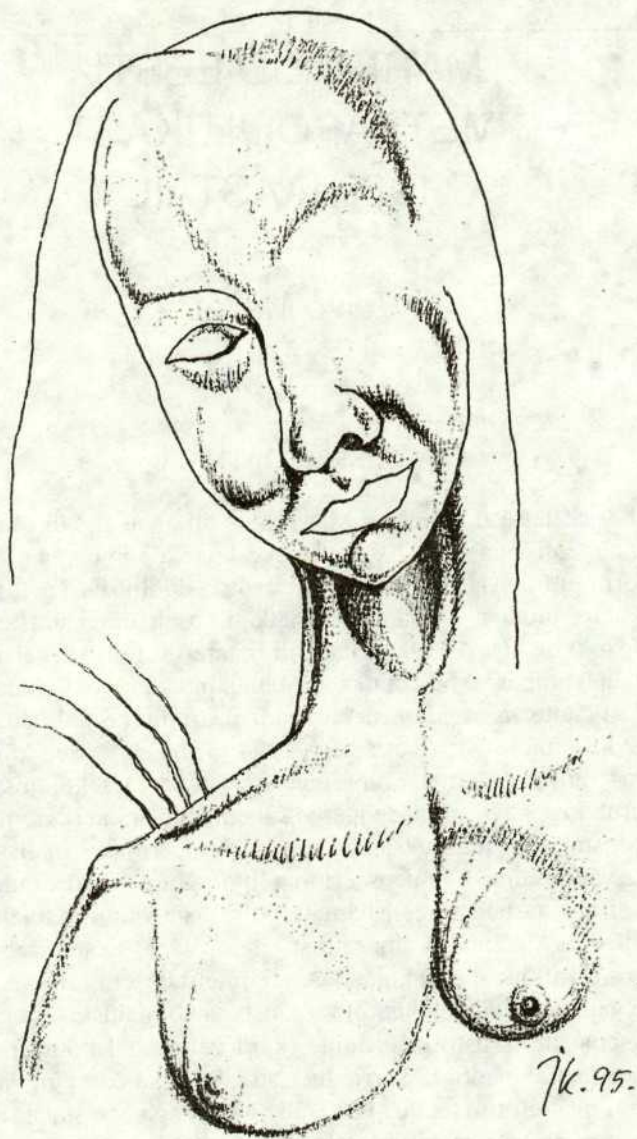
Kord üks paharetike teoks
tegi, mida üks armuvalus
noor armunu tema käest palus:
et armusidemeil üht neiukest ta seoks.
Mehe ja saatana vahel lepingki oli:
et esimesel neist selle alusel voli
on neiu üle täielik,
ja teisel samuti ei ole kuigi pikk
rida soove: ei pea mees sõnakuulelik
olema tavalises mõttes,
vaid saatan temale, just sõna-sõnalt võttes.
"Ma täidan," ütleb too, "mida käsid sa vaid,
ja sinu teenrina siis ootan sedamaid
uut käsku ma, et saaks taas täidetud su tahe.
Aga häda sulle, kui kahe
käsu vahele tekib vahe!
Kuuluvad põrgule siis sinu ihu ning
sinu hing,
on kõige lusti lõpp sul oma kallimaga —
eks kuradiga maid siis jaga."
Ei kohku armastaja aga.
Kas nõuab käsk siis pingutust?

Jean de la Fontaine, Contes. La Chose impossible.

Sõna kuulda on raske just!
Seda mõelnud, ei ole mahti
enam mehel, ja nüüd läheb pidu vast lahti
tal kaunitariga, kes rõõme selliseid
pakub, et puudub mõõt. Kõrvad kikkis, peab vahti
juudas, unustamata neid.
Soove ja käske ülearu
on mehel esimesel hool:
paar lossi ehita, tõsta mere peal maru!
Ja tehtud silmapilk kõik ongi igalpool.
On kukrus mõnigi pistool.
Siis läkitab saatana Rooma
mees patukustutust tooma —
toob terve koorma too sealt indulgentsiaid.
Ei ole talle kaugeid maid,
ei raskeid töid — sa ainult käsi.
Aeg läheb ja siis tuleb tund,
kus nagu üle jõu mehel juba on sund
taas välja mõelda käsk. Iga aju eks väsi.
Mis muud tal oma patuga
teha kui kõnelda sest jumaldatuga.
Ja mida ütleb daam? "See asi on küll tühi!
Minu käes see on lihtsalt nii
nagu silmast mõnd prügi pühi.
Sa peagi saatanast oled täiesti prii.
Ainult midagi talle vii,
mille saad minu käest. Sa käsi venitada
see sirgeks!" Saigi mees kohe midagi talt,
küllap pärit sealt kuskilt alt,
kus on Kyprise aed ja feede salarada,
sest kohast, mille auks ühel hertsogil nõu
üht rüütliordut kord, üht vennaskonda luua
oli seks, et maa peale tuua

saaks taas mõne jumala jõu.
"Näe seda kiharat," nii ütleb armastaja
tõepoolest juudale. "Sina sirgeks see aja,
ja nõnda, et sirgeks see jääks!
Asu tööle ja võta hääks!"
Juudas säbara pihku noppis
ja pressi alla kohe toppis,
veel suure haamriga seda tümitas siis
ja sügavasse vette viis,
aga ikka see karv jäi ühtemoodi krässu.
Kuis paharett ka lummutas,
ta tembutuste jõu kes teab mis kummutas
ja kõik ta nõu ajas nässu.
Mis jõhv? Mis lõim?
Kae ainult, missugune võim!
Küll vihmahoogudes, küll lumetormimelus
selle kallale veel tuli saatana jaks —
üha kihar jäi kiharaks.
"Mis see on?" küsis ta. "Ei ole terves elus
midagi sihukest veel ette tulnud mul.
See asi on kuradi hull!"
Ja ühel kaunil hommikul
mehele ütlebki siis saatan: "Oled vaba!
Pean tunnistama: *victus sum*.
Kuidas sinust ma küll nüüd olen jõuetum,
seda kuidagi ma ei taba!"
"Hea sõber härra Sakermann,"
mees ütleb, "kärsituks polnuks minna teil vaja.
Midagi saavutab ju sama asja man
ainult kannatlik silitaja."

Victus sum (lad. k.) 'olen võidetud'. *Sakermann* on Saareste sõnaraamatust leitud kuradinimetus. Originaalis on sellel kohal "Luiton", mis on keskaegseid kuradinimetusi, tuletatud ladina "Neptunusest".

ILMAR KRUUSAMÄE

MÄRKMEID EESTI METSAPOLIITIKAST 1930. AASTAIL

Toivo Meikar

SISSEJUHATUS

1919. aasta Eesti Vabariigi Maaseadus oli omal ajal üks radikaalsemaid Euroopas. 1920. aastate keskpaiku selgus aga, et maareform ei õigusta end täielikult ei sotsiaalpoliitilises ega majanduslikus mõttes. Maareformi jätkati, osalt uutel alustel, ning lõppkokkuvõttes 1939. aastaks oli maareform nii või teisiti puudutanud umbes 96 500 talu ja väikemajapidamist (62% üldarvust). Täiesti uute majapidamistena loodi paarikümne aastaga umbes 56 200 asundustalu (Rosenberg 1994: 331–333). See kõik puudutas vahetult ka metsi ning metsandust, sest sisekolonisatsioon ja asundustegevus, maade juurdelõiked, ehitusmaterjali müümine soodustingimustel, metsamaade transformeerimine, endiste omanike vara osaline kompenseerimine jpm toimus suuresti metsa arvel. 1920. aastate pingeliste metsapoliitiliste väitluste tulemusena formeerus vähemalt kolm olulist järeldust: 1) Eestis jääb domineerima riiklik metsamajandus, riigimetsade erastamiseks puudub vajadus ja põhjendus; 2) vajaduste ja võimaluste piires jätkub metsamaade transformeerimine, kuid väljaspool poliitiliste erakondade ambitsioone; 3) riigimetsad jäävad ka edaspidi vajaduse korral maareformi teenistusse, selle juures aga arvestatakse enam metsamajanduse ja üleriiklikke huve (vt Meikar 1995). Nüüd asume gi vaatlema neid protsesse 1930. aastail, tehes ekskursse ka eelnevasse aastakümnesse.

METSAMAADE TRANSFORMEERIMINE

Maareformi arengu seisukohast oli kõige suuremaks probleemiks põllumajanduslikult sobiva maafondi nappus. Siit ka püüd maa-
nälja leevendamiseks arendada asundustegevust jäät-, eeskätt aga
metsamaadel. See nn uus asundustegevus sai õige hoo sisse
1930. aastate alguses. Uue asundustegevuse korraldamiseks an-
tud juhtnöörides fikseeriti põhimõte, et "riigi maatagavarast an-
takse asunduskomisjoni korraldusse eeskätt need maa-alad, mis
põllumajanduslikuks kasutamiseks kõige sobivamad ja mille kul-
tuuri alla võtmine on seotud vähema töö ja kapitali kuluga" (*Riigi
Teataja*, 1933, nr 85). Kõige sobivamaks peeti just metsamaid,
mille kasutuselevõtt olnuks odavam liigniiskuse all kannatavate
maade ning soode kuivendamisest. Peeti otstarbekaks rajada 700–
800 uut talukohta aastas, milleks vajati ligikaudu 10 000 hektarit
metsamaid (Sõrmus, Gutman 1933: 42–43). Täielikku üksmeelt
selles küsimuses asundustegevuse ideoloogide seas siiski polnud.
Nii pidas Tõnis Sinberg võimalikuks võtta aastas asundustege-
vuseks kasutusele kuni 5000 hektarit metsamaid — metsamaade
kasutuselevõttu peeti liialt kulukaks. Selle asemel soovitas ta
asundustegevust arendada eeskätt suurtalude põllumajanduslikel
ääremaadel (Sinberg 1933: 22). Loomulikult sai see toimuda vaid
omanike nõusolekul ja just aastakümne teisel poolel leidis nimeta-
tud kava põllutööliste defitsiidi taustal ka enamat propageerimist.

1932. aastal põllutööministeeriumi kogutud andmeil arvati
uue asundustegevuse esialgsete vajaduste rahuldamiseks sobivaks
51 955 hektarit metsamaid. Kõige rohkem oli niisuguseid ala-
sid Virumaal — 15 589 hektarit ja kõige vähem Petserimaal —
191 hektarit. Isegi metsavaesel Saare- ja Läänemaal oli selli-
seid maid vastavalt 1088 hektarit ja 9870 hektarit (Sinberg 1933:
22). Asundustegevuse esialgseks korraldamiseks mõeldud metsa-
maa moodustas ligikaudu 7% riigimetsade pindalast, sealhulgas
Läänemaal 18% ja Saaremaal 15%. Uue ulatusliku metsamaade
transformeeringuga tehti algust juba 6. märtsil 1931, kui valitsuse
otsusega eraldati selleks 13 000 hektarit metsamaad, 22. detsemb-
ri otsusega lisandus sellele veel 15 665 hektarit (ERA, f 63, n 23,

s 1431, I 11, 114). Metsaülemaile antud juhtnöörides nõuti, et eraldatavad metsamaad peavad igati sobima põlluharimiseks ja olema ka asukoha poolest võimalikult vastuvõetavad (ERA, f 63, n 9, s 4873, I 32).

Juba 1930. aastate keskpaiku sai selgeks, et kavandatud ulatuses ei tule asundustegevusest midagi välja ja selleks eraldatud metsamaad ei leidnud täit kasutamist (Ant 1936: 400). Kuigi veel 14. detsembril 1934 oli valitsus vastu võtnud viie aasta asundustegevuse kava (aastaiks 1935–1939), mis nägi igal aastal ette ca 800 uue majapidamise loomist (*Valitsusasutiste...* 1935: 70). See jäigi aga suuremas osas ellu viimata.

Põllutööministeeriumi kavas 4. märtsist 1935. aastal nähtigi juba ette rõhu asetamist just suurtalude arengule. Nüüdsest tuli loobuda riigi metsamaade ja soode ülesharimisest, selle asemel keskenduti kultuurrohumaade loomisele looduslikel heina- ja karjamaadel (ERA, f 63, n 23, s 1455, I 18–20). Seni asundustegevusele eraldatud vahendeid hakati suunama talude uudismaade ülesharimisele.

1936. aastal kohustati metsaülemaid selgitama välja asundustegevusele määratud, tegelikult aga kasutamata metsamaad ning astuma samme nende taaslülitamiseks riiklikku metsafondi. Paaril järgneval aastal toimuski see 9170 hektari metsamaaga (ERA, f 63, n 9, s 3209, I 276–279; s 5067, I 10; s 5228, I 66–67). 1938. aastal otsustati ka valitsuse tasemel peale pooleliolevate tööde lõpetamist asundustegevusest riigimaadel täielikult loobuda. Sellega pandi piir riigi metsamaade ulatuslikumale transformeerimisele ja edaspidi hakkas metsamaa pindala vähehaaval koguni suurenema (1938/1939 — 178 hektari ja 1939/1940 — 722 hektari võrra). Siiski jõuti riigi metsamaid transformeerida 1940. aasta kevadeks kogu kampaania ajal kokku 113 926 hektarit, sellest tervenisti 45% 1930. aastatel; rekordiline oli aasta 1932/1933, kui transformeeriti 12 138 hektarit, sellest põllumajanduslikul eesmärgil 11 994 hektarit (ERA, f R-986, n 1, s 675, I 161, 169, 171).

1920. aastate suurte väitlustega võrreldes kulges metsamaade transformeerimine 1930. aastail ootamatult vaikselt, ilma avalik-

kuse suurema tähelepanuta. Kindlasti mõjutas seda ka ülemaailmne majanduskriis, segane sisepoliitiline olukord ja 1934. aastast ka nn vaikiv ajastu. Oma osa oli sellelgi, et nüüd tegutseti juba vabariigi valitsuse, mitte üksnes põllutöoministeeriumi tasandil. Protsess ise oli reglementeeritum ja pealegi ilmnesis juba õige varsti märgid selle peatselt hääbumisest. 1934. aasta Metsaseaduse kohaselt vaatas kõik metsamaade transformeerimistaotlused läbi eriline Metsahoiukomitee. Otsuse langetamisel arvestati aga alati konkreetse piirkonna metsasust ja metsamajanduse huve. Metsahoiukomitee otsus ei olnud siiski lõplik ja põllutööminister võis jätta esitatud seisukohad arvestamata. Üldiselt oli sel juhul tegu siiski pigem suure erandi kui reegluga.

1920. aastate lõpul süvenes metsaametkonnas idee määratleda riigimetsade lõplik suurus ja kehtestada metsade ümber nn punane joon, mille sees oluks transformeerimine üldjuhul välistatud. Huvitaval kombel esinesid samasuguse nõudega ka metsamaadele kõige suuremat survet avaldavad ringkonnad, loomulikult küll hoopis teistel eesmärkidel. Nii soovitati 1927. aastal eraldada transformeerimisteks umbes 100 000 hektarit peamiselt Viruja Pärnumaa metsa ja fikseerida riigimetsade ligikaudseks pindalaks 600 000 hektarit (P. 1927). 1930. aastate algul võttis selle küsimuse üles uue poliitilise jõuna esile kerkinud Eesti Vabadussõjalaste Liit. Vapsid pidasid vajalikuks vähendada riigimetsade pindala täpselt 166 050 hektari võrra. Vältimaks raskusi sisemisel puiduturul, tulnuks sel juhul lõpetada metsaeksport. Põhimõtteliselt peeti võimalikuks Eesti metsasuse kuni kahekordset vähendamist, mis sel ajal oli katastrimetsade arvestuses ca 21% (Silvanus 1932). See ei takistanud neil aga mõni aeg hiljem valitsuse "laastavat" metsapoliitikat kritiseerimast ning metsamaade transformeerimises "süüdi olevate" isikute kohtu alla andmist nõudmast (K 1932).

1930. a pöördus ka vastasutatud Eesti Metsaühingute Liit valitsuse poole märgukirjaga, kus nõuti riigimetsade optimaalse suuruse fikseerimist ning asundustegevuse ümberkorraldamist (Eesti... 1931: 30). Esimene nõue saigi teoks 1933. aastal, kui valitsuse 22. detsembri otsusega fikseeriti riigimetsade minimaalne pind-

ala — 720 000 hektarit (ERA, f 63, n 23, s 1431, l 114). See ei kohustanud siiski millekski, vaid oli n-ö teadmiseks võetud seisukoht. Järgmiste aastate transformeerimiste tulemusena jäi 1940. aastal sellest numbrist metsavalitsuse hallata olevate maade arvestuses puudu umbes 26 000 hektarit. Kui aga juurde arvata ka riigi nn eriotstarbelised metsad (näiteks kaitseministeeriumi hallata olevad metsamaad), siis ulatus riigimetsade pindala sel ajal 717 021 hektarini (ERA, f R-986, n 1, s 675, l 160).

Ometi oli nn punase joone tõmbamine üheks kindlama metsapoliitika kujunemise tundemärgiks. Veelgi olulisemad olid 1934. aasta Metsaseadus, 1936. aastal valitsuses kinnitatud metsamajanduse arengu viie aasta kava jt riigivõimu poolt väljaantud reglementeerivad aktid. See kõik toimus juba Eesti majanduse lu kiire arengu taustal, mis vahetult andis olulisi impulsse ka metsanduse arengule. Selleks ajaks oli ka maareformiga jõutud lõpusirgele ja sellega kaasnenud ebakohad ja vaieldavused hakkasid omandama juba pigem ajaloolist kui päevapoliitilist väärtust.

ASUNDUSTALUDE VARUSTAMINE EHITUSMATERJALIDEGA

Mitmekümne tuhande uue majapidamise rajamine nõudis suurtes kogustes ehitusmaterjali. Arvestades ehitustraditsioone, -oskusi ja kindlasti ka asunike väheseid materiaalseid võimalusi, tuli ehitusmaterjalina kõige esmalt kõne alla puit. Sellise ulatusega ehitustegevuse korraldamine tõusis paratamatult ka metsapoliitiliseks küsimuseks, puudutades kõige vahetumalt nii metsi kui ka nende majandamist.

Asunikele ehitusmaterjali müümise juhend töötati põllutöeministeeriumis välja 1920. aastal. Juhendiga määrati asundustalu ehituspuidu normiks 112 tihumeetrit (*Riigi Teataja*, 1920, nr 151/152; Vester 1932: 299–300). Kehtestatud kogus tulnuks välja anda 1920. aasta teise poole taksihinnaga — see soodustus kehtis kuni uue metsaseaduse vastuvõtmiseni 1934. aastal. Selleks ajaks olid taksihinnad tegelikult aga tunduvalt tõusnud — eeskätt inflatsiooni tõttu. Näiteks 1927. aastal said asunikud ehi-

tusmaterjali kehtivate taksihindadega võrreldes enam kui kaks korda odavamalt ja turuhindadega võrreldes isegi ligi kolm korda odavamalt (Vester 1932: 302). Sellised hinnakäärid ahvatlesid ehitusmaterjaliga spekulierima, kuigi karistus selle eest võis ulatuda kuni kolmekordse kehtiva taksihinnani. Niisugune tegevus oli aga raskesti tõestatav ning paljud algatatud kohtuprotsessid jooksid liiva. Metsavalitsus soovitas oma ametnikel kohtusse pöörduda vaid kindla süüdistusmaterjali olemasolu korral (ERA, f 63, n 23, s 1027, l 134). Oli avalik saladus, et 1927./1928. a tegeles Tapa, Tamsalu ja Kiltsi ümbruses kuus saeveskit eeskätt just asunikelt ebaseaduslikult ostetud metsamaterjalide ümbertöötamisega (Vester 1932: 302).

Kogu maareformi käigus esitasid asunikud metsavalitsuse ehitusmaterjali eraldamise korra suhtes nii õigustatud kui õigustamata pretensioone. Need puudutasid soodushinnaga müüdavat kogust, selle väljaandmise korda, kvaliteeti jpm. Võimaluse korral püüti asunikud varustada ehitusmaterjaliga nende endi maadel kasvava metsa abil, sellest ülejääv osa eraldati eeskätt ümbruskonna teiste asunike tarvis. Peamiselt küttematerjali sisaldava metsa pidid asunikud välja ostma ja said siis edaspidi selle kasutamiseks vabad käed (*Riigi Teataja*, 1927, nr 106; 1929, nr 98). Seega võeti suund ka asunist metsaomanike kujundamisele, kuid nagu näitas tegelik elu, ei olnud paljudel metsa väljaostuks raha. Isegi asunike ja riigirentnike kongressil 1927. aastal avaldati soovi, et metsaost ei oleks kohustuslik (Asunikkude ja riigirentnikkude... 1927).

Metsade ebaühtlase paiknemise tõttu tekkis aga sageli lausa ületamatuid raskusi ettenähtud puidunormi eraldamisega. Kohati tuli kasutusele võtta kõik ümbruskonna ehitusmaterjale sisaldavad riigimetsad ja alati ei jätkunud sellestki. Seetõttu andis metsavalitsus juba 1921. aastal õiguse lisaks ehitusmetsa aastasele arvestuslangile raiuda vajaduse korral ka järgmise aasta omad. Tegelikult olid juba 1923. aastaks mõnes metskonnas ette raiutud 5–6 aasta okaspuulangid (ERA, f 63, n 6, s 310, l 1441; s 432, l 201–203). Arvutused näitasid, et ainuüksi asunike nõudmiste rahuldamiseks tulnuks maha raiuda kõik Adavere, Pajusi, Rutik-

vere, Imavere ja mitme teise Viljandimaa endise mõisa raieküpsed okaspuumetsad (ERA, f 63, n 6, s 462, l 37, 46). Raskusi tekkis ka raiekohtade määramisel, sest väga sageli tuli metsamaterjali vedada kümnete kilomeetrite kaugusele. Samas oli selge, et asunike ehitustegevuse tõttu ei tohtinud kannatada teised ümbruskonna elanikud. Küll lõpetati aga 1923. aastast aktiivse ehitustegevuse piirkondades firmadele korraldatavad metsaoksjonid (ERA, f 63, n 8, s 274, l 95). Olukorra mõningaseks leevendamiseks alandati 1927. aastal asunikele metsamaterjalide veotariife raudteel (*Riigi Teataja*, 1927, nr 36). Erilist kasu sellest aga polnud, sest nüüd tuli kauguse tõttu loobuda oma "tasuta" tööjõust ja osta juba üles-töötatud materjale. Ja loomulikult ei olnud raudteevõrk piisavalt tihe, selleks et metsamaterjal saaks jõuda kõigi soovijateni.

1926. aastal tõsteti asundustalude ehitusnorm 136 ja eluaseme-kohtadel 68 tihumeetrit, kusjuures saadud lisa tuli osta kehtivate taksihindadega. Selle puidunõude rahuldamiseks anti luba ette raiuda viie aasta okaspuulangid (ERA, f 63, n 8, s 78, l 112). 1927. aastal saadi luba kümne aasta raienormi kasutamiseks (*Riigi Teataja*, 1927, nr 48). Sama aasta lõpuks oli asunike tarvis tehtud etterraieid 62 metskonnas (60% metskondadest), sealhulgas 14 metskonnas vähemalt viie aasta raienormi ulatuses. Sõmerpalu ja Varangu metskondades raiuti juba vastavalt 1938. ja 1940. aasta okaspuulanki. Uute raienormide kehtestamisega seoses hinnatud võimalike etterraiete ulatus küündis näiteks Läänemaal koguni 1954. aastasse (Vester 1932: 301–303).

1934. aasta metsaseadusest tulenevalt määrati asundustalude ehitusmaterjalide normiks 145 tihumeetrit, kuid kaotati senised erisoodustused (*Riigi Teataja*, 1934, nr 80). See tekitas esialgu asjaosalistes ning Põllutöökojaski vastuseisu, kuid Põllutöökoja 1935./1936. aasta aruandes tunnistati ometi selle sammu paratamatust ja peeti otstarbekamaks pöörata rohkem tähelepanu alternatiivsete ehitusmaterjalide kasutamisele (*Põllutöökoja... 1935: 43; 1936: 77*). Tegelikult hakati tulekindlast ehitusmaterjalidest rääkima juba maareformi esimestel aastatel. Näiteks 1921. aasta maakonnametsaülemate koosolekul konstateeriti küll möödapääsmatust raiuda mitme aasta ehitusmetsa lank, kuid samas soovitati

põllutöoministeeriumil asuda alternatiivsete ehitusmaterjalide ot-
simisele. Üheks olulisemaks sammuks peeti tsemendihinna alan-
damist (ERA, f 63, n 6, s 192, l 191–199). Vastavaid samme
ka astuti, kuid ometi jäi tsement nii hinna kui ehitustraditsioo-
nide tõttu enamikule asunikest kättesaamatuks. Mõnel pool ka-
sutati kohaliku toorainena vahel ka savi. Oluline oli seegi, et
ehitusmaterjali eraldamise kord sundis asunikke paratamatult just
puithoonede ehitama. Alles 1934. aastal seniste soodustuste kao-
tamine ja siseturul süvenev konkurents okaspuu ümarmaterjalile
viis konkreetsemate tegudeni. Tagamaks senise metsaekspordi
mahu säilitamist, sai majandusministeerium 1937. aastal õigu-
se sõlmida tellisetööstusega kokkuleppeid soodushinna kasuta-
miseks põllumajandushoonete ehitamisel (tekkinud hinnavahe ta-
sus riik). Vastavad hinnad fikseeritigi 1938. aastal, samuti alandati
telliste kohaleveoks 100 kilomeetri raadiuses raudteetariife (*Riigi
Teataja*, 1937, nr 75; 1938, nr 7).

Tulekindlate ehitusmaterjalide levikut püüti soodustada ka ehi-
tuslaenudega. Nii tuli asunikel ehituslaen puithoonete puhul tasu-
da 29 aasta, muul juhul aga 40 aasta jooksul (*Riigi Teataja*, 1922,
nr 70). Puithoonete puhul kattis laen kuni 60%, tulekindlate
materjalide kasutamisel aga kuni 80% ehituskuludest (*Riigi Tea-
taja*, 1923, nr 74). 1937. aasta Maakapitali seadusega määrati
puithoonete puhul saadava laenu ülempiiriks 50, tulekindlate hoo-
nete puhul kuni 90% ehituskuludest (*Riigi Teataja*, 1937, nr 48).
Paari aasta pärast nõuti Maakapitalilt ehituslaenu saamiseks üld-
juhul juba ainult tulekindla ehitusmaterjali kasutamist (*Riigi Tea-
taja*, 1939, nr 106).

Tehti katseid reguleerida asunikele ehitusmetsa väljaandmise
korda. Näiteks 1925. aasta metsateadlaste päeva resolutsioonis
nõuti senise korra revideerimist just metsavaestes piirkondades:
neis piirkondades soovitati vajaliku ehituspuidu väärtuses anda
raha ning soodustada teiste ehitusmaterjalide kasutamist (Üld-
lääbirääkimised. 1927: 107–108). See nõue jõudis juba metsa-
valitsuse märgukirjana ka põllutöoministri lauale. 1927. aasta
teravate metsapoliitiliste väitluste päevil informeeriski põllutöö-
minister Oskar Köster mõneti ootamatult metsavalitsust kavast

astuda samme ehituspoliitika revideerimiseks. Asunike soovil tulnuks siis nende ehitusmaterjalide norm realiseerida turuhindadega, kusjuures saadud raha oleks antud tagasi juba ehituslaenuna. Peale ettenähtud hoonete ehitamist kuulunuks kustutamisele tegeliku müügi- ja 1920. aasta taksihinna vahe (Asugem... 1927). Erilist tähelepanu see ettepanek avalikkuses ei pälvinud ja seda peeti vaid üheks poliitilise võitluse komponendiks.

1929. aastal esitas aga asunike erakond Riigikogule seaduse eelnõu, mis nägi ette kõigi piirangute kaotamist ehitusmetsa jagamisel. Maakomisjonis leidis kava ka poolehoidu, kuigi sellise operatsiooni ulatus ja võimalikud tagajärjed tekitasid mõnevõrra ärevust. Seaduseelnõu anti valitsusele seisukoha võtmiseks, kuid Riigikogu kolmanda koosseisu volituste lõppemisega asi vaibus (ERA, f 80, n 3, s 836, l 5–6).

Suuremat elevust tekitas 1929. aastal aga rahvaerakondlasest põllutöömistri August Keremi kava. Selle järgi tulnuks asunikele tasuta ehituspuidu turu- ja 1920. aasta taksihinna vahe: see summa oluaks normaaltasu puhul ühes muude soodustustega 520 krooni. Arvati, et sellega saanuks leevendada eeskätt metsavaestes piirkondades elavate asunike olukorda ning uute ehitusmaterjalide kasutuselevõtuga vähendada survet metsadelegi (Uued... 1929).

Asunike erakonna Riigikogu rühma poolt 4. detsembril 1929. aastal riigivanemale esitatud protestikirjas peeti ainuõigeks ehitusmaterjaliks siiski puitu, kõik muu loeti Eesti oludes sobimatuks ja tervislikust seisukohast vastuvõetamatuks (Asunikkude esindajad... 1929).

Kriitika oli kindlasti mõneti õigustatud, sest Keremi kavas ettenähtav toetus oli liiga napp alternatiivsete ehitusmaterjalide kasutamiseks. Kava ei leidnud toetust ka valitsuses ning jäeti kõrvale. Mis puutub metsaametkonda, siis pooldati siin asunike ehituspoliitika suunamisel diferentseeritud lähenemist vastavalt konkreetsetele metsaoludele. Sisuliselt pooldati August Keremi kava just metsavaestes rajoonides. Rahalised vahendid pidid selleks laekuma soovitavalt arvestuslangi piires tehtud raietest. See- ga võinuks asunikele määratud ehitusmaterjali norm tulla raietele

ja müügile kusagil mujal, asunikule oleks aga üle kantud turu- ja 1920. aasta taksihinna vahe. Et aga sellest rahast jäänuks alternatiivsete ehitusmaterjalide kasutamiseks väheks, pidanuksid siia lisanduma riigipoolsed soodustused ja ehitusnõuanne.

Ehituspoliitika korraldamiseks astunud sammudel oli tegelikus elus siiski väike mõju: isegi 1930.–1939. aastail ehitatud talude eluhooneist oli puidust 94%. Mõneti rohkem levisid muud ehitusmaterjalid küll majapidamishoonete rajamisel (*Eelkõkkuvõteted...* 1939: 39). 1937. aasta lõpuks loeti asundustaludest täielikult hoonestatuks 83%, osaliselt 7%, kuna 10%-l puudusid hooned hoopiski. Osaliselt hoonestatuist puudus 26%-l elamu, ülejäänuil laut (ERA, f 63, n 9, s 5185, l 32–33). Aastail 1921–1934/1935 müüdi asunikele soodustatud hindadega keskmiselt 217 000 tihumeetrit ehitusmaterjale aastas ehk ligi 10% sel ajal riigimetsades raiutust (Tuiskvere 1939: 2).

Tuleb siiski tunnistada, et asunike suunamine puithoonete ehitamisele oli paratamatu, kuigi riigipoolse energilisema ja sihipärasema sekkumisega oleks olnud võimalik just metsavaeseis piirkondades rakendada paindlikumat ehituspoliitikat. Igal juhul oli kogu riigis rakendatav soodustatud tingimustel ehitusmaterjalide väljaandmise kord vildak. See oli aga riigivõimule kõige mugavam variant, mis ei nõudnud ka otseste rahaliste kulutuste tegemist. Asunikud ise olid samuti kõige enam huvitatud just metsamaterjalist. Muidugi oli oma osa ka ahvatlusel metsamaterjaliga spekuloida. Sageli müüdi rahapuudusel või mõtlematuses osa või kogu ehitusnorm. Selle tulemuseks oli, et edaspidi tuli vajalik ehitusmaterjal osta juba üldistel alustel või oma majapidamise loomisest hoopiski loobuda.

Vaieldavast ehituspoliitikast tulenevalt pidid oma ohvri kandma ka metsad ja metsamajandus, laiema võetuna riigi majandus tervikuna. Otseselt metsamajanduse seisukohast kaasnesid ehitusmaterjalide soodusmüügiga ulatuslikud ja kohati katastroofilised etteraied, sihipärase metsamajanduse häirimine, metsamajandusest saadavate tulude vähenemine, puidu kohati ebaratsionaalne kasutamine jm. Kui siia juurde arvata veel metsamaade transformeerimine ja 1930. aastate majanduskriisi aegne ulatuslik talu-

metsade raie, siis oligi puidukriisini jõudmine 1930. aastate teisel poolel igati ootuspärane. See viis aga juba valitsusepoolsete radikaalsete meetmeteni, nagu riigimetsafondi ülestöötamise ja metsaekspordi koondamine riikliku metsatööstuse kätte, kütteturu ümberkorraldamise programmi vastuvõtmine, üldse metsamajandusele suurema tähelepanu osutamine jne.

ENDISTE OMANIKE OMANDI OSALINE KOMPENSEERIMINE METSAGA

Üks enam emotsioone tekitanud ja vastuolulisemaid tahke maa-reformi teostamisel oli endiste omanike vara kompenseerimise küsimus. Omaagset ajakirjandust sirvides jääb domineerima mulje, et üldiselt peeti seda siiski poliitiliseks veaks. Sellele seisukohale leiti õigustusi 13. sajandil toimunud, 700-aastasest "orjapõlvest" ja paljust muustki meie maa ja rahva pikast ajaloost. Ka tänapäeval leiavad meie ajakirjanduses sõjajärgse Eesti Vabariigi maa-reformi ülepingutatud kiituse kõrval taunimist kunagiste omanike vara osalisekski kompenseerimiseks tehtud otsused. Ometi tunnistasid peaaegu kõik kaalukamad poliitilised jõud nende otsuste otstarbekust ja vajalikkust. Päris kõva häälega sellest rääkida tavaliselt siiski ei soovitatud. Kindlasti vajaks seegi küsimus põhjalikku käsitlust, kuid piirdugem siiski metsatemaatikaga.

Võõrandatud mõisate eest tasumaksmise seadus võeti Riigikogus vastu 5. märtsil 1926 (*Riigi Teataja*, 1926, nr 26). Tegelikult hakati liialt radikaalseks peetud maareformi kohendama juba tunduvalt varem. Nii määrati näiteks 1923. aastal endistele omanikele 108 asundustalu, mille piires keelati metsavalitsusel igasugune metsaraie (ERA, f 63, n 8, s 308, l 100–101). 1925. aastal tagastati Riigikogu järjekordse maaseaduse täiendamise ja muutmise seadusega endiste rüütlimõisate omanikele kuni 50 hektari ulatuses nn maakohti (*Landstelle*), mis võisid sisaldada ka metsamaid (*Riigi Teataja*, 1925, nr 95/96). 1927. aastal võrdsustati "asunikuks" saanud varasemad omanikud pärisasunikega ka soodustatud tingimustel antava ehitusmaterjali osas (ERA, f 63, n 23, s 1072, l 98).

Vabadussõja ajal ja sellele vahetult järgnenud aastail valitses Eestis terav küttekriis. Metsamaterjali ülestöötamine ja väljavedu oli aga häiritud tööjõu puudumise ning majanduselu sõjajärgse laostatuse tõttu. Juba 1918. aasta lõpus oli majandusministeeriumi halduses loodud Kütteainete Keskkomitee, mille peamiseks ülesandeks oli sõjaväe ja riigiasutuste ning ettevõtete varustamine küttepuiduga. Olukorda püüti leevendada ka erasektori igakülgse ergutamisega, milleks valitsuse otsusega 1919. aasta 30. augustist võimaldati kõigil soovijail, sealhulgas ka mõisaomanikel, tegelda küttepuidu ülestöötamise ja müügiga (*Riigi Teataja*, 1919, nr 61/62). Tegelikult kujunes sellest üks suur juriidiline sasipundar, kus omavahel põimusid õiguslikud ja majanduslikud probleemid, lisaks veel emotsioonidki. Oli ju Asutava Kogu valimistulemusi arvestades selge, et mõisad ja nende metsad tuleb lähitulevikus riigistada. Seega tulnuks õieti takistada endiste omanike raiet. 1919. aasta juulis-augustis oligi Asutava Kogu vasakpoolsete initsiatiivil arutusel mõisametsade raie piiramine, mis nägi ette juba sõlmitud 1919./1920. aasta ning varasemategi raielepingute tühistamist. Parempoolsete parteide vastuseisul kava siiski läbi ei läinud, sest see ähvardanuks puidukriisi veelgi süvendada. Välisvaluuta teenimiseks pandi suuri lootusi metsaekspordile ja seetõttu ei saanud kergekäeliselt tühistada juba sõlmitud lepinguid. Asjal oli ka oluline poliitiline aspekt: leiti, et kavandatu meenutab bolševike asjaajamist, pärsib erainitsiatiivi ning mõjub halvasti ka rahva psüühikale. Jaan Teemanti arvates "lepingute või kohustuste vald on sarnane, kus peavad need seadused maksma, mis lepingu tegemise ajal maksnud" (*Asutav Kogu... s.a.: 1317–1320*).

10. oktoobril 1919 vastu võetud maaseadusega mõisate metsad küll riigistati, kuid endised omanikud jätkasid sõlmitud lepingute täitmist. Niisugune ebanormaalne olukord tekitas loomulikult hulgaliselt arusaamatusi ning rahulolematust. Tagantjärele põhjendati seda segadust tegelikku metsade ülevõtmist reguleerivate tehniliste juhtnööride puudumisega — need anti välja alles 1920. aasta algul —, mille tõttu "tuli paratamatult leppida, et 1919./20. a metsatööstuse hooajaks võõrandatud metsad jäid en-

diste omanikkude majandada" (*Riigi metsavalitsus...* 1932: 7). See põhjendus oli aga paljuski formaalne. Oli selge, et metsaametkonnal käis üle jõu tegelda üheaegselt metsade ülevõtmisega ja raiete organiseerimisega, seda enam et vastav organisatsioon sisuliselt puudus. Oma osa oli kindlasti ka riigi majanduslikel ja poliitilistel huvidel. Alles tagantjärele, 4. veebruaril 1920, avaldati metsa ostu-müügilepingute kinnitamise kord, mille järgi seesugused lepingud tuli ühe kuu jooksul esitada põllutöömisteeriumile läbivaatamiseks. Positiivse otsuse korral võisid raied toimuda 1919./1920. aasta langi piires. Kui see ületati, siis lepingud katkestati. Metsaülemaile anti õigus lubada raieid ka varasemal aastail kasutamata jäänud lepingute osas, kui need olid kooskõlas Venemaa metsahoiukomiteede kinnitatud majanduskavadega (*Riigi Teataja*, 1920, nr 16/17). Mõni aeg hiljem kohustati endisi omanikke lepingute kinnitamise korral tasuma ka mõisa metsaametnike palgad kuni 1. maini 1920 (*Riigi Teataja*, 1920, nr 20/21).

Kokku esitati põllutöömisteeriumile läbivaatamiseks üle 700 seesuguse metsa ostu-müügi lepingu. Metsavalitsuse juurde loodi selle töö tarbeks spetsiaalne komisjon. Et asjaosalised ei olnud komisjoni otsustega alati rahul, siis venis lõplike otsuste langetamine kohati kaugesse tulevikku: veel 1930. aastate lõpul tegeldi alles 1919./1920. aasta lankide vabaks andmisega, näiteks 1937./1938. aastal 3500 tihumeetri ulatuses (*Riigi metsavalitsus...* 1932: 8; Tuiskvere 1939: 61).

Mis puutub raielankide eraldamise tehnilisse külge, siis toimus see lepingute sõlmimise ajal kehtinud Vene metsahoiuseadusest tulenevalt väga lühikeste raieringide alusel. 1930. aastail olid üldiselt maksivad okaspuude puhul 100- ja lehtpuude puhul 60-aastased raieringid, kuid 1919./1920. aasta langi osas kasutati vastavalt 60- ja 30-aastast raieringi. Lühikeste raieringidega tehtud arvestusega suurenes aga tunduvalt lankide pindala, mida avalikkuses hinnati kui mõisnikele antud erisoodustust. Ametlikult põhjendati seda seaduste puudulikkusega ning vajadusega mitte jätta raieõiguse kasutamisega hilinenuid teistega võrreldes ebavõrdsesse seisu. Ühtlasi leiti, et raieteks õiguse saanud isikud

on oma metsi varemalt hoidnud ja seega tulnuks tehtud otsust käsitada ka omamoodi preemiana (*II Riigikogu... s.a.:* 696).

Paljuski seoses just 1919./1920. aasta raielangi väljaandmisega toimusid metsaametkonnas suured puhastused, sest hilisemal kontrollimisel avastati arvukalt endiste omanike kasuks langetatud otsuseid. Osalt tulenes see ametkonna kogenematusesest, aga sagedased olid ka ilmsed seaduserikkumised (suur osa metsaametnike olid varem olnud mõisate teenistuses). Igal juhul vallandati aastail 1919–1920 mitmesuguste kuritegude eest 161 ja paigutati ümber 35 metsaülemat, abimetsaülemat ja metsnikku, 64 üle oli käimas juurdlus või kohtuprotsess (ERA, f 63, n 8, s 288, l 106). Märkigem, et 1923. aastal oli metsavalitsuse süsteemis kokku 440 nimetatud ameteid haaravat töökohta (*Riigi metsavalitsus... 1932:* 9).

1926. aasta alguseks oli endistele omanikele raieteks vabaks antud ligikaudu 2900 hektarit metsa ja ees arvati olevat veel ligi 700 hektari eraldamine. Suuremate üksustena oli Paasvere mõisale eraldatud 120, Oravale ja Pagarile 110 hektarit (ERA, f 63, n 6, s 450, l 88; n 23, s 1410, l 9).

Juba 1920. aastate esimesel poolel enne vastava seaduse vastuvõtmist tehti algust võõrandatud mõisate kompenseerimisega. See puudutas eeskätt välisriikide alamate maavaldusi ja mida mõjukam riik viimaste taga seisis, seda kiiremini asi ka lahendati. Üheks kompensatsiooni vormiks sai mets, seda nii raieõigusega kui koos metsaaluse maaga. Nii anti näiteks Hummuli omanikule lisaks rahale veel 50 hektari suurune asundustalu ja mõisa metsast 80 000 kroonise väärtusega raielank viieks aastaks (ERA, f 80, n 3, s 411, l 6–7).

Palju peavalu valmistas valitsusele Tähtvere mõisa endine omanik Maria von Wulf, kes välisminister Friedrich Karl Akele sõnul "asub Roomas, saab iga kahe nädala tagant kokku Itaalia kuningaga, kusjuures ikka jutt on sellest, et Eesti ei maksa tasu võõrandatud maade eest". Imselt tänu mõjukaile soosijaile saavutati siingi kiiresti kokkulepe, millega peale rahalise kompensatsiooni ja talukoha anti endisele omanikule kasutada ühe

aasta raielank Tähtvere mõisa metsas (ERA, f 80, n 3, s 411, l 2, 6–7).

Veelgi suurema kõlapinnaga oli Kolga mõisa tasumaksmise lugu — sellest seati Rootsi riigi poolt sõltuvusse Eestile kaubandusliku krediidi eraldamine. Nimelt leidis Rootsi pool, et tema alamad on varanduslike küsimuste lahendamisel Eestis halvemas seisukorras kui mõne teise riigi, eriti Suurbritannia alamad. Valitsuse salajase otsusega 28. maist 1924 lubatigi metsavalitsusel eraldada endisele omanikule 30 000-kroonise väärtusega raielank. Et Rootsi valitsuse arvates polnud see küllaldane, siis suurendati raielangi väärtus 6. juuni otsusega 40 000 kroonini. Sellega olidki olulisemad takistused ka riikliku krediidi saamiseks likvideeritud (Jaanson 1976: 128–130).

Vähehaaval hakati rakendama vara kompenseerimist metsa- ja Eesti kodanikest endiste omanike puhul (ERA, f 80, n 3, s 411, l 17). Kõik need juhud lahendati valitsuse salajaste otsustega, mis vaid harva jõudsid ajakirjanduse veergudele. Hoopis rohkem oli avalikkus informeeritud 1920. ja 1930. aastate vahetusel päevakorda tõusnud nn uussakslaste (isikud, kes olid hiljem omandanud Saksamaa kodakondsuse) tasumaksmise küsimusest. Nende selja taga seisev Saksa riik nõudis ka oma kodanike vara kompenseerimist analoogiliselt teistega ja seda soovi korral maa ja metsaga. Sel juhul lubati aga märgatavalt piirata rahalist nõuet (ERA, f 80, n 2, s 451, l 5–6). 1920. aastate lõpul sooviti raielanke 4000 hektari ulatuses, aga see nõue vähenes läbirääkimiste tulemusena peagi 1700 hektarini. Hoogustuv majanduskriis ja uus Saksamaa-poolne surve suurendasid selle 1931. aasta alguseks koguni 5000 hektarini, samas kui Eesti pool pidas võimalikuks kuni 3000 hektari eraldamist. 1931. aasta lõpuks lepiti siiski kokku 2000 hektari peale. 19. detsembril 1931 sõlmitud lepinguga tuli uussakslastele välja anda vähemalt 370 000 tihumeetrit metsamaterjali koguväärtusega taksihindades umbes 0,8 miljonit krooni. Uussakslastega sõlmitud tehingud puudutasid kokku 147 mõisat ja 16 maakohta. Otseselt raielanke soovisid 49 endist omanikku. Kogu metsaoperatsioon pidi olema lõpetatud 1. maiks 1935 (ERA, f 63, n 23, s 1410, l 19, 185, 198–201; f 80, n 4,

s 343, l 156). Raielankide eraldamisega tehti algust juba sama aasta lõpul. 1919./1920. aasta raielangiga võrreldes määrati raied nüüd eeskätt metsarikastesse piirkondadesse (uussakslaste soov kasutada oma kunagisi metsi lükati tagasi), raietel peeti silmas metsamajanduslikke reegleid.

Kokku puudutasid uussakslaste raied 22 metskonda, kus eraldatud raielankide tagavaraks saadi 383 414 tihumeetrit, seega mõneti rohkem kui lepingus fikseeritud. Loomulikult suurenes ka taksihind, ulatudes 951 000 kroonini (ERA, f 63, n 23, s 1410, l 14–19, 185). Asjaosalised ise arvestasid kindlasti tunduvalt suurema turuhinnaga, seda enam et tegu oli parima metsaga.

Et uussakslastele tasumaksmine kujunes Asunduskapitalile (moodustus peamiselt asundus- ja riigirenditalude müügist saadud rahast) koormavaks, millega kaasnesid viivitused kompensatsioonitasude maksmisel, siis avaldasid uussakslased soovi kompenseerida 1933. aasta osamaks (300 000 krooni) vastavas väärtuses saematerjaliga. Madalatest hindadest tulenevalt oluks seda vaja aga 23 500 tihumeetrit, kusjuures tegu oleks olnud parima ekspordmaterjaliga. Et puiduturul oli märgata elavnemise märke, siis oli otstarbekam saematerjal ise ekspordida. Et see tehing tähendanuks riiklikule metsatööstusele ka organisatsioonilisi raskeid, siis Eesti pool ei nõustunud soovituga (ERA, f 63, n 23, s 1410, l 57).

Samasisuliselt ettepanekuid tuli hiljemgi. Nii avaldas Saksa- maa suursaadik Eestis vestluses Eesti välisministriga 3. oktoobril 1934 soovi tasumaksmise kiirendamiseks anda seda täiendava saematerjali näol. Välisminister omakorda pakkus välja põlevkivisaadusi. Vähemalt põllutööministeerium pidas ettepanekut raskesti teostatavaks, kuigi leiti, et “küsimus väärib heatahtlikku kaalumist”. Soovitati ära oodata asjaosaliste enda konkreetseid ettepanekuid (ERA, f 63, n 23, s 1410, l 91–100). Et neid ei tulnud ja Eesti pool polnud asjast huvitatud, siis langes küsimus päevakorrast. Peab siiski ütleva, et uussakslased ei suutnud puiduturu madalseisu tõttu saada oma metsatehingust loodetud tulu. See oli ka põhjuseks, miks suur osa neist lõppkokkuvõttes eelistas siiski rahatasu riskantsele metsaoperatsioonile. Nii anti

1935./1936. aastani välja kokku 160 000 tihumeetrit (umbes 40%) ehk koguväärtuses taksihindade järgi umbes 300 000 krooni. Ülejäänud lepingud tühistati asjaosaliste palvel, kusjuures esimesed avaldused anti sisse juba 1932. aasta alguses (ERA, f 63, n 23, s 1410, l 19).

Metsakompensatsioonidesse suhtus avalik arvamus eitavalt ja omaaegne ajakirjandus pööras sellele küllaltki palju tähelepanu. Mis puutub arvestatavasse poliitilistesse erakondadesse ja majandusringkondadesse, siis võtsid need asja tunduvalt rahulikumalt, pidades seda kiireks võimaluseks lahendada maaseadusest tulenevaid probleeme. Võib-olla olid kõige komplitseeritumas olukorras kompenseerimistesse üldiselt kriitiliselt suhtunud sotsiaaldemokraadid. Aga valitsuskoalitsiooni kuulumise aastail vaikisid nemadki. Näiteks jääd 1931. aastal uussakslaste kompensatsiooni arutusel Riigikogus erapooletuks ning pandi vastutus varasemate valitsuste peale. Samas aga rõhutati, et just oma osalusega valitsuses suudeti uussakslastele tasumaksmine varasemaga võrreldes soodsamalt lahendada (Uussakslaste tasu. 1932).

Eesti Vabariigi aegsest metsakompensatsioonide ulatusest puudub täielik ülevaade. Sellest ei armastatud palju rääkida, pealegi lahendati need küsimused Riigikogu maakomisjoni ja valitsuse salajaste otsustega. Nii anti näiteks 1920. aastate lõpul maakomisjoni salajase otsusega valitsusele õigus eraldada välisriikide kodanikele kuni 1200 hektarit metsamaid. Et sellest jäi peagi vajaka, siis nõustus maakomisjon 2. aprillil 1930 uute metsamaade eraldamisega. Tehingu tegelik ulatus pidi aga jääma ainult valitsuse otsustada ja valitsus vabanes kohustusest informeerida toimunut Riigikogu (ERA, f 80, n 3, s 411, l 4; n 4, s 375, l 52). On teada, et 1931. aasta lõpuks oli erikokkuleppeid sõlmitud 101 endise omanikuga (uussakslasi arvestamata), kellele määratud metsade pindala ulatus 3103 hektarini. Sellest 1250 hektarit oli antud koos metsaaluse maaga, ülejäänu osas oli tegu raieõigusega (ERA, f 80, n 4, s 343, l 156). Ajakirjanduse andmeil oli 1931. aasta lõpuks endistele omanikele antud ainuüksi raieteks ligi 8000 hektarit (Uussakslaste tasuküsimus... 1931). Metsateadlase Edgar Vesteri 1929. aastal antud hinnanguil võis kogu kompen-

seerimisest haaratud metsamaade pindala koos raietega ulatuda ligi 15 000 hektarini (Vester 1930: 34–37). Et tegu oli ka järgnevaiks aastaiks ette antud perspektiivse hinnanguga, siis tuleb seda pidada natuke ülepingutatuks. Ilmselt oleksime tööle lähemal, kui hindaksime tehingute kogumahtu 10–12 000 hektariga, millest kuni 1/5 anti koos metsaaluse maaga.

Eesti metsamajandusele see endiste omanike vara kompenseerimine erilisi raskusi ei tekitanud — välja arvatud 1919./1920. aasta raielangi puhul —, raielankide eraldamine toimus enam-vähem korrektselt. Otseselt raieteks antud ala võib hinnata 1–1,5 aasta riigimetsade arvestuslangi suuruseks. Kui me aga meenutame 1920. aastate vaidlusi riigimetsade erastamise üle, siis tuleb ometi tõdeda selle protsessi tasa ja targu toimimist, kuigi piiratud ulatuses ning hoopis teistel alustel ja tingimustel.

LÕPETUSEKS

Iga erakorraline, väljaspool arvestuslangi piire toimuv raie, eriti kui selle teostamisel eiratakse elementaarseidki metsamajanduse põhitõdesid, jätab paratamatult oma jälje. Nii avas näiteks metsaservade maharaiumine asundustegevuse käigus metsad tuultele. Ulatuslike tormiheidete koristamine võttis aega, mis omakorda lõi soodsad tingimused metsakahjurite levikuks. Tegelikult tulebki nimetatud põhjustel vigastatud ja hukkunud metsast tulenevat kahju pidada muust kahjust olulisemaks. Toimunu vahetuks väljundiks oli sanitaarraiate ebanormaalselt suur osakaal raiete struktuuris (aastail 1922–1940 21%). Osalt põhjustas seda küll hooldusraiate tagasihoidlik maht (3%), kuid samas jäi suur osa sanitaarraietest ametlikus statistikas fikseerimata ja on kirjas vaid lõppraiate arvestuses. Need spetsiifilised metsamajanduslikud küsimused jäid aga tavainimesele märkamatuks. Räägiti küll palju metsade üldisest laastamisest ja ajakirjandus võimendas seda veelgi. Ja erakorraliste raiete osas ei oldudki tõest väga kaugel. Neid raieid võib omakorda eesmärkidelt jagada kolme olulisse rühma:

- a) maareformi teostamisega ühenduses olevad;

- b) riigi finants- ja majandusseisukorra kindlustamiseks tehtud
ja
c) puidudefitsiidist põhjustatud.

Teises alajaotuses nimetatud raietest tuleb eeskätt nimetada 1924. aasta nn valuutalanki. Sellega määrati sõjajärgsest majanduskriisist väljatulekuks ja riigi finantsolukorra kindlustamiseks erakorralisele raiele 6540 hektarit meie parimaid metsi (arvestuslangi harilik hektaritagavara 161 tihumeetrit, valuutalangi 240 tihumeetrit), millega loodeti riigikassasse täienduseks saada 10 miljonit krooni. Tegelikult suudeti ebasoodsa rahvusvahelise puidukonjunktuuri tõttu realiseerida vaid 3533 hektarit koguväärtusega 3,8 miljonit krooni. Järjekordse majanduskriisi ajal 1933. aastal määrati erakordsele raiele 2000 hektari suurune lank koguväärtusega taksihindades 0,8 miljonit krooni. Väärrib märkimist, et selle aktsiooniga püüti leevendada tööpuudust, liiks suunati kasvava metsa müügist saadud raha lisaelarvetena metsamajandusse, eeskätt tööjõumahukate ettevõtmiste finantseerimiseks (metsakultuurid, metsakuivendus jm). Taas kavandati majanduslikel kaalutlustel 140 000 tihumeetri suuruse tarbemetsa langi etteraie 1940./1941. aastaks, millest aga ekspordivõimaluste puudumise tõttu loobuda tuli. Eeskätt küttekriisist põhjustatud etteraied toimusid aastail 1919–1922. Pindalalt kujunes siis aastalangi suuruseks 10–15 000 hektarit, samal ajal kui arvestuslank oli fikseeritud keskmiselt 9000 hektari piires. 1930. aastate teisel poolel jäi arvestuslank juba 6300–6900 hektari suuruseks, mida tulebki pidada eeskätt metsamaade transformeerimise ja erakorraliste raiete praktiliseks tagajärjeks. Ka sellistes tingimustes tuli 1939./1940. aastal taas ette võtta 640 hektari suurune (140 000 tihumeetrine) erakorraline küttele lank, milleks omajagu põhjust andis sõjast tingitud energiakandjate impordi vähenemine (Meikar 1988: 136–148).

Erakorralised raied põhjustasid riigimetsade märgatavat ülekasutust. Ametlikult hinnati seda aastail 1922–1929/1930 26%ga (*Riigi metsavalitsus...* 1932: 34–35). Metsateadlase Paul Reimi hinnanguil oli ülekasutus aastail 1924–1934 umbes 25% (Reim 1937: 505). Seda võib pidada ametlikuks seisukohaks —

sama arv figureerib ka 1936. aastal valitsuse poolt heakskiidetud metsamajanduse arengu kavas (*Metsamajanduse...* 1936: 30). Ulatuslikes üleraietes ei olnud lähimate naaberriikidega võrreldes siiski midagi erakordset, kõik nad vaevlesid paljuski analoogsete probleemide käes. Nii hinnati Läti riigimetsade üleraiet aastail 1922/1923–1935/1936 ligi 40%-ga, Leedus aga veelgi suuremaks (Maydell 1973: 106).

Üleriikliku usaldusväärse statistika puudumise tõttu ei olnud 1939. aasta põllumajandusloenduse ni tait selgust metsakasutuse tegelikust ulatusest Eestis. Kõige selgusetum oli olukord talumetsade kasutamise osas, kuigi just 1930. aastate majanduskriisi aastail võis talumetsades täheldada ulatuslikku raiet — see oli aeg, mil madalatele puiduhindadele vaatamata püüti metsa abil (kui seda oli) oma majapidamist päästa. 1930. aastate teisel poolel, kui riigimetsade ülestöötamine monopoliseeriti riiklikule metsatööstusele, kasvas talumetsades aga erafirmade surve. 1936./1937. a kogutud andmeil hinnati raiutud talumetsade pindala umbes 4500 hektariga, samal ajal kui riigimetsade arvestuslangi suuruseks oli sel ajal 6270 hektarit (Meikar 1992: 45). Eesti katastrimetsade arvestuses hindas Paul Reim kogu ülekasutust 1924.–1934. a 32%-ga (Reim 1937: 510). 1939. aasta andmetest tuli aga välja, et talude metsakasvatav maa heina- ja karjamaametsade ning võsastike osas oli seniarvatust tunduvalt ulatuslikum, ning seetõttu tuli teha korrektiive ka tegeliku metsakasutuse mahtu hinnates. 1937. aastal oli 1924.–1934. aasta raiete ulatuseks üle riigi pakutud 4,3 miljonit tihumeetrit (Reim 1937: 503), kuid uute andmete valgusel tõusis see hinnanguliselt 5–6 miljoni tihumeetrini, millest kuni 3 miljonit tihumeetrit langes talude arvele (Mutt 1940: 77–78).

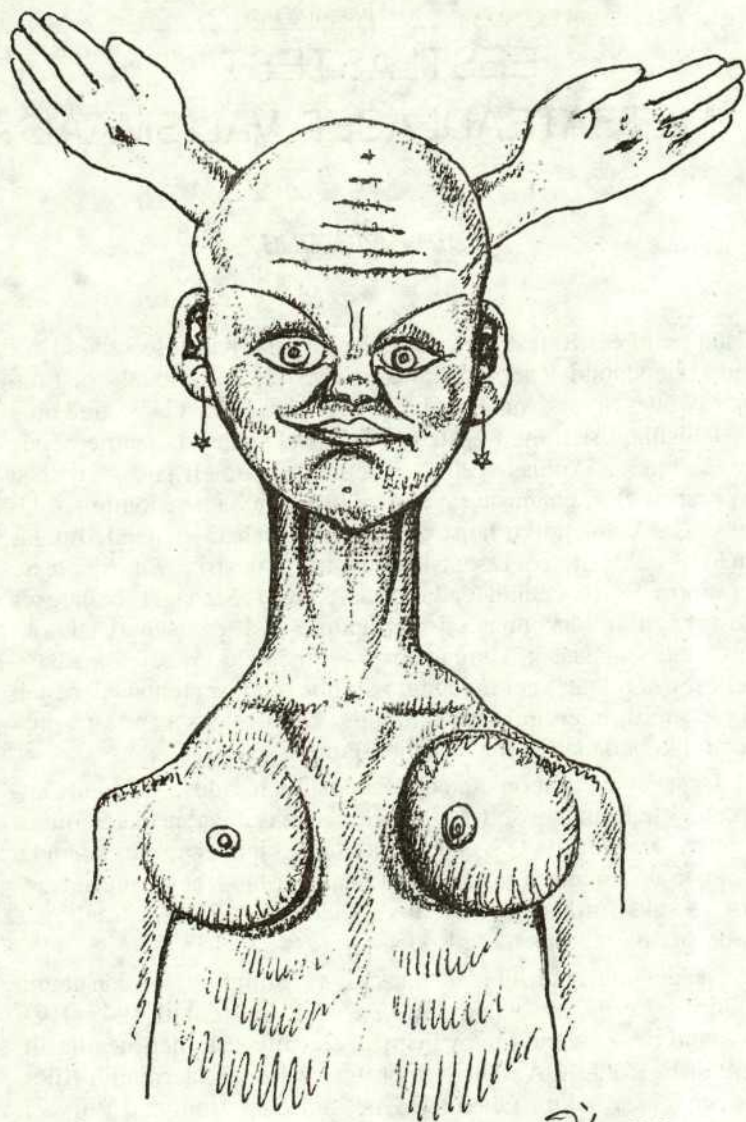
Kõigest hoolimata oli riiklikust seisukohast määrav tähtsus siiski riigimetsades toimival, sest siia kuulusid meie ulatuslikumad ja parimad metsad, siin oli metsamajandus kõige intensiivsem ja sihipärasem. Ilmsed möödalaskmised metsapoliitikas puudutasid just riigimetsi ja metsamajandust, mis viisid ka pingelise situatsiooni kujunemisele puiduturul 1930. aastate teisel poolel. Nagu nägime, oli oma osa selles maareformilgi, õigemini küll sel-

- Meikar, Toivo 1988. Raied kodanliku Eesti riigimetsades. — *Metsamajandus 1985. Metsakasvatus*. Tallinn: Valgus, lk 136–148
- Meikar, Toivo 1992. Talumetsad Eesti Vabariigis. — *EMI Teataja*, nr 5, lk 43–47
- Meikar, Toivo 1995. Märkmeid Eesti metsapoliitikast 1920. aastail. — *Akadeemia*, nr 2, lk 295–308
- Metsamajanduse põhijooned*. 1936. Tallinn
- Mutt, Vassili 1940. Talumetsad Eestis. — *Eesti Metsaiühingute Liit 1930–1940*. Tallinn, lk 69–84
- P., K. 1927. Palju on meie riigil metsa tarvis? — *Maa*, nr 175, 2. VIII, lk 2
- Põllutöökoja aruanne 1934/35*. 1935. Tallinn
- Põllutöökoja aruanne 1935/36*. 1936. Tallinn
- Reim, Paul 1937. Metsamajandus Eestis. — *Konjunktuur*, nr 7/8, lk 426–558
- Riigi metsavalitsus ja riigi metsatööstus 1918–1930*. 1932. Tallinn
- Riigi Teataja*. 1919, 1920, 1922, 1923, 1925, 1926, 1927, 1929, 1933, 1934, 1937, 1938, 1939
- Rosenberg, Tiit 1994. Agrarfrage und Agrarreform in Estland 1919: Ursachen, Voraussetzungen und Folgen. — *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised: Humanitaar- ja sotsiaalteadused*, nr 3, lk 323–335
- Silvanus 1932. Kui palju on võimalik saada metsa alt uudisasundusteks maad. — *Võitlus Eesti Parema Tuleviku Eest*, nr 8, 30. IV, lk 5
- Sinberg, Tõnis 1933. *Asundustegevuse võimalusi Eestis ja selle korraldamise põhijooni*. Tallinn
- Sõrmus, Rudolf, August Gutman 1933. *Töötaolu Eestis*. Tallinn
- II Riigikogu protokollid. 7. istungjärg. s.a.* Tallinn
- Tiismann, Bernhard 1936. Riigi metsamajandus 1934/35. m.-a. — *Eesti Statistika*, nr 2, lk 77–84
- Tuiskvere, Bernhard 1939. Riigi metsamajandus 1937/38. a. — *Eesti Statistika*, nr 2, lk 57–65
- Uued sihtjooned ehituspoliitikas. 1929. — *Postimees*, nr 298, 2. XI, lk 2
- Ussakslaste tasu. 1932. — *Rahva Sõna*, nr 85, 9. IV, lk 2
- Ussakslaste tasuküsimus pooleli. 1931. — *Rahva Sõna*, nr 277, 6. XII, lk 2
- Valitsusasutiste tegevus 1934/35. a.* 1935. Tallinn

Märkmeid Eesti Vabariigi 1930. aastate metsapoliitikast

- Vester, Edgar 1930. Riigimetsade tähtsus riigi tulunduses. — *Eesti Metsanduse Aastaraamat*, IV. Tartu: Akadeemiline Metsaselts, lk 24–41
- Vester, Edgar 1932. Meie agraarreform ja selle mõju metsamajandusele. — *Eesti Metsanduse Aastaraamat*, VI. Tartu: Akadeemiline Metsaselts, lk 274–328
- Üldläbirääkimised. 1927. — *Eesti Metsanduse Aastaraamat*, II. Tartu: Akadeemiline Metsaselts

TOIVO MEIKAR (sünd. 1947) lõpetas Tartu ülikooli 1972. aastal ajaloolasena, 1981. aastast ajalooeaduste kandidaat. Praegu töötab Eesti Metsainstituudis vanemteadurina. *Akadeemias* on avaldanud artiklid “Metsaametnikud ja -huvilised Eestis 18. sajandi lõpul” (1991, nr 6, lk 1292–1390), “Tartu Ülikooli õppe- ja katsemetskonna loomine” (1991, nr 12, lk 2629–2641), “Abruka saare mets” (1992, nr 12, lk 2600–2612), “Metsateadlane Aadu Valmet ja tema mälestused” (1993, nr 9, lk 1950–1955) ja “Märkmeid Eesti metsapoliitikast 1920. aastail” (1995, nr 2, lk 295–308) ning ühe arvustuse (1994, nr 3, lk 625–629).

ILMAR KRUUSAMÄE

EESTLASTEST METSATEADLASED VÄLISMAAL

Malev Margus

Üsna palju eestlastest metsateadlasi on oma hariduse saanud või seda täiendanud Rootsis, Kanadas, USA-s, Saksamaal või Soomes. Võttes arvesse nii enne kui pärast sõda Eestist lahkunud ning ka välismaal sündinud eesti soost metsateadlased, saame nende koguarvuks 35 (pluss veel 3, kel õpingud pooleli jäid). 26 neist on praegu elus, enamasti on nad nüüdseks juba pensionile siirdunud. Üle kolmandiku neist on kraadiga mehed — nende hulgas on kuus doktorit, üks litsentsiaat ja kuus magistrit. Võttes arvesse ka varem, Eestis saadud teaduskraadid, võib tõdeda, et sõjajärgses Eesti pagulasühiskonnas on metsanduse alal tegutsenud 15 doktorit, 1 litsentsiaat ja 10 magistrit — niisiis 26 kraadiga teadlast, kellest osa töötab veel praegugi. Selline teaduspotsiaal vastab ühele tublile metsandusinstituudile. Õieti tuleks nende teaduspäränd koondada Eesti Metsamuuseumi Sagadis.

Üksteist teadlast on oma metsandusliku hariduse saanud Rootsis, üheksa Kanadas, seitse USA-s, kuus Saksamaal ja üks Soomes. Rootsis, Kanadas ja USA-s õppinud mehed jäid enamasti sinna ka tööle, Saksamaale jäi vaid kaks seal õppinud eesti metsateadlast — kaks siirdus USA-sse, üks Kanadasse ja üks Austraaliasse. Soomes õppinu asus tööle Rootsi.

Vaadeldgem neid lühidalt ühekaupa. Siinjuures on kasutatud ajakirjas *Eesti Metsamees Eksiilis*, nr 1–61, aastail 1949–1989 ilmunud personaaliat ning välismaal elavalt eesti metsateadlasilt, eriti dr E. Kohhilt, A. Palsilt ja professor Endel Saarmanilt Rootsis, magister Viktor Obetilt USA-st, magister Raimund Piirveelt Kanadast ja teistel saadud andmeid.

Rootsi Kuningliku Metsaülikooli Stockholmis on lõpetanud 1949. aastal **Ülo Mathiesen** (sündinud 14. VIII 1922 Tartu üli-

kooli metsaosakonna asutaja, metsakorraldusprofessori Andres Mathieseni pojana), kes tõusis Põhja-Rootsi metsakorraldusorganisatsiooni juhatajaks (1960–1968); **Hermann Pliik** (4. V 1918–21. XI 1994), kes sai esimeseks metsaülemaks üle paarisaja tuhande hektarilises Virgisa riigimetskonnas, kus ta töötas aastail 1960–1983, ja **Elmar Tammarm** (1. V 1914–10. XI 1950), kes jõudis pidada ka metsakorraldaja ametit. Ülo Mathieseni, Hermann Pliki ja Elmar Tammarmiga õppisime aastail 1942–1944 koos Tartu ülikooli metsaosakonnas.

1965. aastal lõpetas Rootsi Kuningliku Metsaülikooli **Helmut Talts** (15. XII 1919–2. VII 1992), kes oli küll juba varem saanud Rootsi riigimetsanduse keskasutuses büroodirektoriks töö ja masinatehnika alal (1962–1984). Enne Eestist lahkumist oli ta õppinud Tartu ülikooli metsaosakonnas aastail 1940–1943. Ta oli ka Eesti Metsateadlaste Ühingu Rootsis esimees (1987–1992) ja lõpuks Eesti Vabariigi viimase eksiilvalitsuse põllutöominister (1990–1992). Tema põrm on sängitatud Tallinna Metsakalmistule.

Rootsi Kuningliku Metsaülikooli lõpetas 1961. aastal ka **Rein Rummel** (30. XII 1933–3. I 1991), kes töötas AS Rootsi Tselluloos Sundsvallis SCA tehase abidirektorina (1961–1991), saades kõrgemat palka kui Rootsi peaminister, ning 1962. aastal **Villu Mustel** (10. II 1932–31. VIII 1990), kes oli rahvaülikooli õpetajaks.

Stockholmi Kuningliku Tehnikaülikooli lõpetas 1947. aastal puidutehnoloogia insenerina tuntud Eesti puidutöösturi järeltulija **Eugen Justsuk** (sündinud 24. IV 1921), kes sai magistriks ning töötas puidujäätmete kasutuse osakonna juhatajana (1949–1952) Rootsi Puidusaaduste Uurimislaboratooriumis ning oli 1976. aastast Saksamaal konsultatsioonifirma Lignitechnik kaasosanik ja aastaid rahvusvaheliselt tuntud puidukasutuse ekspert, kes on töötanud paljudes maades ja valdab vabalt seitset keelt. Andnud Eesti metsakasutusasutustele konsultatsiooni ja vahendanud nende sidemeid Rootsi asutustega.

Stockholmi Kuningliku Tehnikaülikooli lõpetas 1952. aastal **Evald Karjel** (sündinud 28. XII 1913), hiljem Euroopa suurima vineerivabriku Otterbäckens Playwoodfabrik juhataja (1975–1979), praegu tunnustatud ekspert Balti riikidest jm ekspordita-

vate metsamaterjalipartiide hindamisel. Avaldanud Eesti ajakirjanduses huvitavaid metsandusalaseid artikleid.

Sellesama tehnikaülikooli on 1957. aastal lõpetanud ka **Endel Saarman** (sündinud 9. VIII 1923), kes sai litsentsiaadiks 1962. aastal, seejärel samas ülikoolis puiduteaduse ja -tehnoloogia professoriks, kellena ta töötas aastail 1980–1988. Eestist lahkudes oli ta Tallinna Tehnikaülikooli üliõpilane. Praegu tõlgib oma 1992. aastal rootsi keeles ilmunud puiduteaduse käsiraamatut eesti keelde, et seda siin välja anda. Oli riigiettevõtte Eesti Riigimetsad haldusnõukogus ja teda võiks Eestile konsultandina appi paluda.

Stockholmi tehnikaülikooli lõpetas 1960. aastal **Ants Teder** (sündinud 10. I 1936), kes sai 1969. aastal doktoriks ning samas ülikoolis lõpuks tselluloositehnika professoriks (1973. aastast professori kt-ks, 1992. aastast korraliseks professoriks). Muide 1993. aastal sai ta koos kaasautoriga Wallenbergi preemia (1 miljon Rootsi krooni).

Göteborgi Chalmersi Tehnikaülikooli lõpetas 1968. aastal tselluloosiinsenerina **Enn Tiit Päärt** (sündinud 17. IV 1930), saades samas ülikoolis doktoriks 1972. aastal ja ka lektoriks. Konsultatiivfirma "Chemproject" omanik.

Kanadas Toronto Ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas 1953. aastal **Raimund Piirvee** (sündinud 1. III 1923), kes oli 1943. aastal Tartu ülikooli metsaosakonda vastu võetud, õppinud aastail 1946–1947 Hamburgis/Pinnebergis Balti Ülikooli metsaosakonnas, lõpetanud 1950. aastal Toronto ülikooli metsandusteaduskonna, täiendanud end USAs Põhja-Carolina osariigi Duke'i Ülikoolis ning Kanadas Vancouveris Briti Columbia Ülikoolis, saades magistris metsakasutuse alal (1955). Oli pikemat aega asukohamaal metsainstituudi eriteadlane (1972–1986) ja tegeles eriti metsavarude hindamisega satelliitinfosüsteemi, aerofotonduse, arvutite ja maapealsete proovitükkidega. On esinenud Eestis metsakorraldajate ja üliõpilaste ees.

Toronto ülikooli lõpetas 1953. aastal ka **Endel Sooru** (sündinud 18. II 1925), kes aastail 1946–1947 oli õppinud Hamburgis/Pinnebergis Balti Ülikooli metsaosakonnas. Kanadas tegeles metsafirmas metsateede ehitamisega ning sai suurfirma kaasosajaks.

Tõenäoliselt lõpetas Toronto ülikooli 1950. aastail metsateadlasena veel **Henn Sõrmus** (sündinud 1923), kes samuti oli enne — aastail 1946–1947 — õppinud Balti Ülikooli metsaosakonnas. Kanadas leidis ta rakendust programmeerijana.

Kindlasti lõpetas Toronto ülikooli aga 1960. aastal **Ain Dave Kiil** (sündinud 7. V 1936), kes sai magistriks 1967. aastal metsapõlengute tõrje aluste alal ning oli aastail 1981–1994 Kanada Loodepiirkonna ja Põhjaalade Uurimiskeskuse peadirektor. 1992. aastal esines ta Eesti peametsaülemale ning saatis Eesti Metsamuuseumile, metsainstituudile ja metsandusinstituudile palju erialakirjandust jm. Kiil on 1994. aasta lõpust puhkepalgal ja püüab end Eestist saadava kirjanduse abil meie metsandusprobleemidega kursis hoida.

Toronto ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas 1960. aastal ka **Feliks Evert** (1. VI 1923–22. X 1986), kes sai ka metsateaduse magistriks. Temagi oli oma õpinguid alustanud Tartu ülikooli metsaosakonnas. Töötas Ottawas metsainstituudis ja oli ka Petawawa metsakatsejaama uurija (1966–1986).

Torontos lõpetas 1971. aastal ka **Ago Lehela** (sündinud 28. V 1941), kes sai metsateaduse magistriks. Algul töötas samas ülikoolis, kus õppis, ja hiljem Ontario provintsiaalvalitsuses metsateenistuses.

Sama kooli lõpetasid juba 1991. aastal **Valdeko Türk** ning aasta hiljem **Ott Naelapää** (sündinud 19. XII 1965). Viimane täiendas end Nova Scotia provintsis geograafilises infosüsteemis loodusvarade hindamiseks, tööl Saskatchewanis provintsis Prince Alberti linnas erialasel tööl.

On andmeid, et Toronto ülikoolis on mõnda aega metsandust õppinud ka **Heino Mähe** ja **K. Volmer**.

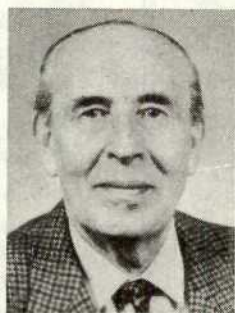
Vancouveris Briti Kolumbia Ülikooli lõpetas 1957. aastal bakalaureusena **Leo Valg** (4. IV 1924–29. VIII 1984). Eelnevalt oli ta lõpetanud 1948. aastal Stockholmis Tehnoloogiaülikooli puidutehnoloogia erialal ja saanud metsateaduse magistriks 1962. aastal. Töötas abiprofessorina aastail 1963–1984. Kuulus oma ülikooli senatisse aastail 1978–1981.

USA Iowa Osariigi Ülikooli lõpetas 1953. aastal bakalaureusena **Kalju Eik** (sündinud 15. XII 1923). Eelnevalt oli ta aastail

Eestlastest metsateadlased välismaal

Feliks Evert

Eugen Justsuk

Evald Karjel

Ain Dave Kiil

Valter Kremser

Hans Nõmmik

Viktor Obet

Raimund Piirvee

1947–1949 Hamburgis/Pinnebergis õppinud Balti Ülikooli metsa- ja agronoomiaosakondades. Kalju Eik sai 1962. aastal samas Iowa ülikoolis doktoriks, siis abiprofessoriks 1975. aastal ning on 1963. aastast samas väetistarbe labori juhataja. Avaldanud töid mullateaduse alal, ilmutades eruditsiooni ka metsamullateaduse alal.

Oregoni Ülikooli lõpetas 1970. aastal pargimajanduse alal **Juhan Kadaja** (sündinud 15. VII 1949), kes töötab USAs Oregoni riigiparkide valitsuses.

Connecticuti Ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas 1957. aastal **Enn Vello Abel**.

USAs on metsanduse erialal ülikooli lõpetanud ka **Peeter Speek** ning **Alo Vaher**. Alo Vaher oli bakalaureus ja töötab Oregoni osariigis Portlandis, Peeter Speek Kalifornias.

New Yorgi Osariigi Ülikooli lõpetas 1958. aastal puidukeemia ja paberiinsenerina **Jüri Treier**.

New Yorgi Ülikooli lõpetas 1960. aastail tselluloosiuurija-magistrina **Anatole Särko** (sündinud 27. V 1930), kes 1966. aastal sai doktoriks ja abiprofessoriks ning 1977. aastal professoriks tselluloosikeemias.

Mõnedel andmetel olevat 1972. aastal Oregoni osariigis Reed College'is metsandust hakanud õppima **Kristi Mall Naelapää**, kelle lõpetamise kohta andmed puuduvad.

Saksamaal Müncheni Ludwig Maxmiliani Ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas 1949. aastal **Olaf Fuchs** (sündinud 1914), olles esimene eestlane, kes Saksamaal pärast sõda metsandusliku ülikoolihariduse omandas.

Samas lõpetas 1952. aastal **Oskar Ristmäe** (12. VIII 1916–30. VIII 1994), kes Kanadas hakkas metsaparvetustöö ettevõtjaks.

Göttingeni Ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas doktoritööga **Endrik Tamm** (29. VIII 1894–2. II 1988), olles esimene eestlane, kes välismaal *dr. rer. for.* kraadi kaitses. Eelnevalt oli ta õppinud aastail 1926–1942 Tartu ülikooli metsaosakonnas (mõnedel andmetel oli ta juba 1938. aastal saanud teoreetilise kursuse lõpetamise kohta ajutise tunnistuse). Siirdus USAsse, kus töötas lõpuks keemikuna. Oli Eesti Teadusliku Ühingu USAs sekretär. Doktoritöö kaitses teemal "Kase levik ja metsakasvatustlik tähtsus

Alam-Saksis". Töös arvestas suuresti kase kasvatamise kogemusi Eestis.

Göttingeni ülikooli metsandusteaduskonna lõpetas arvatavasti 1950. aastail **Felix Bötchner** (sündinud 1922), kes eelnevalt oli õppinud Balti Ülikooli metsaosakonnas.

Freiburgi Ülikooli metsaosakonna lõpetas 1950. aastail Austraalia eestlane **Albert Polli**, kes pärast õpingute lõppu läks Austraaliasse ka tagasi.

Hamburgis/Pinnebergis lõpetas Balti Ülikooli metsaosakonna 1949. aastal **Evald Piik** (1920–1979), siirdudes USAsse.

Soomes lõpetas Helsingi Ülikooli metsandusteaduskonna 1958. aastal **Tõnis Salum** (18. XI 1924–12. II 1980), kes Rootsi siirdunudult töötas metsakorralduses jm.

Eestis ülikoolihariduse saanuist sai Rootsis bioloogia ja metsanduse piirimail teadusdoktoriks ja metsandusteaduskonna professoriks **Aino Käärrik-Mathiesen** (sündinud 20. XI 1918). Agroom **Hans Nõmmik** (15. III 1922–27. VI 1995) sai teadusdoktoriks ja metsandusteaduskonnas metsamullateaduse (metsakeemia) professoriks (1979–1988). Mõlemad on ka Eestis teaduslikke artikleid avaldanud ja korduvalt siin viibinud.

Metsateadlane **Karl Algvare** (20. I 1907–29. III 1973), olles Rootsis metsateaduse doktoriks saanud, töötas Rootsi Kuningliku Metsäülikooli metsandusteaduskonna puiduturustuse ja rahvusvahelise metsaökonomika dotsendina aastail 1967–1972. Ta doktoritöö ja teadusartiklid metsanduse tulukusest (metsandusettevõtete kulude-tulude probleemist) on ka Eestis laialt tuntud.

Metsateadlane **Boris Koljo** (16. III 1901–18. IV 1963) sai Saksamaal loodusteadusdoktoriks ja töötas Rootsis Puiduurimise Instituudis uurimisassistendina (1946–1963).

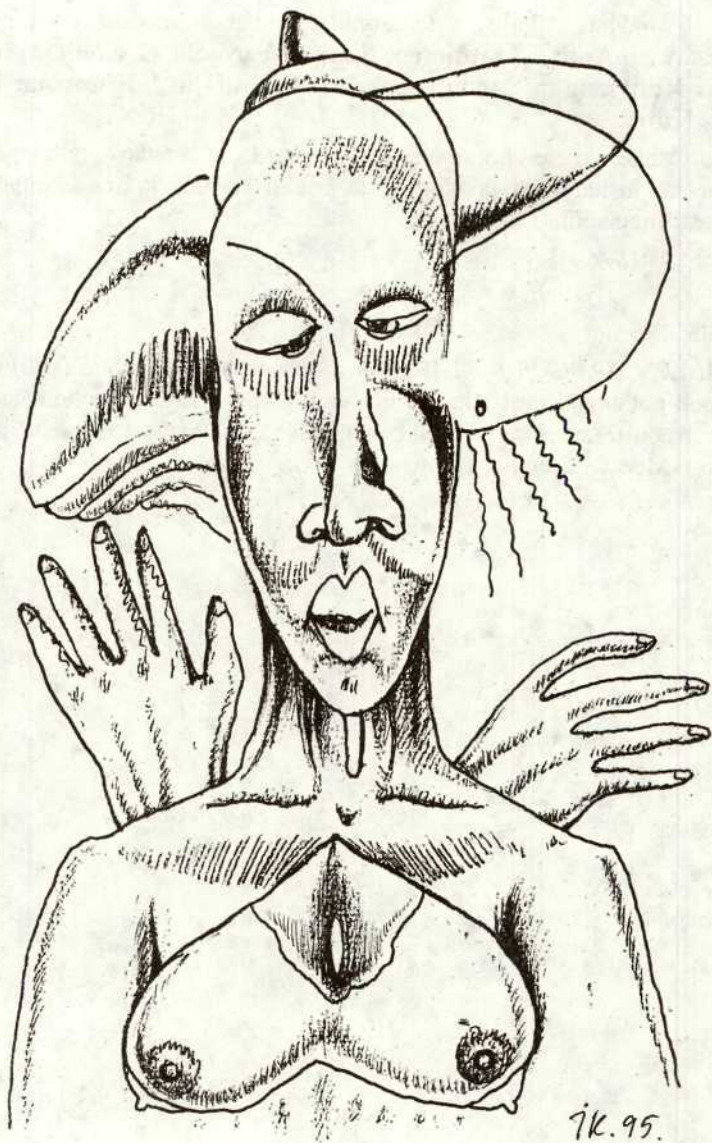
Metsateadlane **Walter Kremser** (sündinud 16. X 1909) sai Saksamaal õppeaastal 1992/1993 metsateaduse audoktoriks. Uurib praegu Eesti metsanduse ajalugu.

Metsateadlane **Viktor Obet** (sündinud 10. III 1913) sai USAs metsateaduse magistriks. Metsandusprobleemide kõrval on ta viimase viieteistkümneme aasta jooksul uurinud puhkepalgal olles ka Eesti ajaloo küsimusi.

1944. aastal välismaale asunuist olid metsateaduse doktorid teatavasti **Andrei Mathiesen, Kaarel Veermets, E. Kohh ja Artur Rühl** ning metsanduse magistrid **P. Kadaja, J. Kõressaar ja N. Küttis**.

Osakem meie võõrsil elavate ja elanud kaasmaalaste talletatud metsandusteadmisi ja -kogemusi kokku koguda ja ära kasutada Eesti metsanduse hüvanguks.

MALEV MARGUS (sünd. 1923) on metsateadlane, lõpetanud Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna metsaosakonna 1945. a, põllumajandusteaduste kandidaat 1953. a Leningradi Metsatehnilises Akadeemias, Eesti Metsainstituudi vanemteadur.

ILMAR KRUUSAMÄE

ARVUSTUS

PILK UUTELE EESTI AJALOO ÕPIKUTELE

Tiia Toomet. *Me elame ajaloos. Eesti ajaloo õpik 5. klassile.* Tallinn: Koolibri, 1993. 270 lk.

Jaak Sarapuu. *Eesti ajaloo algõpetus. I–II.* Viljandi: Trüki-eksport, 1994. 105+2 ja 152+4 lk.

Mati Laur, Ago Pajur, Tõnu Tannberg. *Eesti ajalugu. I–II.* Tallinn: Avita, 1995. 159 ja 159 lk

Koolis kasutatavatel Eesti ajaloo õpikudel on põhjanev tähendus. Nende kaudu saavad tulevased Eesti Vabariigi ehitajad esimesi muljeid oma kodumaa minevikust. Ühte ja teist on küll kuulnud vanemate käest, mõnda on loetud ja ka tähele pandud sündmuste kulgedes, aga arusama täiendamiseks ning seose mõistmiseks on vaja korralikke õpikuid.

Esiteks võtan vaatluse alla kaks õpikut põhikoolidele. Tiia Toometi *Me elame ajaloos* (1993) on kirjutatud 5. klassile, ühtlasi ajalooaine sissejuhatuses. Jaak Sarapuu *Eesti ajaloo algõpetus I–II* (1994) on mõeldud üldõpikuks. Üldiselt võttes jätavad need hea mulje. On ju tegemist südamelähedase teemaga, aga selle käsitlejad on oma kaasaja produktid. Sellepärast on mõnikord märgata vahepealset harjumuslikku keelepruuki, mille kammitsast oleks aeg vabaneda.

Kirjutada on raskem kui kritiseerida. Sellepärast piirdun üldmuljega, juhtides tähelepanu ainult mõnele olulisemale üksikasjale. Tiia Toometi õpik on meeldiv, hoolega koostatud ja hästi illustreeritud. Pildimaterjal annab vahel paremat informatsiooni kui tekst. On püütud korralikult kirjeldada ajaloo olemust, üldajaloolist tausta ja Eesti ajaloo arengut. Muhedad vahelood lisavad head värvingut. Väike korrektiiv: Eestimaa

ei müüdnud ordule mitte kohe pärast Jüriöö ülestõusu (lk 150), vaid kolm aastat hiljem (1346). XVI sajandi keskel oli katoliku usk kogu Liivimaal asendunud luteri usuga võib-olla ametlikult (lk 168), aga mitte tegelikult, eriti maal. Peale selle oli Lõuna-Eesti aastail 1583–1629 katoliikliku Poola valduses. Arvatavasti tegi alles vennastekoguduse liikumine XVIII–XIX sajandil eestlased korralikeks kristlasteks-luterlasteks. Vennastekogudusi pole kahjuks üldse mainitud.

Eesti Vabariigi ajajärku 1918–1940 on lühidalt, aga üldiselt korrektselt valgustatud, juhtivaid riigitegelasi unustamata. Mainitakse ka nende vahistamist ja küüditamist ning Moskva poolt ametisse seatud Vares-Barbaruse valitsust (lk 241–242). Õpik lõpeb iseseisvuse taastamisega 1991. a augustis, aga vahepealse 50 aasta käsitluse tekstis ei esine nimeliselt ühtegi kohalikku võimutegelast, kuigi mõnda üksikut viimastest aastatest näeb fotodel. Kõike kirjeldatakse impersonaalses tegumoes: tehti, otsustati, küüditati jne.

Pole vist kerge vabaneda vahepealsetest klišeedest. Nii väidetakse, et Saksamaal oli tulnud võimule fašistlik partei eesotsas Hitleriga, mis kehtestas fašistliku diktatuuri (lk 239). Siin matkitakse lihtsustatud sovetlikku mõttelaadi, mis ei teinud vahet natsistliku Saksamaa ja fašistliku Itaalia vahel. Kõik löödi ühte patta, kuhu pandi ka eestlased ja N. Liitu kritiseerivad lääneriikide tegelased.

Tiia Toomet lõpetab oma õpiku ilusate mõttemõlgutustega Eesti tuleviku ajaloost. Et õpik on trükitud 1993. a, pealegi ühe fotoga, millel on sama aastaarv (lk 246), oleks võinud ka mainida Riigikogu ja presidendi valimisi 1992. a, kuigi näiteks presidendi nimetamine oleks rikkunud viimase ajajärgu totaalset anonüümsust.

Jaak Sarapuu õpik pole illustreeritud niisama rikkalikult, aga on korraliku kaardimaterjaliga, mis näitab Eesti territooriumi jagunemist eri aegadel. Tiia Toomet lepib ainult ühe ülevaatliku kaardiga Eesti jagamisest XIII sajandil. Sarapuu nimetab riigivanemad, annab ülevaate erakondadest, loetleb teadlasi, kirjanikke, kunstnikke ja teisi, nii et nimesid on õpiku jaoks üleaarugi; lisaks veel Eesti Vabariigi kaitseväge auastmed ja tähtsamad Vabadusristi kavalierid. Mainitakse ka illegaalset kommunistlikku parteid eesotsas Jaan Anveldi ja Viktor Kingissepaga. Üsna põhjalikku informatsiooni antakse esimese N. Liidu ja järgneva Saksa okupatsiooni kohta. Ei unustata NKVD massimõrva (see asutus puudub Tiia Toometi õpikus hoopis; pole ka KGBd). Aga 1944. aastast algab ka Jaak Sarapuu õpikus anonüümsete kohalike võimutegelaste ajastu. Räägitakse (nimedeta) juhtkonnast, küüditamisest, kolhooside asutamisest, tšensuurist jne. Ainukeste nimedena esinevad tekstis süsteemi ohver Jüri Kukk ja helilooja Gustav Ernesaks, fotodel näeb Jaan

Krossi ja Paul Aristet. Üldiselt on väljendusviis siiski otsekohesem kui Tiia Toometi õpikus. Ka lõpeb anonüümsus 1989. a, kui Karl Vaino nimeline parteijuht vahetatakse välja edumeelse Vaino Väljasega ja algab Eesti iseseisvuse taotlemine. Sarapuu õpik teatab lõpuks, et esimeseks sõjajärgseks Eesti Vabariigi presidendiks sai Lennart Meri ja Eesti võeti vastu Euroopa Nõukogu täisliikmeks.

Silmatorfav on pagulaskonna tegevuse eiramine. Toomet mainib ainult, et 70 000 eestlast põgenes sõja lõpul terrori hirmus Läände, Sarapuu ütleb sedasama üldsõnaliselt. Temal on aga foto eksiilvalitsuse peaministri Heinrich Margaga, mis nõuaks lähemat seletust. ENSV kultuuritegelasi ja -tegevust on ainult möödaminnes mainitud, viljakat pagulaskultuuri üldsegi mitte, kuigi just kultuurilisel aktiivsusel on aina olnud suur osa eestluse säilitamisel.

Kummalgi õpikul on eeliseid: Toometil korralik kujundus, Sarapuu laiem informatsioon. Arusaamatuks jääb aga, miks mõlemad väldivad ENSV juhtivate tegelaste nimetamist. Neil on ju oma osa Eesti ajaloos, ükskõik mis nad tegid või tegemata jätsid. Ajalukku kuuluvad ju Lembitu ja Laidoner, Päts ja Tõnisson, Sirk ja Mäe, aga ka Säre, Karotamm, Käbin ja Vaino. Juba 1987. a nõudis ajaloolane Toomas Karjahärm ajaloolist ausust ja avalikustamist, väites, et vaikimine on üks tõe varjamise viise (*Sirp ja Vasar*, 20. XI 1987). Seda harrastati N. Liidus: Eesti taasvabanemisega peaks kaasnema vabanemine sellest mõttelaadist.

Selleni on peaaegu jõutud uues kõrgema astme ajalooõpikus *Eesti ajalugu I–II* (1995). Hea paberi, kujunduse ja välimusega ning suurelt osalt ka korraliku sisuga. Pätsi "vaikivat ajastut" käsitleb Ago Pajur üldiselt korrektselt, kuigi minu arvates mõnikord liiga kategoorilisi järeldusi tehes. Ta on üsna leebe vabadussõjalaste liikumise suhtes, arvates, et neil olid demokraatlikud sihid, ja isegi peab nende 1935. a riigipöördekatset poliitilise politsei poolt lavastatuks. Pätsi valitsuskorda nimetab ta "autoritaarseks diktatuuriks" ka pärast uue põhiseaduse kehtestamist 1938. a, kui opositsioon sai oma esindajad Riigikokku. Kas see peaks vastama "proletariaadi diktatuurile", mis tollal N. Liidus hävitas eesti kommunistide tuumiku? "Autoritaarse diktatuuriga", mis on ENSV-aegse termini "fašistlik diktatuur" ümbernimetamine, kaasnevad ju ikka vangilaagrid ja ohvrid, aga Päts andis vastupidiselt nii kommunistidele kui vapsidele amnestia, mis aitas kohalikel kommunistidel oma elu päästa. Tänutäheks hävitasid nad hiljem oma säästjad. Kas see polegi mainimist väärt? 1993. a kodanikuõpetuses 9. klassile nimetatakse valitsuskorda aastail 1938–1940 "presidentiaalsüsteemiks". Läänes kasutatakse tavaliselt terminit "autoritaarne riigikord".

Järgnevat perioodi käsitleb üldiselt korralikult Tõnu Tannberg, valgestades ka kommunistide omavahelist võimuvõitlust, unustamata sealjuures nende nimesid. Temal on nimedeta ajajärguks aga 1986–1990! Saksa okupatsiooni aja kirjelduses kaldub ta natuke endisse keelepruuki. Kui eestlased 1941. a suvel meeletehes püüdsid end küüditamise ja arreteerimise eest peita ning vahel astusid ebavõrdsesse võitlusesse hästirelvastatud hävituspataljonidega, kusjuures hävis ka süütumaid kommunistide kaasajooksikuid, siis nimetatakse seda “õigustamata terroriks”. Kas julgeoleku ja hävituspataljonide tegevus oli järelikult “õigustatud terror”? Sama kehtib ka metsavendade “ebaseaduslike” tegude kohta. Siin tuleb meenutada, et kommunistid alustasid eesti rahva paremiku hävitamist rahuajal, võimaldamata vähimatki enesekaitset. See sai võimalikuks alles sõja algusega, aga siis kehtis ka sõjaolukord. Suur osa Saksa okupatsiooni nn ohvritest oli kas veriste kätega või näiteks võttis osa küüditamisest. Loomulikult esines ka valekaebusi, isiklikku kätemaksu ja võimu kuritarvitamist, mida aga ei tohi üldistada. Autor mõnab ise, et pärast nõukogude võimu kehtestamist algas vahistamislaaine, et inimesed kadusid ilma mingi kohtuotsuseta — seda ta aga ei iseloomusta “ebaseadusliku käitumisena”. Kui rääkida terrorist ja süütute inimeste hukkamisest, kehtib see eriti Eesti linnade pommitamise kohta “uljaste punakotkaste” poolt. Tallinnas hukkus õhurünnakutel rohkem kui 600 inimest, kas see polegi terror? Võib-olla polekski seda iseloomustust vaja, sest teod ja faktid räägivad enda eest, aga siis tuleks ka loobuda sovetlikest väljenditest metsavendade kohta. Teise N. Liidu okupatsiooni aegseid metsavendi vaadeldakse hoopis positiivsemalt.

Eesti NSV ajalugu III (1971) on nähtavasti veel usutavaks põhiallikaks. Selle andmed, nagu oleksid “okupandid ja nende käsilased” Saksa okupatsiooni ajal Eestis tapnud kokku 125 000 inimest (lk 536), on lihtsalt üle võetud, lisades, et represseerijateks olid enamasti eestlased. Pole siiski öeldud, nagu seda nõukogude ajaloolased tegid, et need suurelt osalt põgenesid ja leidsid varjupaiga lääneriikides. Teatavasti on vahepeal selgunud, et N. Liit pahatihti ajas oma veretööd sakslaste kaela (näiteks Katõni massimõrva). Kas poleks aeg ka neid, suurelt osalt pagulaste vastu sihitud propagandistlikke valeandmeid kriitilisemalt vaadelda? Autor siiski ei väida, et sakslased hävitasid ka Narva ja Tallinna.

Viimane peatükk käsitleb väliseestlust. Juba ENSV kultuurielu lõigus rõhutatakse 1944. a põgenenud haritlaskonna kultuurilist tähtsust, nende paguluses loodud rikkalikku vaimupärandit. Oleks võinud lisada natuke järgmise pagulaspõlvkonna panusest. Ajalehtede loetelus puudub kõige levinum eestikeelne leht *Rootsis Eesti Päevaleht*.

Väike lisamärkus: autori arvates oli Rootsi kõige lähemal Eesti Vabariigi annekteerimise tunnustamisele *de jure*. See on viisakas väljend, sest Rootsi oli esimeste seas, kes seda tegigi. Lõpuks üks tähelepanek: üheski õpikus ei esine välismaal kõige tuntuma Eesti teisitimõtteleja Mart Nikluse nime.

Kokkuvõtteks võib nentida, et õpikute autorid püüavad Eesti ajalugu üldiselt korralikult valgustada. Et see eriti lähiajaloo puhul mõnikord ei õnnestu, pole just alati nende süü. Selle põhjuseks on ka ajaloolaste tagasihoidlikkus selle ajajärgu uurimisel. Käsitluses on vahel lahku-minekuid, mis sunnib nii õpetajaid kui õpilasi ise seisukohta võtma: iseseisva mõtlemise arendamine on väga soovitatav ja kasulik!

Vello Helk

FILOSOOFIA AJALOOST FÜÜSIKA ÕPIKUS

Harri Õiglane. Füüsika X klassile. I osa. Aeg, ruum, liikumine. Tallinn: Koolibri, 1995. 144 lk.

Ilmunud on omanäoline füüsikaõpik, mille üldmahust peaaegu pool (62 lehekülge) on pühendatud väljapaistvate füüsikute mõtetele, füüsika ajaloole ning ka filosoofia ajaloole, viimast küll eelkõige reaalteaduste huviaspektist. Sissejuhatuses kirjutab autor: *Käesoleva mehaanika kursusega saab alguse õpikute sari, mille eesmärgiks on anda ülevaade gümnaasiumi füüsikakursuse põhikäsimustest kultuuriloo kontekstis. Harjumuslikus õppekursuses on suur rõhk pandud füüsika rakendusväärtusele [---] lisaks eelnevale on füüsika andnud inimesele lähtekohad ka tema enda mõistmiseks [---] on füüsikal alati olnud kaugeleulatuv maailmavaateline tähtsus ja füüsika mõju filosoofiale on olnud märgatav, mõnikord isegi määrav [---] käesolev kursus [---] võiks olla sobiv kasutamiseks humanitaargümnaasiumis. Midagi uut võiks leida siit ka gümnaasiumi reaalaru õpetajad ja õpilased [---] Lisaosa, addenda on mõeldud täienduseks põhiosale. Selles on toodud mitmesuguseid teadusloolisi ja kultuuriloolisi kirjutisi, ajaloolisi ülevaateid [---] on tähtis toimuva intuiitiivne hinnang [---] meenutab addendas esitatut igapäevast elu ja samas aitab see arendada intuiitiivse otsustuse ning arusaamise*

võimet [---] Käesolev ja loodetavasti ka järgnevad õpikud on katse värskendada gümnaasiumi füüsikakursuse sisu [---] (lk 6–7).

Autori taotlused on siin selgesti väljendatud. Üldjoontes võib öelda, et autor on oma eesmärgi ka saavutanud.

Tahtmata sellel pikemalt peatuda, küsiks siiski: kas see õpik sobib õpikuks? Siin kerkivad küsimused, mis ulatuvad retsenseeritavast õpikust kaugemale. Selline õpik (õpikute sari) on kahtlemata väga vajalik. Loovat lähenemist reaalteadustes ning nende õpetamisel võib ainult tervitada. Eesti kultuuripildis on toimunud murrang ning retsenseeritav õpik on selle üheks näiteks. Ent niisugune õpik pole sugugi tavaline õpik ja just nimelt õpikuna on tal mitmesuguseid puudusi.

Ma kahtlen, kas humanitaargümnaasiumide õpilased ikka suudavad mehaanika algkursuse seitsmekümnelt leheküljelt omandada Newtoni mehaanika, erirelatiivsusteooria ja koguni üldrelatiivsusteooria ideid. Ei suudaks seda vahest teadlasedki. Tundub nii, et isegi humanitaarid vajaksid ikkagi veidi rohkem valemteid ja rehkendusõpetust, et suuta mõista, millest üldse jutt. Kas retsenseeritav õpik on eessõna või järelsõna pärisõpikule või siis vaid populaarne raamatuke? Õpik sobib aga suurepäraselt füüsika-matemaatika eriklassidele lisamaterjaliks. Ta võimaldab tutvuda ideestikuga, mis on tihedalt seotud muidu nii kuivalt tehnilisena näivate valemite sünni- ja arengulooga. Säärane tutvus kulukuks väljakujunenud teadlastele marjaks.

Retsenseeritava õpiku taolisi käsitlusi tuleks aga kirjutada ka teistele erialadele. Peale selle poleks paha näidisenä ja võrdlusmaterjalina tõlkida eesti keelde mõned uuenduslikud õpikud võõrkeeltest. On suurepärase, kui õppijate poole pöördub teadlane, ent sellega kaasnevad ka puudused: autori terminoloogiline vabadus võimaldab teksti mõista vaid uduselt-intuiitiivselt, kui lugeja pole just varasemat tehnilist koolitust saanud. Õpik näib olevat orienteeritud eelkõige andekatele õpilastele.

Nii selles kui teistes õpikutes segavad rohked trükivead, stiilivead, samuti ebatäpsused joonistes. Jääb mulje, et tehnika arenguga käsikäes kõnnib kirjaoskamatus, võimetetus käsikirju redigeerida. Ometi peaks arvutite ajastul hoopiski lihtsam olema vigu parandada. Asjatundmatu lugeja saab tõesti kurja vaeva näha, püüdes Zenoni apooriatest midagigi aru saada kõigi nende valesti ja imelikult kirjutatud valemite põhjal, mil kõrval veel puudulik joonis. Niisuguseid vigu võiks endale hädapärast ehk vaid teaduslikes tekstides lubada, muidugi eeldusel, et professionaalid mõistavad ja andestavad kõike.

Nüüd *Addenda*'st. Filosoofia õpetamisel keskkoolides võib seda füüsikaõpiku lisa kasutada abimaterjalina. Sellega oleks õpetlik tutvuda ka professionaalsetel filosoofidel ja teadusloolastel. Filosoofia

ajalugu on siin käsitletud seoses füüsika arenguga. Kuigi tegemist on kooliõpikuga, tuleb siiski tunnistada, et autori vaated (mis Eesti oludes on ehk vägagi eesrindlikud) lähtuvad osalt ühekiulgselt vaatest füüsikale ja filosoofiale ning osalt lihtsalt aegunud. Kohati mõtiskletakse siin füüsikast filosoofiliselt, kohati vaadeldakse filosoofiat füüsiku pilguga, see pilk aga lähtub kindlast filosoofilisest kontseptsioonist, mis pole teadvustatud-sõnastatud ja on pealegi vägagi vaieldav. Raamatus kummitab üks füüsikute käibefilosoofia, samas on raamat ise sihitud ühe teise käibefilosoofia vastu. Kohati esitatakse pigem legendi kui tegelikkust, ent see legend on ikkagi varjundirikkam ja mõtlemapanevam neist muinasjutust, mida jutustasid sovetiaja õpikud (Popov leiutas raadio jne).

Addenda'st saame teada mõndagi õpetlikku ja huvitavat. Nii loeme, et 1990. aastatel on Maa pöörlemise kiirus aeglustunud (lk 91). Eesti Vabariik kuulutati välja niisugusel kuul, milles oli ainult 15 päeva (lk 92). Alles 1971. aastal tühistas katoliku kirik süüdimõistva otsuse Galilei suhtes (lk 93). Newton õppis Cambridge'i ülikooli Trinity kolledžis (lk 100). Pole aga mainitud, et Newton oli usutunnistusel unitaarlane. Aastal 1692 kaotas Newton paariks aastaks vaimse tervise (lk 101). Newton on ka ütelnud: "Filosoofia on niisugune häbematu ja hageleja daam, et temaga suhtlemine on seesama, mis olla haaratud kohtuasjaga" (lk 103). Ei varjata sedagi, et Newton pidas lugu salateadustest. Aldous Huxley sõnul oli Newton inimesena "lähikukunud koloss" (lk 107). Einstein on ütelnud: "Õieti öelda on peaaegu ime, et kaasaegsed õpetamismeetodid ei ole veel täielikult lämmatanud püha teadmishimu" (lk 113). Astronoom Tycho Brahe kaotas mõõgaduellil oma ninaotsa, mis asendati hõbedasega (lk 126, vt ka joonist nr 35!). Ei saa aga selgust, kas vastab tõele, et riika Brahe kaotatud ninaots olevat asendatud vahast proteesiga, mis päikese käes sulama ja tilkuma tikkunud, samuti, kas Brahe suri kusepõie lõhkemise tõttu. Kepleri ema olevat tahetud nõiana tuleriidale saata (lk 127).

Ei saa nõustuda, et Pythagorase koolkonnas loodud muusikalise harmoonia teooria oli "inimkonna ajaloos esimene matemaatiline teooria, mis loodi loodusnähtuste kirjeldamiseks" (lk 77). Kas ikka saab nõustuda, et ruumi ja aja omadused klassikalises füüsikas on just niisugused, et need "vastavad hästi inimeste igapäevase elu kogemustele" (lk 80)? Või on tahetud öelda, et igapäevane elu on klassikalise füüsika poolt dikteeritud? Lk 90 loeme: "leiutas [---] C. Huygens 1657. aastal pudelkella. Sellest ajast alates sai juba hakata rääkima kellaajast." Mis ajast alates saab hakata rääkima ajast? Galileo Galilei puhul pole märgitud, et vaid vähesed eksperimentid, mida ta väitis teostanud olevat, olid tema

poolt ka tegelikult läbi viidud, ega sedagi, kas nad olid (tol ajal) üldse põhimõtteliselt teostatavad. See teadusajalooline ebatäpsus seonduv F. Baconi filosoofia käsitlemisega autori poolt (Baconi "iidoleid" nimetab autor "viirastusteks"). Minu arvates pole siin piisavalt rõhutatud üht Baconi filosoofia põhiseisukohta, mis füüsika jaoks väga oluline: eksperiment (katse) pole mitte looduse lihtne vaatlus, vaid looduse asetamine kunstlikesse tingimustesse. Autori induktivistlik kontseptsioon teaduse loomisest ja teaduse arengust kajastub ilmutatud kujul: "Tunnetuse aluseks loeb F. Bacon katset, mille tulemusi ratsionaalselt töödeldakse" (lk 97). Pigem on ikka katse ise mõistuse poolt juhitud. Autor tsiteerib Descartes'i: "Katse annab mulle vajaliku materjali lähte-eeldusteks, see annab ka tuletatud järelduste kontrolli" (lk 99). Ja kommenteerib samas: "Sellega sõnastas Descartes teoreetilise füüsika metodoloogilised alused. Teoreetilises füüsikas nii just tehaksegi. Lähtudes algfaktidest pannakse kokku võrrandid, mille lahendid kirjeldavad füüsikaseadusi." See vaade on aga ühtesobimatu autori enda rõhuasetusega intuitsioonile. Just selle õpiku autorilt saame teada, et Einstein on ütelnud: "Ma usun intuitsiooni ja innustust [---] Kujutusvõime on teadmisesest tähtsam" (lk 115). Ei pea paika väide, et Koperniku süsteem "tugines aga täpsetele arvutustele ja oli vaatlustega heas kooskõlas" (lk 121). Leheküljel 120 on tsiteeritud Kopernikut: "teooria puudulikkuse tõttu ei ole praegu vajadust vaatlusandmete täiendamiseks". 10. peatükile "Iidsete kosmoloogiaprintsiipide lõpp" järgneb 11. peatükk "Sfääriõpetuse taassünd", kust saame teada, et lõppenud pole mitte iidset printsiibid, vaid nende konkreetne esinemisvorm mingil teadmiste arengu etapil. Vajeldavad on veel paljud muud seisukohad, näiteks et antiikajal arvati, nagu liiguksid taevakehad ringjoont mööda, sest arvajad pidasid ringjoont ideaalseks (lk 120). Ehk oleks kohasem ütelda, et antiikajal liikusidki mõned taevakehad ringjoont mööda? Ja et seetõttu peeti ringliikumist ideaalseks?

Nüüd mõni sõna **Zenoni apooriatest** (lk 82–86). Autor kirjutab: *Apooria tähendas antiikfilosoofias ületamatut vastuolu, mis oli tekkinud mingi probleemi lahendamisel. Niisuguste vastuolude kaudu püüdis eleaat Zenon (u 490–430 eKr) näidata, et liikumine on üldse võimatu [---] Vaatame Zenoni nelja apooriat ja nende lahendusi füüsika järgneva arengu tulemusena* (lk 82; minu rõhutus).

Zenoni apooria "lahendus" füüsika ja matemaatika järgneva arengu tulemusena on kaasajal levinud ekslik legend. Vaatleme apooriat "Dihhotoomia". Autor kirjutab: *Selleks et katta teelõik punktist A punkti B, tuleb enne katta poole sellest [---] Nii võib kogu aeg edasi arutleda. Et läbida mingit teed pikkusega S, tuleb enne läbida sellest pool S/2; et*

läbida poolt teed, tuleb enne läbida sellest pool, so $S/4$ jne. Punktist A punkti B jõudmiseks tuleb läbida lõpmatu hulk teepikkusi; seda pole aga lõpliku aja jooksul võimalik teha [---] (lk 83–84). Autor ajab oma arutlustes omavahel segamini kaks erinevat apooriat: ühes poolitatakse punkti A poole, teises punkti B poole. Õpilastel peamurdmist. Autor jätkab: “**Lihtne matemaatiline arutus näitab**, et Zenoni järeldus ei ole õige” (lk 84; minu rõhutused). *Liites kõik need ajavahemikud, saame lõpmatu rea kujul aja, mis kuulub teelõigu AB läbimiseks [---] Matemaatikas on tõestatud lõpmatu geomeetrilise rea summa valem [---] Ja järelikult...* Ja järelikult on apooria lahendatud? Tegelikult on probleem selles, et lõpmatut summeerimist enne Zenoni veel ei tuntud. Matemaatikas pole siin midagi tõestatud, on vaid **defineeritud** lõpmatu rea summa (ka autor ise teeb seda implitsiitselt, varjatud kujul) ja seejärel midagi tõestatud selle definitsiooni jaoks, kui ta juba olemas on; pole aga kuidagi tõestatud selle definitsiooni asjakohasust. Sellest, et oskame arvutada lõpmatute ridade summasid, ei järeldu veel, et teaksime, mida **tähendab** lõpmatu rea summa praktilises rakenduses. Keerukas arvutus võib meile nüüd küll anda hästituntud tulemuse, ent see õigustab kasutatavat matemaatikat ja mitte vastupidi. Et saame vajaliku tulemuse, on siin argument kasutatava matemaatika kasuks, aga mitte argument Zenoni vastu. Peatükk 6 “Achilleusest, jäneseast ja **kummalisest matemaatikast**” on väga õpetlik, sest siin üldistatakse summat veelgi. “Nii et meie **uus matemaatika** andis füüsikalisele täiesti mõistliku tulemuse,” ütleb autor lõpuks (lk 86). Ent omal ajal oli ju ka see matemaatika uus, mille kohta autor ütleb: “Matemaatikas on tõestatud [---]” (lk 84). Ka see matemaatika võeti kasutusele, kuna ta andis mõistliku tulemuse, ja mitte vastupidi.

Kuigi tegemist on kooliõpikuga, ei pea ma õigeaks Zenoni apooriate säärast populariseerivat käsitust, mis ignoreerib nende apooriate tegelikku sisu. Samavõrd võiksime relatiivsusteooriat “populariseerida”, öeldes, et valguse kiirus on lõpmatult suur. Kas me räägime nendest apooriatest tõesti pelgalt selleks, et demonstreerida kaasaegse teaduse edukust ja kõikvõimsust? Nii moonutame filosoofilise probleemi ühekülgse teaduse kasuks ja õigustuseks, filosoofia maski all ja tema autoriteeti kasutades tegelikult vaid mängime filosoofiat, pseudofilosoferime, probleemide tõstatamise asemel hajutame kahtlused.

Kokkuvõtteks soovitan õpikut laiemale lugejaskonnale, kaasa arvatud filosoofidele. Intuitsioonivõime arendamiseks, nagu öeldud lk 7. Kahjuks on raamat kooliõpikuna raskesti kättesaadav ja hindki 27 EEK.

Jüri Eintalu

EDITORIAL NOTE

In principle, we can use two different approaches when analysing the fate of the Baltic countries between the two world wars. According to one of them, the Baltic states were merely puppets controlled by greatpowers. They were sacrificed in foul play in the interests of the greatpowers. Thus, the final say at the birth of their independence belonged to Britain and France, and their sad end was determined by Germany and the Soviet Union. According to the other viewpoint, the decisive factor was the will and activity of Estonian politicians, statesmen and businessmen. The main reasons for the loss of independence were the fatal mistakes of the persons dealing with foreign policy, lack of cooperation, narrowmindedness, etc. Some observers have found that the gravest mistake of the Baltic states, particularly of Estonia, in the 1930s was their German orientation. Eero Medijainen, lecturer at the Department of Contemporary History of Tartu University, analyses the activity of the Estonian Foreign Ministry and comes to the conclusion that we cannot see a change of orientation in Estonian foreign policy in the 1930s as it has been alleged. The diplomats dealing with Germany did not receive more money or other means than the others; the officials were working equally for the benefit of all directions. From the minister to an inferior official, no one gave up working for the independence of Estonia. The machinery of Estonian foreign services reacted adequately, according to its skills and abilities, to impulses coming from outside and tried to do their best to grant Estonian security.

The fundamental question posed by Anthony D. Smith, professor of sociology at the London School of Economics, is: to what extent can the European 'family of cultures', which is based on such traditions like Roman law, Greek philosophy and science, Hebraic ethics and Christian theology, as well as their Renaissance and Enlightenment successors, induce in the great majority

of Europe's population a sense of commitment and passion towards a European identity? How far may we speak of a powerful and deeprooted European identity able to compete, or coexist, with entrenched national identities? The author claims that, despite the overlapping cultural and historical traditions uniting in varying degrees the peoples and states of the European continent, Europe lacks a secure ethnic base with a clearcut set of common historical memories, myths, symbols and values. For the moment, the ethnic and national levels of identification take priority, and remain much more vivid and accessible to the population than more abstract, shadowy and higher-level regional identities like that of 'Europe'. The trend to 'Pan' nationalisms is counterbalanced by the proliferation of mini-nationalisms and ethnic separatisms. To overlook, or belittle, those developments, and above all the proliferation of ethnic nationalisms, is to imagine that one can substitute an economics and politics of elite unity for the popular social and cultural identity that can alone constitute the basis for any durable community.

Next we publish the conversations recorded and transmitted by the radio station France-Culture in February and March 1981. In their essence they are a short introduction to the philosophy of Emmanuel Lévinas (1906–1995). The ten conversations follow the development of Lévinas's thinking from his formative years to his last articles devoted to the questions of God. Emmanuel Lévinas is a philosopher of ethics, undoubtedly the only moralist in present-day philosophy. For him ethics is the primary philosophy — the starting-point for all the other branches of metaphysics. For the primary question, which makes existence split and forces man establish himself as "different from existence" and as transcendent to the world, and without which any other posing of the question would be futile, is the question about justice. The existing ego is harassed by all the existing beings he governs. In order to leave the "il y a", it is necessary to perform an act of abdication like we speak about kings who have abdicated. This abandonment of sovereignty by me is a social relation with someone else [autrui], a relation dés-inter-essée. *Le Temps et l'Autre* is a study of the relation with *autrui* to the extent as time is an element of this relation; as if time were transcendent, as if it were primarily

an openness in the direction of *autrui* and towards *l'Autre*. This book really is an attempt to get out of the isolation of existence just as the previous book (*De l'existence à l'existant*) denoted an attempt to get out of *il y a*. The philosopher states that no widening of my knowledge, of my means of self-expression influences my relation with existing, particularly the internal relation. Knowledge implies the impossibility of getting out of oneself. Even the most reckless and remote cognition will not place us into a real communion with someone else. This book tries to clarify the role of time in this relation: time is not a simple experience of duration, but dynamism which leads us elsewhere than to the things that we possess. Two main analyses which confirm this thesis in the book *Le Temps et l'Autre* concern the erotic relation on the one hand and the relation of fatherhood on the other. The book *Totalité et Infini* contrasts "totality" and "infinity". Everywhere in western philosophy where knowledge is associated with the spiritual and thoughtful, we can see a nostalgia for totality. But in the case of an interpersonal relation it is not essential to think about me and someone else [*l'autre*] together but to confront one another. A real communion or real coexistence [*ensemble*] is not based on synthesis but is a face-to-face coexistence. The face is meaning, and meaning is without context. The face is what cannot change into the content of your thinking, it does not contain anything, it leads you to the otherworldliness. The relation to the face is ethical from its beginning. The face is what cannot be killed, or at least its essence consists in the saying "thou shall not kill". In the book *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* Lévinas describes responsibility as responsibility for someone else, thus responsibility for what I have not done, or which even does not concern me [*me regarder pas*], or namely what concerns me [*me regarder*], which I approach as a face. Usually one is responsible for one's own deeds. But initially responsibility is responsibility for someone else [*pour autrui*]. This means that I myself am responsible for his responsibility. Here existence gets rid of the condition of its existence: from *le dés-inter-essement*. Infinity is for Lévinas the meaning of the face. The real meaning of the face is Infinity. This never appears as a theme but just in this ethical meaning: it means that the more honest and just I am, the bigger

my responsibility; one is never free in relation to the other. The subject who says, "Here I am!" bears witness to Infinity. Infinity is revealed by this witness, the truth of which is not the truth of imagination or perception. The glory [gloire] of Infinity itself is expressed through this witness. The notion of "glory" does not belong into the language of contemplation.

In *grand siècle* France, i.e. during the 17th century, it was found that art should be both pleasant and instructive. One of those who superbly employed this principle was Jean de La Fontaine (1621–1695). His creation and its reception among his contemporaries is discussed by Fanny de Sivers. We also publish La Fontaine's fable "La Chose impossible".

The 1919 agrarian reform law of the Republic of Estonia was at that time among the most radical ones in Europe. By the mid-1920s, however, it became evident that the land reform had not justified itself in all its sociopolitical and economic aspects. The reform was continued according to partly renewed principles. Finally, by 1939, the agrarian reform had affected about 96,500 farms and smallholdings (62% of the total). In about twenty years about 56,200 completely new homesteads were created. All this also influenced forests and forestry as internal colonization and settlement, additional allotments of land from the state reserve, selling building materials under favourable conditions, transformation of forest lands, partial compensation of the property of former owners, etc. was greatly done on account of forests. Heated discussions on forest policy in the 1920s led to at least three significant conclusions: (1) state forestry will remain predominant in Estonia, there is no need or reason to privatise state forests; (2) transformation of forest lands will be continued as much as practicable but regardless of the ambitions of political parties; (3) state forests will be used in the interests of the agrarian reform in the future as well, but the interests of forestry and the state as a whole will be more carefully observed. Senior researcher Toivo Meikar of the Estonian Forestry Institute observes these processes in the 1930s, digressing from them also into the previous decade.

A number of Estonian sylviculturists have received their education or continued their studies in Sweden, Canada, the USA, Germany or Finland. If we take into account those who left Esto-

Summaries

nia before or after the war, and also the sylviculturists of Estonian origin who had been born abroad, their number will total 35 (plus three more who were not able to complete their studies). Twenty-six of them are still alive, although most have retired by now. More than a third of them have academic degrees — there are six doctors, one licentiate and six masters among them. If we include the degrees defended earlier, in Estonia, we can say that 15 doctors, 1 licentiate and 10 masters, thus 26 scientists with academic degrees have been active in forestry in the émigré Estonian community. Part of them are still working. Malev Margus, senior researcher at the Estonian Forestry Institute, describes briefly their careers.

In the section of book reviews Vello Helk analyses new school-books of Estonian history, and Jüri Eintalu reviews a textbook of physics from the viewpoint of the history of philosophy it contains.

The issue ends with Part 8 of Ian Stewart's book *Does God play dice?*

In search of orientations of Estonian foreign policy

Eero Medijainen

Writers on history of Estonian foreign policy have not managed to surpass the level of searching for orientations yet. On the model of Soviet propagandist writings they have tried to make generalizations as if Estonia had depended in the 1920s solely on Britain and in the 1930s on Germany. This excludes the existence of independent foreign policy. For a small state, it is really difficult to be absolutely independent of the will of its bigger neighbours.

Until now an overview of the activities of the Estonian Foreign Ministry and Estonian embassies between two world wars has been lacking. Estonia possessed her own machinery of foreign relations, which functioned according to the needs and opportunities of a small country. Thus, we can certainly speak about independent Estonian diplomacy and its history. This approach to the problem makes it very difficult to prove that Estonian foreign policy was oriented only to the fulfillment of the wishes of one of the greatpowers. The choice of staff for foreign services in the 1930s did not serve the interests of Germany only. People were employed and dismissed according to quite different principles. Thus the nomination of F. Akel

to the post of the Foreign Minister in 1936 and the alleged beginning of the German orientation in Estonia had no connection whatsoever. These two things were connected only in Moscow and in the interests of Soviet propaganda.

The share of the Foreign Ministry in general expenditure of the state did not grow in the 1930s. It was practically the same as in the Scandinavian countries, and did not exceed 1.6%. No marked increase of attention to the Foreign Ministry as the means of implementing the foreign policy could be noticed. The amount of work done by the Ministry did not grow essentially, and we cannot speak about forming a new orientation which would have differed drastically from the previous one. A notable increase in the foreign political activity of both Germany and the Soviet Union in the late 1930s is a different problem.

Neither did the state allot any additional resources in order to put the alleged German orientation in practice. The embassy in Berlin was not bigger than these in Paris or London, and Moscow embassy always remained the largest until 1940. The budget of the Berlin embassy did not essentially exceed those of the others.

In the 1930s there was a notable increase of the military in Estonian foreign policy. Military attaches became more active, and the ambassador in Moscow in 1936—

Summaries

37 was A. Traksmaa, a higher military officer. But this did not bring about any essential changes of ori-

entation. A similar process — an increase of the military in state affairs — could be noticed elsewhere too in the 1930s.

KAS JUMAL MÄNGIB TÄRINGUID?

Kaosematemaatika

Ian Stewart

Tõlkinud Kristin Haljasorg

VIII

**Ian Stewart. *Does God Play Dice?: The Mathematics of Chaos.*
Penguin Books, 1990.**

©Ian Stewart 1989.

TUNDLIK KAOS

*Selgeid veepiisku
uhtuma ilmast tolmu
poetab allikas.*

Basho.

Jaapani luuletaja Basho sündis 1644. aastal Uenos Todo ülikusuguvõsa teenistuses oleva väikesamurai pojana. Neljakümneaastaselt asus ta esimesele oma paljudest reisidest, ning selle muljed on kirjas *Luukere märkmetes lahtise taeva alt*. Siin motona kasutatud luuletus kirjeldab allikat Saigyo erakla juures: "See kuulus allikas oli just samasugune nagu siis, kui luuletaja teda kirjeldas: selged veepiisad tilksudes pudenemas."

Basho taotlus oli loodust vaadeldes oma identiteeti uuen dada, ilu leidis ta tõesti ka nii lihtsast asjast nagu üks langev veepiisk. Püüame meiegi ta jälgedes käia, leida veelgi rohkem ilu ja pigem matemaatiku kui luuletaja jaoks. Need kaks polegi teineteisest nii kaugel: mõlemad tahavad keerulisuse rüpest lihtsust leida.

Peale Basho on voolava vee tekitatud mustrid vaimustanud paljusid. Nii on Windsori Kuninglikus Raamatukogus hulk Leonardo da Vinci joonistusi mitmesugustest keerulistest veejugadest (joonis 68). Vedeliku liikumist õigesti kujutada on kunstniku jaoks tõeline proovikivi. Igaühel on täiesti olemas ettekujutus liikuvast veest ja kui näiteks maalil ei õnnestu seda kujutlust korralikult edasi anda, ütlevad vaatajad kohe, et midagi on valesti. Ent keegi pole seda ettekujutust teadlikult sõnastanud. Et pildil on midagi valesti, seda nähakse selgesti, harva aga oskab keegi öelda, mis just. Kui ma

ise näiteks kõrtsis istudes seina peal rebasejahi pilte vaatan, saan ma aru küll, et nad on naljakad, ja mingil määral ma isegi taipan, milles on asi: vale on galopeeriva hobuse jalgade kuju ja vahest ka hobuse keha kõrgus maast. Aga eluilmaski ei suudaks ma teile selgeks teha, kuidas peaks joonistama galopeerivat hobust.

Leonardo ühendas teadlase vaistu ja kunstniku pilgu: ta uuris hoolikalt loomi, inimkeha, pilvi, puid ja üldse kõike, mida maalikunstnik või skulptor võiks tahta kujutada, ning püüdis teadlikult oma loomingut täpsemaks muuta. Ning veest olid tema ja teisedki ta kaasaegsed iseäranis huvitatud.

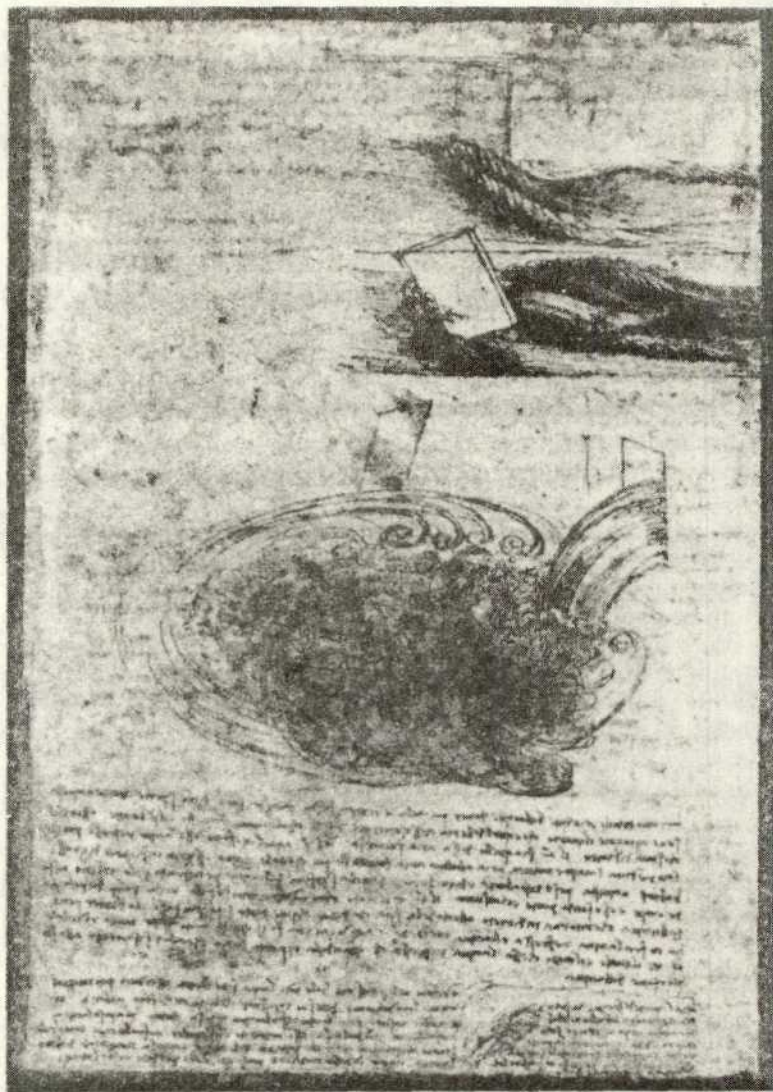
Vesi, mida tollal peeti üheks neist neljast elemendist, millest universum koosneb, oli midagi enam kui lihtsalt üks vedelik. Ta oli elutegevuse sümbol. Vesigi *voolab* nagu elu. Ta sünnib, ta kasvab, ta liigub, ta muutub, ta sureb. Allikast immitsenud tilgad kogunevad ojakeseks, siis jõeks, kärestikuliseks vooluks, ookeaniks. Jõgi võib loogelda üle sileda tasandiku, uuristada iidsetesse, sadade miljonite aastate eest merepõhja ladestunud kaljudesse sügavaid orge, söösta alla võimsa joana või mudaga ummistuda ja valguda suudmes lehvikutaoliselt tohutuks deltaks laiali. Tüünest merest võib saada marutsev koletis, kes peksab kaldale vahuseid murdlaineid, ning äsja tormist haaratud meri võib äkitselt vakka jääda ja peegelsiledaks muutuda. Saksa luuletaja Friedrich Leopold vabahärra von Hardenberg, kes elas 18. sajandi lõpus ja oli kirjanikunimeks võtnud Novalis, nimetas vett tundlikuks kaoseks.

Pole paha määratlus.

SÜGAVUSSE PUURIMAS

Tükime arvama, et vesi lihtsalt on. Et keera aga kraani ja tema muudkui tuleb. Harva juhtume mõtlema kolossaalsele insenerisangarlikkusele, mis on selle maise toiminguga. Siis aga, kui ühel päeval langeb sisse Victoria-aegne veejuhe, mis teenindab piirkonda, kus me elame, omandavad sellised küsimused uue, elutähtsa mõõtme, mitte nagu praegu, kui peseme käsi või laseme ämbri vett täis joosta, mõtted endal hoopis mujal.

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 68. Leonardo da Vinci joonistatud *kärestik* (Windsori loss, Kuninglik Raamatukogu).

Mis võiks olla veel parem vahend tundliku kaose sügavustesse tungimiseks kui üks leebe kraan?

Kas olete üldse vaadanud, kuidas vesi kraanist jookseb? Päriselt vaadanud, ma mõtlen — mitte lihtsalt joa all hambaharja solgutanud. Omaenda kihutuskõnест innustatuna ma seda täna hommikul tegin — tõenäoliselt esimest korda elus. Ei saa kuidagi tagada, et teie kraan teeb sedasama mis minu oma, kuid soovitan seda katset teile siiski: saate nii mõndagi uut teada. Las ma räägin, mida mina nägin.

Olulisim on teadusliku vaatluse juures olla süstemaatiline. Mõnan, et paljud tähtsad asjad on avastatud täiesti juhuslikult — näiteks penitsilliini antibakteriaalsed omadused —, kuid kinnitust ja rakendust on need avastused igatahes leidnud süstemaatilisemaid meetodeid kasutades. Kui miljon ahvi kirjutusmasinatel tähti taob, kirjutavad nad lõpuks "Hamleti" valmis, aga nii kaua aega parajaks teha ma nagu eriti ei viitsi. Nii püstitasin endale süsteemikindla ülesande. Kuidas muutub kraanist väljuva veejoa kuju, kui voolu kiirust aeglaselt suurendada?

Avage kraani õige vähe. Mis juhtub? Kraan hakkab muidugi tilkuma. Kui lasta sel rahulikult jõuda püsiva liikumiseni, on näha, et kraan tilgub korrapäraselt, nii et intervall kahe tilga vahel on konstantne.

Avage teda pisut rohkem. Tilkumine kiireneb, ent jääb korrapäraseks. Jätkake tasapisi kraani avamist — ja toimub ikka seesama. Kannatust. Teadlase elu koosnebki määratu pikkadest rahuperioodidest, millele paneb äkitselt punkti lühiajaline vapustus ja elevus.

Saabub ka hetk, mil langevad tilgad ühinevad ja moodustavad püsiva joa. Tuli see teil? Kena. Olen aga sunnitud märkima, et kõige huvitavam pisi asi jäi teil kahe silma vahele. Enne kui tilgad joaks ühinevad, leiab üsna kiiresti üksteise järel aset veel mitu üleminekut. Kui te ei mallanud oodata ja suurendasite joa kiirust liiga järsult, siis keerake kraan kinni ja proovige uuesti.

Noist üleminekuist esimene on tilkade langemise rütmi muutus. Enam ei tule nad püsivalt *tilk-tilk-tilk*, vaid pigem nagu *tilktoik-tilktoik-tilktoik* — kaks tilka järjestikku, paus, ja siis järgmised kaks. Ikka korrapäraselt, kuid teistmoodi.

Kas Jumal mängib täringuid?

Küllap saaks heade mõõteriistade abil teha kindlaks ka edasised muutused rütmis — mis on jällegi korrapärane ja samas teistsugune. Silmade ega kõrvadega mina seda ei suutnud. Edasi nägin midagi palju mõistatuslikumat. Tilkade langemise muster muutus *korrapäratuks*. Nad tulid nüüd üksteise järel üsna kiiresti, samas olid tilgad igaüks omaette veel näha ja kuulda. Ja rütm oli helidest kadunud, selle asemel oli midagi märksa keerukamat.

See on siis üks üleminek, mille üle mõtiskleda: tilgad, mis kaotavad rütmi.

Õige pea, nagu ma juba ütlesin, ühinevad tilgad püsivaks joaks. Kohe alguses, kui juga alles moodustub, võib ta allosas veel eraldi tilkadena langeda, peagi aga kujuneb püsiv sujuv peen koonusjas vool kraani ja kraanikausi vahel. Hüdrodünaamikud nimetavad sellist voolu *laminaarseks*, sest vedelik voolab õhukeste kihtidena (*laminae*), mis üksteisest sujuvalt üle libisevad nagu mängukaardid, kui neid üle laua laiali jagatakse.

Suurendage voolu kiirust enam-vähem normaalse tasemeni. Kraanist väljuv vesi jääbki laminaarseks, kuid võib seejuures tekitada endas veel ühe struktuuri, mis näeb välja nii, nagu püüaks juga jaguneda kaheks või muutuda spiraalseks.

Nüüd keerake kraan viimseni lahti. Sujuv laminaarvool kaob, vesi purskab tohutu jõuga vastu kraanikaussi ning vool hakkab taas korrapäratult kobrutama. See on *turbulentne* vool ja ühtlasi teine meie tähtis üleminek: laminaarselt turbulentsele.

Keerake kraan kinni ja kuivatage vannituba ära. Eksperiment on läbi. Algab matemaatika.

AKUMULEERUVAD VÕNKUMISED

Nägime niisiis kaht turbulentsele ülemineku võimalust. Esimene, mis ilmneb tilkade rütmi juures, on kokkuvõttes diskreetne dünaamiline süsteem — tingimusel, et jätame arvesse võtmata üksikute tilkade detailse struktuuri. Teine koht, kus laminaarvool muutus turbulentseks, on pidev süsteem. Mõlemal juhul muutub korrapärane liikumine äkitselt korrapäratuks.

Turbulents on paljudes teadusharudes ilmatu tähtis asi — astronoomias alates kuni meteoroloogiani välja (joonis 69). See on tähtis ka praktilises inseneritöös. Turbulents võib purustada veetoru või naftajuhtme, lõhkuda ära laevakruvi ja põrutada tükkideks lennuki. Turbulentsiga seotud erijuhtude jaoks on insenerid välja töötanud mitmesuguseid meetodeid rusikareeglitest alates ja ülipeene statistikaga lõpetades. Ta tõeline sisemine olemus on aga endiselt üks suurimaid küsimärke.

Seda laadi fundamentaalteadus kuulub pigem füüsika kui inseneritegevuse valdkonda. Mida üks klassikalist vurhvi matemaatilise füüsika esindaja siis turbulentsinähtusest arvab?

Euleri võrrandi edasiarendus — viskoosse vedeliku voolamise klassikaline võrrand — on prantslase Claude Navier' ja inglase sir George Stokesi mõttetöö vili. Navier' ja Stokesi osatulemistega diferentsiaalvõrrandile alluv vedelikuvool on deterministlik ja ennustatav. Enne, kui kaost ei tuntud, peeti neid omadusi "korrapärasega" sünonüümseks. Turbulents on aga korrapäratu. Järeldus: *võrrandites on midagi untsus*.

See tundub tõenäoline küll. Tuletage meelde: võrrandid kirjeldavad üliidealiseeritud, lõpmatult jagatavat homogeenset vedelikku. Tegelikuses koosneb vedelik aga aatomitest (detailitasandi võite ise valida — mis teile rohkem meeldib, kas pisikesed kõvad kuulikesed või ehk hoopis tõenäosuse kvantkeerised). Tuleb välja, et turbulents hõlmab järjest pisemaid pööriseid. Aatomist väiksemate mõõtmetega pööris on aga füüsikaline absurd. Kui tegelik vedelik peaks sel detailitasandil alluma Navier'—Stokesi võrranditele, siis tuleks tal omaenda aatomeid murendama hakata.

Niisiis on turbulents atomaarse struktuuritasandi makroskoopiline tagajärg. Navier'—Stokesi võrrandite ebatäpsus atomaarsete mõõtmete puhul kandub nüüd üha suuremat ulatust omandades üle kogu füüsikalisele voolule — näha on turbulents. See on Leray teooria, pärit 1934. aastast, ajast, kui aatomifüüsika oli eriti uudne ja moes.

Kümmekonna aasta jooksul jõudis füüsik Lev Landau, kes oli tegev matemaatilise füüsika alal, järeldusele, et leidub ka teistsugune võimalus. Ta 1944. aastal kirjutatud artikkel algab nii: "Kuigi turbulentset liikumist on kirjanduses laialdaselt käsitletud, puudub selle nähtuse põhiolemuse kohta ikkagi piisav selgus." Seepeale esitab Landau õigesti olulisi-

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 69. Turbulents Jupiteri atmosfääris Suure Punase Lai-
gu läheduses.

ma küsimuse: *kust tuleb turbulents?* “Siinkirjutaja arvates võib probleem hakata paistma uues valguses, kui uuritakse põhjalikult turbulentsi algusprotsessi.”

Kujutlege süsteemi, mis püsib stabiilses seisundis. Mõnikord, näiteks teatud välistingimusi varieerides, võib seisund muutuda ebastabiilseks. Näiteks stabiilselt laual lebav ese võib sealt minema libiseda, kui lauda kallutada, ning õhupall võib lõhki minna, kui teda liiga palju puhuda.

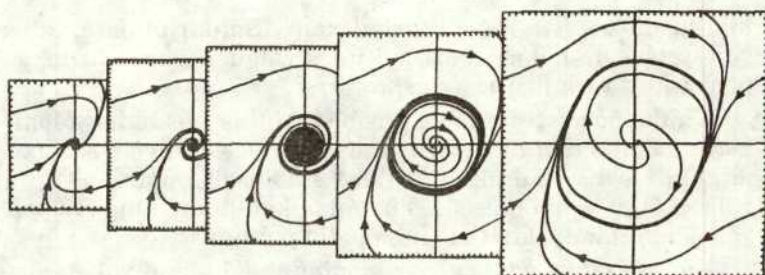
Kui ma lähen oma autoga teenindusse kummi vahetama, paneb garaažimehaanik ratta ühe peene masinavärgi otsa, mis seda siis üha ringi keerutab. Vastavalt masina ekraanile ilmuvatele numbritele taob ta ratta balansseerimiseks rummu sisse metallraskusi. Põhjust selliseks rabelemiseks annab see, et liiga kiiresti pöörlev balansseerimata ratas hakkab vibreerima — tekib paindevõnkumine, öeldakse, et *ratas “viskab”*.

Dünaamikas kuuluvad paindevõnkumised sealse matemaatika põhiossa. Üks parimaid viise seisundi stabiilsuse kaotamiseks on paindevõnkumine.

Kui seni stabiilne seisund omandab paindevõnkumise, liandub tema juba olemasolevale liikumisele uus perioodiline liikumine. Sujuvalt pöörlev ratas hakkab võnkuma ja siis on tegemist ühtaegu kahe perioodilise liikumisega: pöörlemise ja võnkumisega.

Landau nägigi turbulentsi teket paindevõnkumiste kuhjumisena. Teoreetiliselt oletas ta, et algstaadiumides on turbulents kolme-nelja eri perioodilise liikumise superpositsioon ning täielikult välja kujunenuna on eri perioodiliste liikumiste arv lõpmatult suur.

Paindevõnkumiste tekitamise põhimehhanismi nimetatakse Eberhard Hopfi järgi *Hopfi bifurkatsiooniks*. Nee-lust (püsiseisundist) saab ebastabiilne seisund ning ta muutub allikaks, mida ümbritseb perioodilist liikumist kirjeldav tsükkel (joonis 70). 1948. aastal esitas Hopf tunduvalt üksikasjalikuma teooria, mis järgis juba Landauga sama joont. Hollandi teadlane J. M. Burgers oli alles hiljuti tegelnud Navier’—Stokesi võrrandite lihtsustatud variandiga ning samasugust taktikat kasutas nüüd Hopf. Ta tuli välja veel ühe ligikaudse mudeliga, mida, nii ebatavaline kui see ka on, sai eksplitsiitselt lahendada, ning näitas, et seegi järgib Landau akumuleeruvate paindevõnkumiste stsenaariumi.

Joonis 70. Paindevõnkumise algus ehk Kuidas saab püsiseisundist perioodiline. Mehhanismi tuntakse Hopfi bifurkatsioonina: neel kaotab stabiilsuse ja muutub allikaks, tekitades tsükli.

Järgmise kolmekümne aasta kestel leidis Hopfi—Landau teooria ulatuslikku omaksvõttu ja rakendamist. Voorusi oli tal palju. Ta oli lihtne ja arusaadav. Mehhanism, millega liikumisele lisasagedus juurde anti, toetus senistele teadmistele ja oli loomulik. Olid olemas mudelvõrrandid, näiteks Hopfi oma, mille kohta teati, et nende puhul stsenaarium käivitub. Ja teooria oli sobitav ka klassikaliste meetoditega nagu Fourier' analüüs, nii et tema abil sai tulemusi välja arvutada.

EBATÕENÄOLINE STSENAARIUM

1970. aastal aga häiriti seda õdusat pildikest. See küll ei purunenud, sest ettepanek tuli väljastpoolt hüdrodünaamikast, oli ülispekulatiivne ja ilma igasuguse eksperimentaalse aluseta. Nagu sellest veel küllalt poleks olnud, ei tuletatud teda ka mitte vedeliku voolu füüsikast, vaid topoloogiast.

David Ruelle, Belgia matemaatik, kelle töökoht oli *Institut des Hautes Études Scientifiques* Pariisis, ja Hollandi külalis-teadur nimega Floris Takens, hakkasid turbulentsi üle mõtlema topoloogilise dünaamika vaatenurgast à la Smale. On ehk turbulentsi tekke jaoks olemas tüüpiline stsenaarium, mingi geneeriline protsess?

See pole eriti selge. Kuid niiviisi mõtlema hakates on selge, et Hopfi—Landau teooria ei saa kuidagi õige olla. Kuigi iga akumuleeruv võnkumine näib olevat matemaatiliselt ja füüsiliselt tõenäoline, pole see ometi nii. Tõenäoline on ainult kõige esimese võnkumise tulek.

Hopfi ja Landau intuiitiivne mõttekäik johtus teatud määral Hamiltoni dünaamikast. Energia jäävus paneb peale piirangu, mis muudab paljude sagedustega kvaasiperioodilise liikumise tavaliseks asjaks. See piirang aga dissipatiivsetes süsteemides, s.t hõõrdumisega süsteemides, ei kehti. Ning viskoosse vedeliku voolus jagub hõõrdumist küllaga.

Ruelle ja Takens löid asjast järgmise pildi.

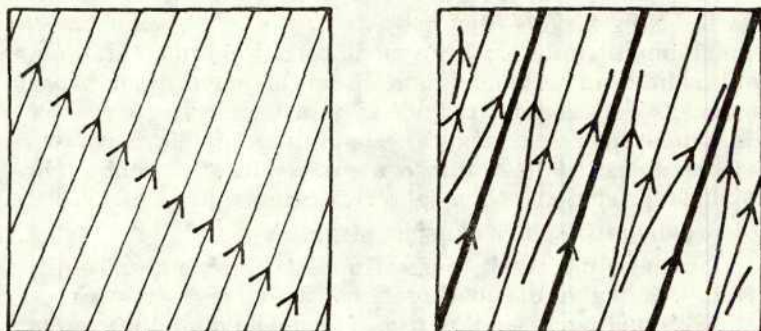
Esimene üleminek, püsiseisundist ühe võnkumiseni, on tüüpiline koguni dissipatiivsetes süsteemides — tema kaudu jõutakse perioodilise liikumiseni. Siin pole mingit küsimust.

Ka teine üleminek, kui lisandub uus sagedus, võib muidugi toimuda. Esialgu toob see kaasa liikumise, mis topoloogilisest seisukohast on vool kahemõõtmelisel rõngaspinnal. Alguses näebki see liikumine välja kahe iseseisva perioodilise liikumise kvaasiperioodilise superpositsioonina. Nii ei saa asi aga jääda, sest see liikumine ei ole tüüpiline — ei ole geneeriline. Tegelikuses kaob seesugune liikumismuster väikesegi häirituse korral.

Tüüpilisi geneerilisi stabiilse struktuuriga voole rõngaspinnal juhtumisi tunti ja need ennustasid midagi, mida elektrotehnikud väga hästi tundsid — *sagedusblokeeringut* (joonis 71). Need kaks algselt iseseisvat liikumist hakkavad vastamisi teineteist mõjutama, ja otsustavad siis teekonda koos jätkata, mille tulemuseks on perioodiline, üheainsa kombineeritud perioodiga liikumine.

Kolme superpositsioonis sageduse korral läheb asi kuidagi veel vapustavamalt untsu. Tüüpilisel juhul ei pruugi need kolm sagedust isegi blokeeruda, vaid nad võivad vabalt hoopis kombineeruda ja moodustada uue objekti — mille Ruelle ja Takens nimetasid *veidraks atraktoriks*. Veidraks atraktoriks on solenoid ning (oletatavasti) ka Lorenzi atraktor. Veidrail atraktoril on veidrad geomeetrilised omadused.

Ruelle–Takensi teooria järgi on Hopfi—Landau stsenaarium topoloogilise maailmapildis niisama tõenäoline kui otsa peal tasakaalus seisev nõõpnõel. Nõõpnõel on ebastabiilne

Joonis 71. Sagedusblokeering: kaks iseseisvat perioodilist võnkumist kombineeritult superpositsioonis (vasakul), vool laguneb ja moodustab ühe stabiilse perioodilise tsükli (paks joon) ja ühe ebastabiilse perioodilise tsükli. Selguse mõttes on rõngaspind, mille peal kogu liikumine aset leiab, lahti lõigatud ja ruuduks lahti keeratud.

ja Hopfi—Landau teooria on *struktuuraalselt* ebastabiilne. Kui nõela liigutada, vajub ta viltu ja kukub otseti lauale, ja kui liikumisvõrrandeid õrnaltki muuta, laguneb Hopfi—Landau stsenaarium laiali ja kukub otseti veidrasse atraktorisse.

FALSIFITSEERITAVUS

Mitte kõik hüdrodünaamikud ei rõõmustanud Ruelle ja Takeni mõtte üle ühtviisi. Õieti oligi see veidi vastuoluline. Kuid nagu selgus, oli neid väheseid siiski küllalt, kes sealt inspiratsiooni ammutasid ja uut faasi alustasid. *Ilus see on, kuid on ta ka õige?*

Teaduses on ajale vastu pidanud moodus, kuidas saada teada, kas teooria on õige.

Eksperiment.

Täpsemalt öeldes võite eksperimendi abil teada saada, et teooria on *vale*, aga mitte kunagi ei saa olla absoluutselt kindel tema õigsuses. Matemaatikateoreeme saab tõestada, teooriat mitte. Ning filosoof Karl Popper rõhutaski, et teadusteooria kontrollimine on *falsifitseerimise*, mitte *verifitseerimise* küsimus. Mida enam ebaõnnestub teooria falsifitseerimine katsete käigus, seda tõenäolisemalt on ta tõene — või vähemalt on seda laiem tingimuste ring, mille korral ta toimib. Aga ialgi ei saa kindel olla, et teooria on absoluutselt korrektne, isegi kui ta on läbinud juba miljon eksperimentaalset kontrolli, sest — kes teab, miljoni esimesega võib ta alt minna.

Niisiis loobuvad teadlased kolmanda aastatuhande künnisel tõepoolest tõelise tõe tagaajamisest.

Seda tunnistades püüavad nad hästi hoolikalt vigadest hoiduda. Kuid praegu pole enam absoluutide ajastu. Hirmus aeglaselt küll, kuid me juba õpime ennast mitte liiga tõsiselt võtma.

Et teooriat üldse teaduslikuks peetaks, peab ta põhimõtteliselt olema falsifitseeritav. Kerkyra (Corfù) saarel usutakse, et kui keegi kohtab palvetajaritsikat, toob see õnne — või hoopis õnnetust, sõltuvalt sellest, mis edasi juhtub. See uskumus ei küüni teadusliku teoriani, aga mitte sellepärast, et õnn pole mõõdetav, vaid sellepärast, et on raske näha võimalust, kuidas eksperiment selle teooria võiks ümber lükata, isegi kui kellelgi õnnestuks õnne mõõta.

See kõik aga ei tähenda, nagu *poleks* kerkyralastel *õigus*. Meie arutleme siin teaduslike teadmiste piiride üle. Universumis võib leiduda tõesusi, mida teaduslikus mõttes teada ei ole võimalik. Igatahes läheb raskeks arutelusid nende üle lõpuni viia.

LABORATOORIUMIKLASSIKA

Kas veidra atraktori teooria on falsifitseeritav?

Nii nagu ta alguses esitati, polnud ta kindlasti mitte otsestelt falsifitseeritav. Ei saa minna õue ja asuda veidrat atraktorit otsima. Seega ei saa selle leidmine ka ebaõnnestuda. Põhjus on selles, et Ruelle—Takensi teoorias ei ole sellise atraktori matemaatilisel kirjeldusel mingit seost ühegi füüsikaliselt mõõdetava muutujaga. Niisiis, kui juba rääkida teooriate falsifitseeritavusest, siis see teooria näeb ainult veidi parem välja kui teooria, mille järgi turbulentsi tekitab nähtamatute ja ainsagi füüsikaaparaadiga tuvastamatute koletiste ujumine vedelikus.

Murest ülesaamiseks on palju võimalusi. Näiteks parandada matemaatika ja füüsika vahelisi kontakte. Turbulentsi osas näib see väga raske olevat — mis *ei* tähenda, et see tähtis poleks. Teine võimalus on teemast veidi kõrvale minna. Vahest saab panna veidra atraktori end paljastama kuidagi kaudselt.

Hopfi—Landau teooria falsifitseeritavus on märksa ilmsem. Tuleb ainult mõõta liikumise komponentsagedused ja jälgida, kas võnkumised kuhjuvad niiviisi, nagu eespool kirjeldatud. Kui mitte, on Hopfi—Landau teoorial lips läbi.

Nii et te ei peagi ilmtingimata näitama, et Ruellel ja Takensil on õigus, vaid võite alustada sellest, et püüate näidata, et Hopf ja Landau eksisid. Tegelikus teadusloos asi päris niipidi ei käinud. Eksperimentalistid asusid hoopis tõestama, et Hopfil ja Landaul oli õigus.

Arvate muidugi, et seda oli juba tehtud? Seda enam, et Hopfi—Landau teoorial oli juba kümneid aastaid lai tunnustus.

Tehtud polnud seda siiski mitte päriselt. Vaadeldud oli vaid mõnd esimest staadiumi. Kui aga võnkumised juba kuhjusid, muutus järjest raskemaks saada piisavalt täpseid mõõtmistulemusi.

Et siit edasi minna, oli vaja uut vaimuvälgatust.

Austinis asuva Texase ülikooli füüsik Harry Swinney alustas oma karjääri eksperimentaalfüüsikuna faasisiirete kallal töötades. Kui vesi keeb, metall sulab või magnet magnetiseerub, on tegemist faasisiirdega — oleku makroskoopilise muu-

tusega molekulaartasandil toimuva reorganiseerumise tõttu. Teatud mõttes on üleminek turbulentsile vedelikus aset leidva faasisiirde liik. Mõnigi suur hüdrodünaamik nagu näiteks Osborne Reynolds ja Lord Rayleigh asjale selle pilguga vaatasidki. Analoogia näis aga liiga kauge ja ebatäpne, et teda matemaatikas kasutada.

Igatahes pani see Swinney mõtlema. Kas ei saa äkki neid meetodeid, mille abil ta uuris faasisiirete tundlikke ilminguid, rakendada ka vedelikele?

Vedelik võib turbulentseks muutuda väga mitut moodi. Eksperimenti kavandades on esimeseks sammuks valida välja süsteem, mida kasutada. Baasteadusele ei seata spetsiifilisi eriülesandeid nagu "leida reaktiivlennuki tiiva maandumisklapi parim võimalik kuju", vaid saab lubada endale luksust valida, millise süsteemiga töötada. Baasteaduses on laboratoorsete katsete juures oluline, et süsteem oleks "puhas". Ma ei pea silmas mitte seda, et seal ei tohi olla räpaseid näpujälgi, vaid seda, et süsteemi peab olema kerge üles seada ja käitada, et ta annaks täpseid tulemusi ning korduvatelt käitustel samu tagajärgi.

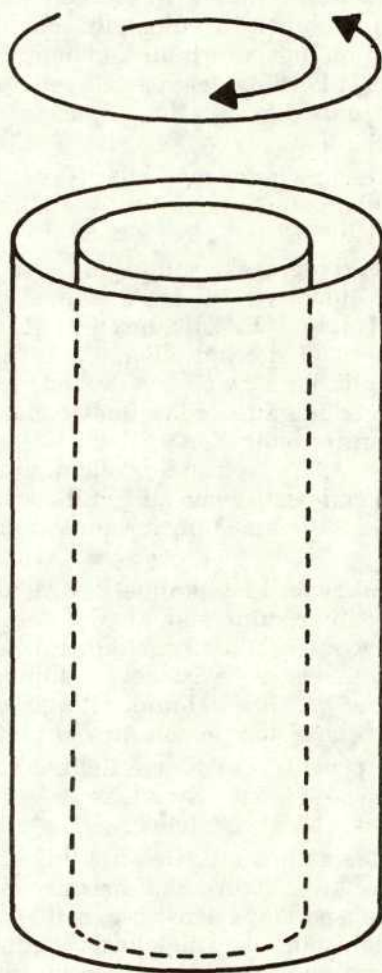
Hüdrodünaamikas on klassikaline laboratoorne süsteem, mille lõi prantsuse hüdrodünaamik M. M. Couette. Tema tahtis uurida "nihkevoolusid", kus vedelik kistakse lahku, ning tuli välja kahest üksteise sees asetsevast silindrist koosneva seadeldisega (joonis 72). Kui välimine silinder on fikseeritud ja sisemine pöörleb, on olemas konstantne ja kontrollitav nihe.

Igaüks arvaks, et sellises süsteemis hakkab vedelik koos silindriga ringi käima — keskel kiiresti ja välisservas aeglaselt. Ka Couette avastas, et nii see lähebki.

Inglise rakendusmatemaatik Geoffrey Ingram Taylor tegi 1923. aastal katse, kus ta kiirendas sisemise silindri pöörlemist — ja tegi imekspandava avastuse. Kui kiirus on küllalt suur, lõpetab vedelik ühtlase ringlemise, jagunedes keerisepaarideks nagu Polo piparmündikompvekkide tuutu, kui ümbris ära võtta. See on tegelikult ilus näide Hopfi—Landau tüüpi ebastabiilsusest, kus luuakse uus perioodiline liikumine. Kuid Hopfi—Landau stsenaariumis on see ainult esimene etapp.

Edaspidi uurisid eksperimentalistid ja teoreetikud tohutu detailselt Couette'i—Tayloriga süsteemi (või Tayloriga—Couette'i oma, nagu kipuvad ütlema mittefrankofiilid). Võimalik, et see on kõigist vedeliku voolamistest üldse kõige paremini uuritud.

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 72. Tayloriga—Couette'i katseseade (skeem). Silindritevaheline ruum täidetakse vedelikuga ning silindrid pannakse pöörlema. Selguse mõttes on joonisel kahe silindri vahet suurendatud — harilikult on see 10–20 protsenti välimise silindri raadiusest.

Avastati määratu hulk eri mustreid loovaid efekte. Keerised võivad muutuda lainekujuliseks (joonis 73). Lained võivad käia üles-alla nagu karussellihobused, andes tulemuseks moduleeritud lainekujulisi keeriseid. Keerised võivad väänduda ja põimuda. On lihtsalt spiraale, lainekujulisi spiraale, moduleeritud lainekujulisi spiraale ja üksteisest läbi põimunud spiraale.

Ning suurte kiiruste juures muutub süsteem turbulentseks.

Kogu selle käitumisviiside külluse loob väikene termos-pudelisuurune ja -taoline seadeldis täpselt reprodutseeritava viisil. Nõnda otsustaski Swinney koos oma kaastöölise Jerry Gollubiga sooritada katseid selle laboratooriumiklassika abiga.

LASER HEIDAB VALGUST

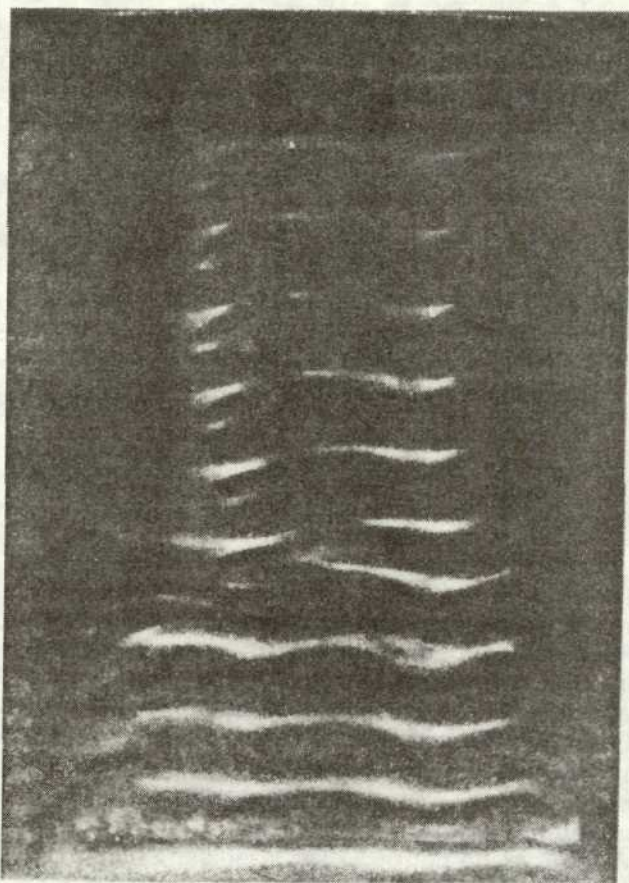
Tol ajal tehti hüdrodünaamilisi mõõtmisi harilikult voolavas vedelikku sonde sisestades või sinna värvitud juga suunates. Need meetodid kippusid voolu häirima ning ei olnud eriti tundlikud ega täpsed, kuid erialainimesed olid nende probleemidega harjunud ega lootnud suurt midagi paremat. Swinney pidas silmas palju tundlikumat riista — laserit.

Tänapäeval on laser tavaline asi. Kui teil on CD-mängija, siis ongi teil laser olemas. Ja iga *Tähesõdade* fänn (mõtlen siinkohal filmi) teab, et laserid on need, millega te impeeriumi valvureid maha notite. Laser laseb välja koherentvalguse kiire ja selle valguse kõikidel lainetel on sama samm ning nad mitte ei kustuta, vaid võimendavad üksteist vastastikku. Nii on saadud väga täpne ja akuraatne leeklamp.

Kui kuulate mööduva tuletõrjeauto sireeni, märkate, et sireeni helikõrgus justkui muutuks — kui auto on juba mööda sõitnud, läheb hääl madalamaks. See on Doppleri efekt — Austria teadlase Christian Doppleri järgi, kes seda 1842. aastal esimesena märkas. Selle mõjul helilainete kiirus tuletõrjeauto lähenedes suureneb ja auto kaugenedes väheneb.

Sama efekt toimib valguse puhul, ainult nüüd on värvus see sagedus, mis muutub. Saates laserikiire tuletõrjeautole ja

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 73. Lainekujulised keerised Taylori—Couette'i katses. Pöörake tähelepanu dislokatsioonile pildi alumise kolmandiku ülas osas, kus lainete arv on muutumas.

võrreldes tagasituleva valguse värvust alguses välja lastuga, on võimalik öelda, kui kiiresti tuletõrjeauto sõidab.

Meie jaoks on olulisem, et kui vedelikus hõljuvad väikesed alumiiniumipulbri helbed, saab laserit kasutada helveste ja siis eeldatavasti ka vedeliku liikumise kiiruse määramiseks. Vastavat tehnikat tuntakse Doppleri laserkiirusmõõtmisena.

Keerulist signaali — eri sagedusega lained segamini — on võimalik analüüsida matemaatiliselt ning leida üksikkomponendid. Saab teada ka, kui tugev üks või teine komponent on — kui suur on tema panus tervikusse. Siin on meetodiks põhiliselt Fourier' analüüs — kõvera esitamine siinus- ja koosinuskõverate summana.

Analüüsi tulemuse saab kokku võtta *võimsusspektrina*, s.t iga komponentsageduse tugevust näitava graafikuna (joonis 74). Joonis esitab viis vaatlusseeriat (vasakpoolsed graafikud) koos vastavate võimsusspektritega (paremal). All on vaatluste ajaskaala sekundites (s) ja sageduskaala hertsides ($1 \text{ Hz} = 1$ võnge sekundis).

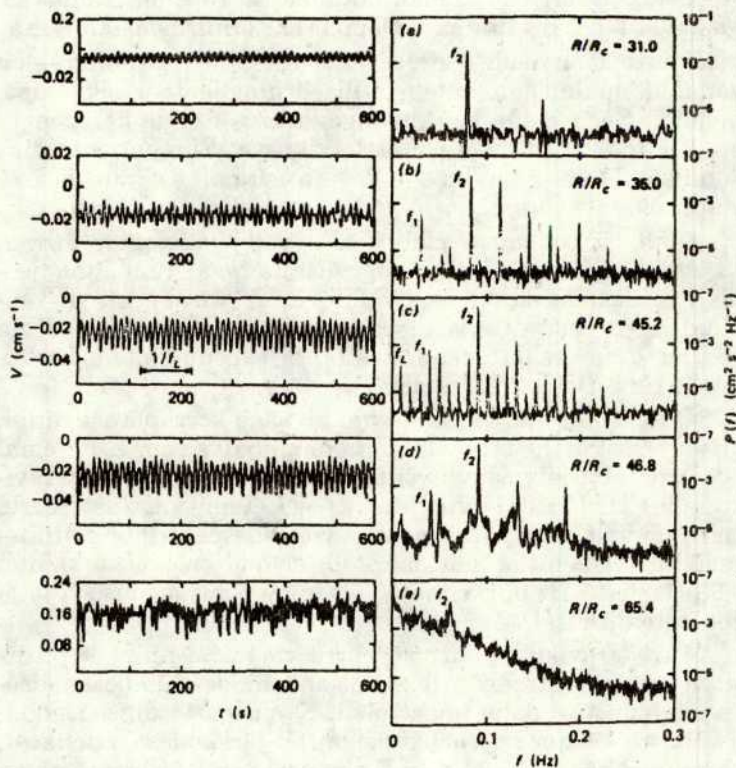
Näiteks pilt ülal vasakul kujutab väga korrapärasest rütmist, kus umbes kümne sekundi kohta toimub üks võnge. Paremal pool eristub see vastava võimsusspektri peal üksiku teravikuna $0,1 \text{ Hz}$ lähedal tähistatuna f_2 -ga. Teine vaatlusteseeria on tunduvalt korrapärasem ja ta võimsusspektril on mitu teravikku. Treenitud silm märkab, et nad on kõik tekkinud $0,03 \text{ Hz}$ ja $0,1 \text{ Hz}$ piirkonnas oleva kahe põhisageduse f_1 ja f_2 kordsete liitmisel.

Need teravikud võimsusspektril vastavad teravalt piiritletud komponentsagedustele, mis on kõikidest ümberkaudsetest sagedustest palju tugevamad. Kvaasiperioodilise signaali võimsusspekter koosnebki peamiselt järskudest teravikest, nagu on näha joonise 74 kolmel ülemisel pildil. Valju ja "juhusliku" signaali spekter on lai riba, kus komponentsagedused on laiaili määrduvad nagu alumisel pildil. Võimalik on ka segu neist kahest, nagu on näha neljandal pildil.

Võimsusspekter on omalaadne vaatlusteseerias olemasoleva "sageduse sõrmejalg" ning teda saab kasutada teatud tüüpi käitumise tuvastamiseks.

Swinney ja Gollub leidsid laseriandmete põhjal arvuti abil vedeliku kiiruse võimsusspektri. Just seda ongi vaja, et vaa-

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 74. Tingliku eksperimendi vaatluste aegread ning nende vastavad võimsusspektrid näitavad, millised on komponentsageduste tugevuse muudatused. Pikad teravikud iseloomustavad selgepiirilisi sagedusi perioodilisel või kvaasiperioodilisel liikumisel, laiad ribad viitavad kaosel.

delda edasi uute sageduste teket, mida ennustasid Hopf ja Landau.

See oli nende ootus.

Nad otsisid esimest üleminekut ja leidsidki. Nad kordasid katset palju kordi, saades hästi puhtad ja täpsed andmed. Õieti nii puhtad ja täpsed, et hüdrodünaamikud neid ei uskunud. Tulemusi ei tahtnud mitte keegi trükis avaldada. Tagasi lükati nende granditaotlus. Mõni ütles, et tulemustes pole midagi uut, teised ei uskunud neid üldse.

Vapralt jätkasid nad otsinguid järgmise ülemineku leidmiseks — aga see ei õnnestunud. Uue sageduse teket puhtal kujul ei leidunud. Selle asemel ilmus vähehaaval nähatavale lai sagedusriba (joonis 75). “Avastasime, et see muutub kaootiliseks.”

KONTAKT

Teadus on hästi suur. Võimatu on teada kõike, mis toimub. Endale vajalikke asju saavad inimesed teada isiklike kontaktide kaudu. Swinney ja Gollub olid kontrollinud Hopfi—Landau teooriat ja leidnud, et see jätab soovida. Seejuures nad aga ei teadnud, et Ruelle ja Takens olid alternatiivi juba esitanud.

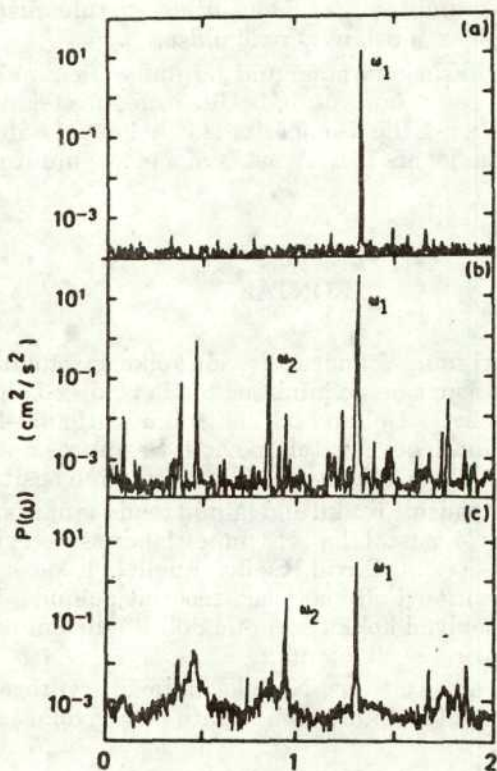
Ent teised teadsid. Käiku olid läinud teaduse oma saladuslikud rajad. 1974. aastal ilmus Swinney laborisse keegi Belgia matemaatik — see oli David Ruelle. Ruelled oli kaost ennustav teooria, Swinney oli kaos, aga teooriat polnud. Jäi veel vaadata, kas sobivad kokku see, mida oli Ruelle ennustanud, ja see, mille Swinney oli leidnud.

Kaudne tõend oli olemas. Näiteks näitasid arvutused arvutis, et veidra atraktori korral on oodata lairibavõimsusspektrit.

Nüüd hakkas asi kibekiiresti liikuma. Aina rohkem teadlasi teadvustas endale kaose olemasolu, aina enam matemaatikuid asus arendama selle teoreetilisi tahke. Tehti hulganisti katseid — algul Swinney ja ta kaastöötajad, ent peagi ka teised — ning need ei jätnud enam kahtlust, et turbulentsete vooludega kaasnevad varjatult ka veidrad atraktorid.

Need tulemused kehtisid küll ainult turbulentsi tekke kohta, kuid vähemalt mõnes laboratoorses süsteemis pidas turbulentsi veidra atraktori teooria hästi vastu ning Hopfil ja Landaul oli suu vett täis. Saatuse irooniana osutus ka Ruelle ja Takensi pakutud ülipeentest matemaatilistest üksikasja-

Kas Jumal mängib taringuid?

Joonis 75. Taylori—Couette'i süsteemi võimsusspektrid. Al- guses on vaadeldav vaid üks sagedus ω_1 (perioodiline võnkumine). Siis ilmub teine sagedus ω_2 (koos muude teravikega, mis esindavad ω_1 ja ω_2 kombinatsioone). Lõpuks on näha kaose laia riba.

dest enamik asjassepuutumatuks või isegi valeks — küll mitte matemaatiliselt, vaid oma tõlgendustes katsete kohta. Peamine idee aga... Paistis, et nad olid sattunud kullasoonetele.

Ometi polnud asi ikka veel kindel.

Vaatlustel võis ju olla ka teisi seletusi. Puudu oli midagi otsesemat, midagi, mis muudaks veidra atraktori hüpoteesi katsega falsifitseeritavaks.

Ja selleks oli vaja mingit muud ideed.

KUNSTLIKUD VAADELDAVAD

Ruelle ja Takensi 1970. aasta artikkel ei olegi niivõrd turbulentsiteooria, pigem on ta niisuguse teooria lähtepunkt. Kõige tähtsam asi, mis neil puudu on, on mingigi seos topoloogia ja füüsika vahel. Kui näiteks mingi mõõdetav ja graafikul kujutatav suurus on olemas ning tulemusena otsitakse veidrat atraktorit, siis muutub teooria falsifitseeritavaks. Sest kui te niisuguse eksperimendi teete ja veidrat atraktorit ei leia, siis te teate, et teil polnud õigus.

Mis on eksperimendi vaatlusalus? Suurus, mis sõltub vaadeldava süsteemi seisundist. Turbulentsi topoloogilise teooria puhul pole meil üldse teada, mismoodi see sõltuvus esineb. Esimese ehmatusena ei näe sedagi, kuidas sellest raskusest üle saada — või ainult, et selline seos tuleb kindlaks määrata. Seega on üks võimalik uurimisprogramm Ruelle—Takensi teooria viimiseks kontrollitavale alusele järgmine: *tuletada veider atraktor Navier'—Stokesi võrranditest vedeliku voolamise kohta. See ülesanne, mis nõuab pigem matemaatilist kui eksperimentaalset lähenemist, on seni veel lahendamata. Lorenzi atraktor ei tule arvesse selle tuvastamisel kaasatavate lähenduste tõttu.*

Kuid on teinegi tee. Oletage, et saate kuidagimoodi rekonstrueerida atraktori kuju mingi vaatlusseeria põhjal, nii et viis, kuidas te seda teete, *ei sõltu* sellest, millist konkreetset suurust vaadelda. Sellisel juhul kõnealune seos ei olegi oluline.

Hea nipp. David Ruelle ja Norman Packard arvasid, et seda saaks rakendada, ning Floris Takens leidis tee tõestamiseks, et saabki.

Lihtsaimal kujul on eksperimendi vaatluste jada tulemuksiks *aegrida* — korrapäraste ajavahemike tagant vaadeldava suuruse väärtust kirjeldavate arvude loetelu. (Ajavahemikud võivad olla ka korrapäratud, kuid katsume lihtsa arutluse-

Kas Jumal mängib täringuid?

ga hakkama saada.) Näiteks õhutemperatuur antud paigas iga päev keskpäeval moodustab teatud aegrea, ehk umbes niisuguse:

17,3, 19,2, 16,7, 12,4, 18,3, 15,6, 11,1, 12,5,...

kraadi Celsiuse järgi.

Oletage, et tahate neid andmeid sobitada veidra atraktoriga. Häda on selles, et atraktorit te kujutate ette, ütleme, kolmemõõtmelises ruumis, oma vaatlustest saate aga ainult ühe suuruse. Näiteks annab Doppleri laserkiirusmõõtur teile lihtsalt tagasipeegeldunud valguse sageduse — vedeliku kiiruse teatud kindlas punktis, kust laserivalgus tagasi peegeldub. Niisiis olete atraktori ühte mõõtmesse kokku surunud. Te näete nii-öelda tema siluetti.

Kui saaksite vaadata atraktorit teistestki külgedest, võiksite koostada täieliku kolmemõõtmelise pildi, umbes nii nagu arhitekt saab hoone kuju plaanil edasi anda: eestvaade, külgvaade. Kolmemõõtmelise atraktori rekonstrueerimiseks on teil vaja informatsiooni atraktori kolmelt küljelt.

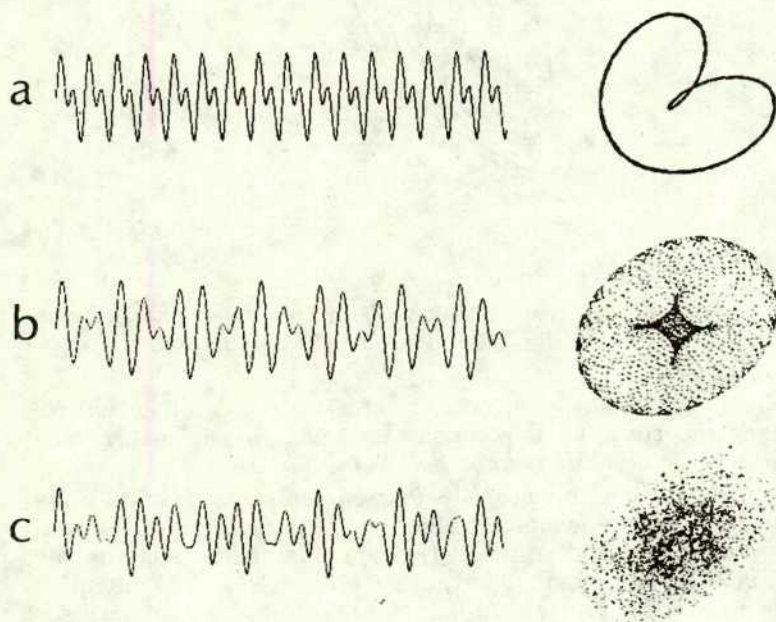
Nende lisavaadete leidmiseks pole aga üksiku vaatlusaluse aegrea järgi mingit võimalust, eks? Teil läheb veel kahte vaatlusalust vaja.

Ruelle ja Takens mõistsid, et kaks kunstlikku vaatlusalust saab juurde kombineerida sellest samast aegreast, kui ajaväärtusi nihutada (joonis 76). Ühe aegrea asemele tuleb kolm, mida võrrelda — originaal ja kaks koopiat, mis on tõstetud ühe ja kahe koha võrra edasi:

1. seeria	17,3, 19,2, 16,7, 12,4, 18,3, 15,6, 11,1, 12,5...
2. seeria	19,2, 16,7, 12,4, 18,3, 15,6, 11,1, 12,5...
3. seeria	16,7, 12,4, 18,3, 15,6, 11,1, 12,5...

Sel teel saate hõrgu matemaatilise segu: kolmemõõtmeliste vaatluste aegrida on meisterdatud ühemõõtmeliste vaatluste põhjal. Arvesse tuleb võtta lihtsalt üksteisele järgnevad kolmikute tulbad. Niisiis on siin esimene kolmest kunstlikust vaatlusest kolmik (17,3, 19,2, 16,7), mis kirjeldab punkti kolmemõõtmelises ruumis, mis valitud koordinaatide algpunkti suhtes asetseb 17,3 ühikut ida pool, 19,2 ühikut põhja

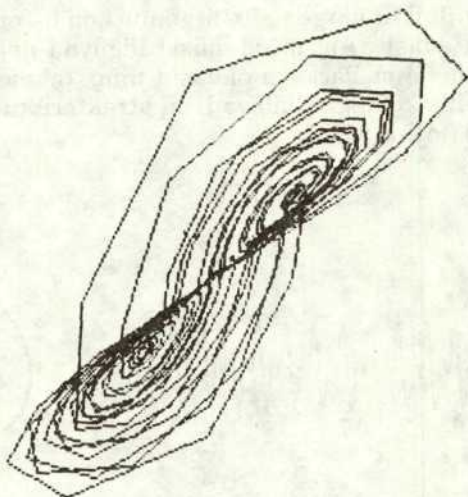
pool ja 16,7 ühikut kõrgemal. Järgmine kolmik on (19,2, 16,7, 12,4) ja nii edasi. Aja möödumisel liiguvad need kolmikud ruumis. Ruelle ja Packard oletasid ning Takens tõestas, et teekond, mille kolmikud läbivad, on atraktori kuju topoloogiline lähend (joonis 77).

Joonis 76. Katse rekonstrueerida arvutis atraktorit Packardi—Takensi meetodil kahemõõtmelisel joonisel: (a) perioodiline aegrida $\sin t + \sin 2t$ annab tulemuseks kinnise silmuse; (b) kahe sagedusega aegrida $\sin t + \sin \sqrt{2}t$ annab rõngaspinna (projektsiooni); (c) kolme sagedusega aegreal $\sin t + \sin \sqrt{2}t + \sin \sqrt{3}t$ ei ole kahemõõtmelisel joonisel selget struktuuri. Tema kvaasiperioodilise olemuse väljatoomiseks on vaja kolmandat koordinaati.

Suurema arvu mõõtetega atraktori jaoks oleks neid ni-
hutatud aegridu rohkem vaja, kuid üldpõhimõte jääb samaks.

Kas Jumal mängib täringuid?

Joonis 77. Veidra atraktori (siin Lorenzi atraktori) rekonstrueerimine Packardi—Takensi meetodil (vrd joonis 54).

Niisiis on olemas arvutuslik meetod atraktori topoloogia rekonstrueerimiseks ühestainsast aegreast. *Ja see, millist vaatlusalust te selleks kasutate, pole üldse tähtis.*

Praktikas on hoopis teistsugused kaalutlused, mida võiks arvesse võtta selle meetodi efektiivsuse parandamisel. Mõningad vaatlusalused on teistest paremad ja meetod saab juurde oma kellad ja viled. Kuid idee ise hiilib väga osavalt mööda vajadusest mingeid füüsikalisi muutujaid matemaatilises teoorias identifitseerida.

VEIDER KEEMIA

Keemilised reaktsioonidki võivad võnkuda. Selle nähtuse registreeris esimesena William Bray 1921. aastal, lagundades vesinikperoksiidi veeks ja hapnikuks joodi katalüüsival toimel. Keemikud arvasid tollal aga — ja valesti —, et termodünaamikaseadused võnkumist ei luba. Selle asemel et Bray

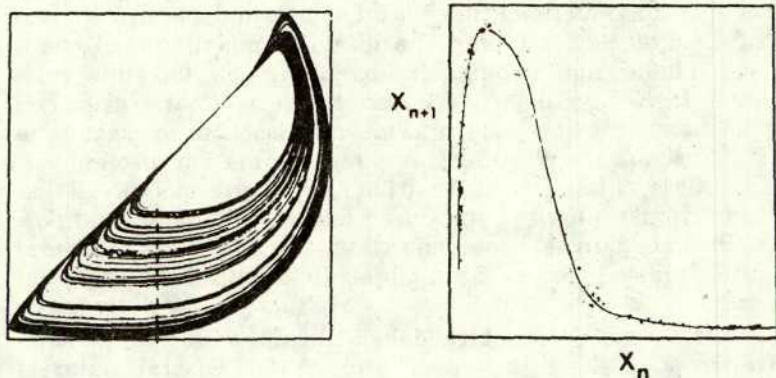
avastusega kaasa minna, üritasid nad seda hoopis maha teha, seletades, et ilmselt on Bray katsemeetodi valikuga eksinud.

Niisugune suhtumine kammitseb neid oma nelikümmend aastat. 1958. aastal vaatles vene keemik B. P. Belousov värvuse perioodilisi võnkumisi segus, mis koosnes sidrun- ja väävelhapest, kaaliumbromaadist ja ühest tseeriumisoolast. Selleks ajaks oli Ilya Prigogine juba näidanud, et termodünaamilisest tasakaalust kaugel harilikud termodünaamikaseadused ei kehti, ning nõnda oldi juba paremini valmis uusi tulemusi tõsiselt võtma. 1963. aastal muutis A. M. Žabotinski Belousovi retsepti ja kasutas tseeriumisoola asemel rauasooli. Tulemuseks oli jahmatav puna—sinine värvusemuutus. Ta näitas, et kui segu paikneb õhukese kihina, siis võivad tekkida ringikujulised ja spiraalsed lained. Nüüdseks tuntakse paljusid võnkuvaid keemilisi reaktsioone ning keerulisemadki dünaamilised nähtused kui perioodilisus on täiesti igapäevased.

Ühe uuema tööna kirjeldaksin Swinney ning ta kaastöötajate J.-C. Roux' ja Reuben Simoyi 1983. aastal ajakirjas *Physica* avaldatud artiklit. See ei puuduta mitte vedelikuturbulentsi, vaid keemilist turbulentsi — keemilist kaost — Belousovi—Žabotinski reaktsioonis.

Eksperimendis mõõdeti, kuidas muutub ajas bromiidiooni kontsentratsioon. Andmeid analüüsiti matemaatilisel viisil. Leiti võimsusspekter ja seega määrati võngete komponentsagedused. Vastavad dünaamilised atraktorid (joonis 78, vasakpoolne pilt) rekonstrueeriti järjekordse "kunstliku" aegrea moodustamise kaudu. Selgelt on näha tüüpiline veidra atraktori geomeetria. Kandes muutuvad graafikule iga kord, kui liikumine läbis joonise 78 vasakpoolsel pildil punktiirjoonega märgitud koha, said teadlased Poincaré kujutuse — vastav kujutis on parempoolsel pildil. Punktid kogunevad kääruka kõverjoone ümber, mis näitab, et aluseks olev dünaamika on tegelikult päris lihtne, mis siis et kaootiline, ning ei erine kuigi palju logistsitlikust kujutusest.

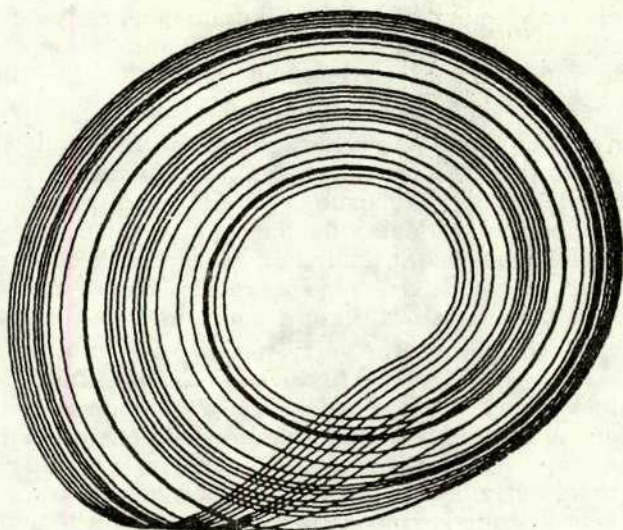
Saadud ülidetailsed tulemused on kooskõlas veidrate atraktorite kõikide teadaolevate matemaatiliste omadustega. Igatahes mõjuvad pildid küll otsemaid veenvalt. Niisuguseid võiks näha kuvaril, kui arvutigraafika joonistab mõnd Lorenzi atraktori analoogi. Õieti sarnanevadki nad Lorenzi atrakto-

Joonis 78. Veider atraktor, mis rekonstrueeriti katseandmete põhjal, mis tehti kaootiliste keemiliste võnkumiste kohta Beloussovi—Žabotinski reaktsioonis, ning Poincaré kujutis, mis vastab punktiirjoonega märgitud Poincaré löikele.

ri ühe variandiga, mille aastal 1976 esitas Otto Rössler (joonis 79).

Kaost esineb looduses *kiüll*. Tegelikult on minu meelest hämmastav, kui palju näib Loodus kaosematemaatikat tundvat. Ja eeldatavasti tundis juba ammu enne matemaatikuid. Asi pole ainult selles, et kaosdünaamika põhimõtte toimib, vaid selles, et ta toimib tublisti paremini, kui keegi osanuks arvata. Kuidagimoodi õnnestub vedelike kontiinumudelite ennustatud ülipeentel efektidel üle elada lähendused, mis tulevad sisse, kui terve meretäis aatomeid asendatakse lõpmatuseni jagatava kontiinumiga — samas me teame, et aatomitasandil on kontiinumudel *vale*. Sellest oleks ju kerge üle vaadata kui millestki niigi ilmsest, kuid minu arust on siin tegu soovunelma täitumisega. Meile *meeldiks*, kui asi oleks õige — ja vastu kogu meie elukogemust ta ongi! “*Kui miski saab untsu minna, siis ta ka läheb.*” Siin see kuulus seadus aga ei kehti. Lausa imetegu.

Joonis 79. Rössleri atraktor.

Ning sellest suurepärasest imest, et see kõik toimib, saame kasu lõigata ka seda lõpuni mõistmata.

TAGASI BASHO JUURDE

Alustasin peatükki tsitaadiga Basho poeetilisest veetilkade ülistusest. Peatüki lõpus sobiks hästi manada silme ette nende matemaatiline ilu. Tilkuv kraan vajab küll pigem torumeest kui imetlushüüdeid, kuid nägime ju, et kraani tilkumine on midagi rohkemat kui lihtsalt vee raiskamine... Et see on kaos mikrokosmoses.

Kas Jumal mängib täringuid?

Pealegi on kraani kaootiline tilkumine diskreetne dünaamiline süsteem, mida nii vaadelda kui analüüsida on kergem kui pidevat süsteemi. Laseri asemel piisab mikrofonistki.

Uurigem piiskade moodustumist detailsemalt.

Kui vedeliku vool on nõrk, tilgub kraan harilikult korrapärases rütmis. Vesi koguneb aeglaselt kraaniotsa ääre külge, moodustades tilga, mis paisub ja pundub, kuni pindpinevusjõud ei suuda enam Maa külgetõmbejõuga võistelda. Tilga küljed hakkavad kokku tõmbuma, nii et tilgale moodustub kitsas kael, ja siis tilk eraldubki ja protsess algab otsast peale. Vaevalt kedagi üllatab, et tilkumine on korduv ja rütmiline.

Kui aga vedelikuvool on veidi suurem, võib juhtuda keerukamaid asju. Moodustudes tilk ühtlasi võngub. Talle ei anta võimalust jõuda püsivasse aeglase kasvu seisundisse. Selle tulemusena ei sõltu tilga täpne eraldumishetk enam ainult sellest, kui palju vett on temasse jõudnud koguneda, vaid ka sellest, kui kiiresti tilk võnkudes liigub. Neil tingimustel võivad tilgad moodustuda korrapäratute mitteperioodiliste ajavahe-mike tagant.

Analoogia on selgelt olemas. Väikeste kiiruste korral on vedeliku vool sujuv, suuremate kiiruste korral läheb ta üle turbulentseks. Väikese kiiruse korral moodustuvad tilgad korrapäraselt, suure kiiruse korral muutub nende teke korrapäratuks. Kas neid nähtusi võiks ehk valitseda ühesugene matemaatiline mehhanism?

Ega ei pruugi. Võib-olla muutub vool korrapäratuks sellepärast, et juhuslikud mõjutused — õhuvoolud näiteks — mõjutavad kuidagi tilkade moodustumist. Bashol on näide sellegi kohta:

Tuul bashod sasib,
öö otsa kuulen piisku
törde langemas.

(Basho on banaaniliik ning ühesse taime, mis ta maja juures kasvas, oli luuletaja nii kiindunud, et võttis selle järgi endale kirjanikunime.) Siin vastutab igasuguse korrapäratuse eest lehtede liikumise juhuslikkus, mitte iga üksiku piisa moodustumise peen dünaamika.

Kas deterministlik kaos? Või juhuslikkus?

Robert Shaw koos oma kolleegidega Santa Cruzis Kalifornia ülikoolis kontrollis ideed katseliselt. Nad lasid kraanil mikrofoni peale tilkuda. Helid lindistati mikrofonist nii, et iga tilga kukkumisest jäi lindile selgepiiriline plöks.

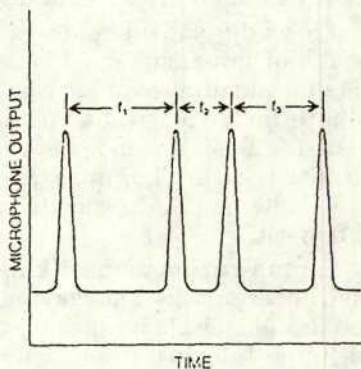
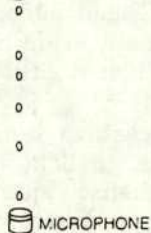
Plöksude jäädvustamisega jäeti kõrvale hulk liig üksikasjalikku dünaamikat. Plöksude järgi ei saa midagi teada tilga moodustumise ja kasvamise kohta: lindil on ainult eraldumise hetk. Nagu diskreetne hetkeülesvõtete rida dünaamikast. Teisisõnu moodustavad need plöksud midagi väga sarnast Poincaré kujutusega, mis on ju samuti rida hetkvõteteid. Matemaatika seisukohalt on nad mõlemad käsitletavad ühtemoodi.

Santa Cruzei matemaatikuil tuli nüüd vastava dünaamika ekstraheerimiseks katseandmeid töödelda. Selleks mõõtsid nad ära üksteisele järgnevate plöksude vahelised ajaintervallid, mille tulemuseks oli ligikaudu 5000 vaatlusest koosnev intervallide aegrida. Seejärel kasutasid nad Takensi rekonstruktsioonimeetodit just nii, nagu ma seda eespool kirjeldasin. Originaali ühe ja kahe ühiku võrra nihutades moodustasid nad lisaks kaks "kunstlikku" aegrida ning joonistasid saadud 5000 kolmikust koosneva jada arvuti abil üles.

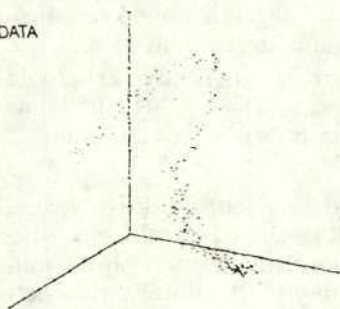
Sel teel oli neil võimalik rekonstrueerida tilkkuva kraani dünaamikas esineva atraktori topoloogiat (joonis 80). 1986. aasta *Scientific American*'i detsembrinumbris kirjutasid nad:

Katse põneva tagajärjena leiti tõepoolest tilkkuva kraani mitteperioodilisest režiimist kaootilised atraktorid. See võiski olla juhtum, kus tilkade juhuslikkus johtus mingitest silmale nähtamatutest mõjudest, näiteks väikesest vibratsioonist või õhuvooludest. Kui see oleks nii, siis ei oleks kaks järjestikust intervalli mingil erilisel viisil seotud ning andmegraafikule oleks tekkinud vaid hägus tomp. Asjaolu, et graafikus tuleb üldse mingi struktuur esile, näitab, et juhuslikkusel on deterministlik alustugi. Paljude andmekomplektide korral ilmneb hobuseraua kuju, mis on kindel märk lihtsast venitamise-kokkukeeramise protseduurist.

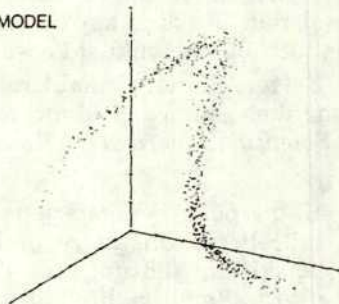
Kas Jumal mängib taringuid?

DATA

MODEL

Joonis 80. Katse tilkuva kraaniga: seadeldis (ülal vasakul), osa aegreast (ülal paremal), vaatlusandmete kolmemõõtmeline graafik (all vasakul), lihtne matemaatiline mudel (all paremal).

Veider atraktor on siin tõepoolest aluseks. Tegelikult meenutavad need andmed üsnagi atraktorit, mis on omakorda väga Hénoni atraktori moodi.

Kui vool on kiirem, muutub katses esile tulev atraktor väga keeruliseks ja tema struktuurist pole seni aru saadud. Ei

teata ka ühtegi päris otsest vahelüli, mis ühendaks piisa moodustumise füüsikat selle empiirilise mudeliga. Tegemist on veel küllaga.

Et veidrate atraktorite kaosedünaamika on tegev vähemalt *mõne* turbulentsinähtuse juures, sel ideel on niisiis kindel alus. Kuid suurelt jaolt on turbulents veel mõistatus. Kui täielikult välja kujunenud turbulentsis veidraid atraktoreid üldse esineb, siis peab neil võib-olla olema tohtu arv mõõtmeid — tuhat? miljon? Praegusel hetkel ei ole meil nende kohta midagi tarka öelda. Paljude turbulentsinähtuste põhjustajaks võivad olla mingid piirid — näiteks toruseinad — ja piiride mõjuga pole veidrate atraktorite teooriad veel suhteid loonud.

Ka ei peaks kaos me meeli valdama kui ainus tõenäoline seletus. Hiljuti leidis vene füüsik V. P. Maslov tõendusi Navier'—Stokesi võrrandite teatud mitmesuse kohta. Need võib-olla ei määragi tegelikult voolu kõiki üksikasju — etteantud algtin-
gimuste korral võib neil olla rohkem kui üks lahend, vähemalt teatud ligikaudses mõttes. Maslov ütleb, et seda nähtust “saab piltlikult kirjeldada. Puškini kuulsas “Muinasjutus papist ja tema sulasest Tölbist” peksab Tölp köiega vett, et kuradeid välja kutsuda. Kui ta keerutab köit küllalt kiiresti, hakkavad kuradid mittedeterministlikul moel märatsema ja tekibki turbulents”.

Vahest see nähtamatute koletiste teooria nii väga jabur siis polegi.

(Järgneb)

Elu sisustaja

EESTI EKSPRESS

Eesti Ekspress pakub uusi ja julgeid vaateid meie tänasele maailmale. EE veergudelt võib leida portreid meie avalikest tegelastest ning ülevaateid nende vaimsest, moraalsest ja varanduslikust seisust. Kõne all on ka salajased (st allilma-) tegelased, kellega on kõige mõnusam kokku puutuda just leheveergude kaudu. Kuulda saab nii eesti elu uutest tegijatest kui ka vanadest olijatest. Lisaks avalikustatakse poliitilised ja majanduslikud salaliidud ja -lepped, peetakse diskussiooni ühiskonna elu ja surma küsimuste üle ja antakse lihtsat inimlikku tervisenõu igatühele.

Eriti huvi- ja kõneväärne on kahtlemata EE kultuuriosa Areen, kus hea akadeemiline haridus ja valgustuslik vaim on ühendatud kriitilise analüüsi ja leebe irooniaga. Kõrvuti traditsiooniliste kultuuriliikide autoriteetsete käsitlustega leiavad peegeldamist kõik inimtegevuse vaimsed valdkonnad salateadustest küberseksini. Trükivalgust näevad ka kõige sõltumatumad ideed ja esoteerilisemad mõttekäigud - muidugi juhul, kui nad on võimalikult kirja pandud. Autorkonda kuulub kogu eesti kultuuriloojate plejaad Kaalepist ja Kaplinskist Kivisildniku ja Sinijärveni. Kuna EEd loeb veerand miljonit lugejat, ei ole tark jätta tema kultuurisõnumit tähelepanuta. Kui Sa vaikides lugeda ei saa, haara sulg ja kirjuta vastu!

EE kaaned sisaldavad ka professionaalse karmusega kommenteeritud telekava ja kõikvõimalikke muid maksuta kaasaandeid.

EE garanteerib Sulle vaimuvilka nädalalõpu.

Subscription rates with postage for 1996:

USD 44, DEM 63, FIM 188, CAD 59, FRF 216, SEK 305, GBP 28, AUD 58.

Back issues for 1990 — 10–12; 1991 — 3–12; 1992; 1993 — 1–4, 6–12;
1994 — 2–12, 1995 and single issues for 1996:

USD 4, DEM 6, FIM 16, CAD 5, FRF 18, SEK 26, GBP 3, AUD 5.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Union Bank of Finland, Helsinki, UNIT-FIHH; for FRF: Banque Nationale De Paris SA, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Stadtsparkasse München, München, SSKMDEM; for GBP: Midland Bank PLC, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Republic National Bank of New York, New York, BLICUS33) to ERA-Bank account (SWIFT code ERAPEE2X) for crediting the account no 012301797 of Ajakiri *Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my *AKADEEMIA* subscription for 1996

Single issues for 1995

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Single issues for 1994

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Single issues for 1993

1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12

Back issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Back issues for 1991

		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Back issues for 1990

										11	12

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu,
EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemaid numbreid (1990 — 11-12; 1991 — 3-12; 1992 — 1-12; 1993 — 1-4, 6-12; 1994 — 2-12 ja 1995) saate osta Tartust *Ülikooli poest* Lossi tänav 24 ning raamatukauplusest "Teadus". Need on müügil ka *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida postiga, kui saadate ERA-Panka Tartus rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 012301797, kood 420 101 741) iga numbri eest 16 krooni ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Aadress: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

CONTENTS

In search of orientations of Estonian foreign policy		451
A Europe of Nations — or the Nation of Europe	<i>Eero Medijainen</i>	
Ethics and Infinity: Dialogues with Philippe Nemo	<i>Anthony D. Smith</i>	482
On a teacher and joker called Jean de La Fontaine: Notes after his 300th death anniversary	<i>Emmanuel Lévinas</i>	495
La Chose impossible	<i>Fanny de Sivers</i>	544
Some notes on forest policy in the Republic of Estonia in the 1930s	<i>Jean de La Fontaine</i>	552
Estonian sylviculturists abroad	<i>Toivo Meikar</i>	556
<i>Review: A glimpse on new textbooks of Estonian history. Tiia Toomet. Me elame ajaloos. Eesti ajaloo õpik 5. klas- sile. Tallinn: Koolibri, 1993. Jaak Sarapuu. Eesti ajaloo algõpetus. I—II. Viljandi: Trükiekspert, 1994. Mati Laur- jt. Eesti ajalugu. I—II. Tallinn: Avita, 1955. Vello Helk</i>	<i>Malev Margus</i>	580
<i>Review: On history of philosophy in textbook of physics Harri Oiglane. Füüsika X klassile. I osa. Aeg, ruum, liikumine. Tallinn: Koolibri, 1995.</i>	<i>Jüri Eintalu</i>	593
Editorial note. Summaries		598
Does God play dice?: The mathematics of chaos. VIII		
	<i>Ian Stewart</i>	638

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163